HET EERSTE EVANGELIE

IN HET LICHT VAN OUDE GEGEVENS.

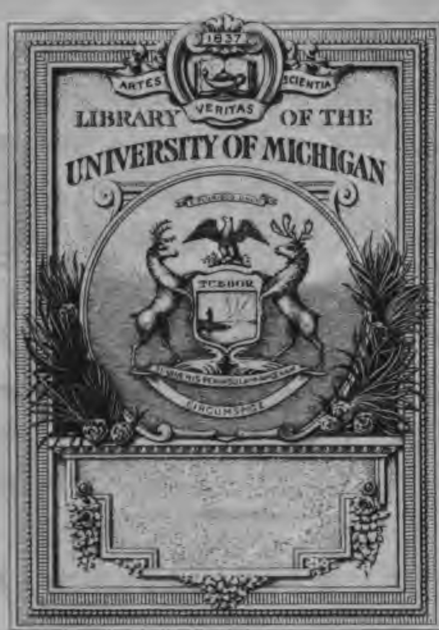
Eene bijdrage tot de wordingsgeschiedenis
des Christendoms

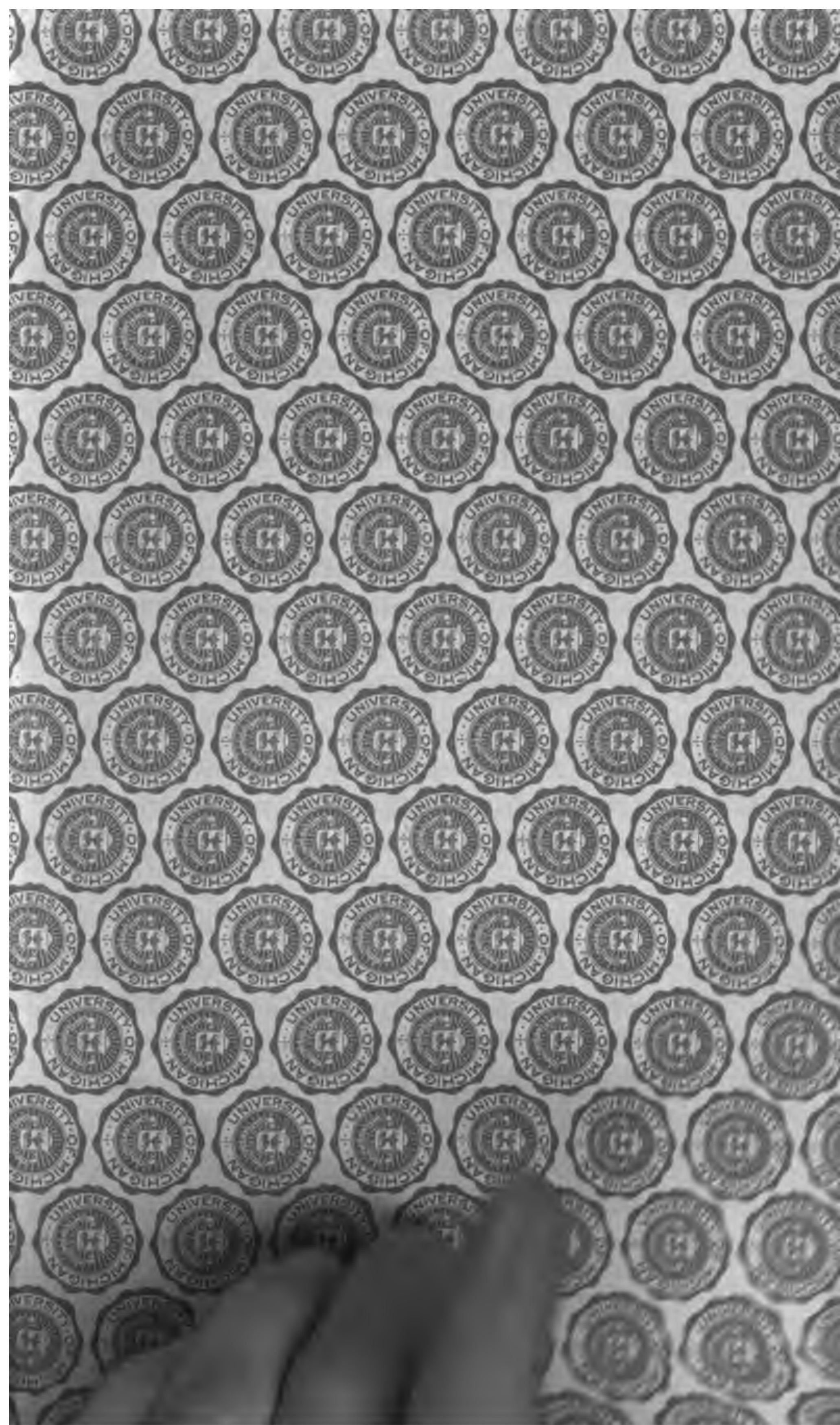
DOOR

G. J. P. J. BOLLAND,
HOOGLEERAAR DER WIJSBEGEERTE TE LEIDEN.

Τῆς φιλοσοφίας ἀναιρεθείσης μῦθος
ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται.
Clem. Alex. Strom. I, 11.

LEIDEN
A. H. ADRIANI
1906.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

UNIVERSITY OF MICHIGAN

HET EERSTE EVANGELIE.

HET EERSTE EVANGELIE

IN HET LICHT VAN OUDE GEGEVENS.

Eene bijdrage tot de wordingsgeschiedenis des Christendoms

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND,

HOOGLEERAAR DER WIJSBEGEERTE TE LEIDEN.

Τῆς φιλοσοφίας ἀναιρεθείσης μῦθος
ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται.
Clem. Alex. Strom. I, 11.

LEIDEN
A. H. ADRIANI
1906.

Dat de godsdienstige en de wijsgeerige gedachte zich als voorstelling en begrip verhouden, is eene zeggelijkheid, waarmede de vrienden van het Leidsche collegium hegelianum stelselmatig vertrouwd zijn of gemaakt worden. En dit allerminst, om te leeren betoogen, dat in de gevoelvolle historizeerende voorstellingen van den godsdienst geenerlei wáárheid wordt beleefd. De Hegeling leert veeleer begrijpen, dat inzooverre de mensch in den loop der geschiedenis aan de algemeenheid van zijn voorloopig 'godsdienstig' begrip tot bijzonderheid van natuurlijke, bovennatuurlijke en verzoenende religie is gekomen, hij door zijne godsdienstphasen in het Christendom tot eene bepaaldheid gekomen is, waaraan hij in zijn geloof aangaande God, Middelaar en Wereld het oordeel heeft leeren denken, dat in zijne veeleenigheid aan Christo is samen te vatten tot eene sluitrede van absolute religie, die de sluitrede van de Waarheid en het Ware is. Het ware en oneindige is dit, zich in zichzelf te onderscheiden, het andere van zichzelf te stellen, om zich daarin weer te vinden en het te buiten te gaan, om het als 'moment' te blijven inhouden. En in zuivere rede zijn schepping, zondeval en verlossing, wereldbestendiging, zondenherhaling en wedergeboorte, doodenherleving, wereldgericht en

eindelijk rechtsherstel, de gebeurtenissen anders gezegd, waarvan tot de Christelijke geloovigen de Christelijke leer gewaagt, bij alle denkbeeldigheid van haren wereldweerschijn der eeuwige Drieëenheid meteen als wijzen te begrijpen, waaraan de Christen de veeleenige en absolute Idee in uiteengetrokkene tijdelijkheden beeldsprakig vermag te beleven. De Hegeling kent de leer van onzen godsdienst als eene godgeleerd wereldkundige gelijkenis, als verbloemde rede voor de Gemeente. En zoo zullen de meer geoefenden onder de vrienden van het Leidsche collegium hegelianum niet veel moeite hebben, om in het volgende tegen het einde nog iets meer te zien dan eene bijdrage tot verdere of nadere ontreddering van het Christelijke geloof; vertrouwd als zij zijn met de verhouding van schoonheidszin, godsdienstigheid en wijsbegeerte als momenten of factoren van absolute geestelijkheid, zullen zij bij het lezen dezer verhandeling, door alle bij zakelijke beknoptheid in zulke gevallen somwijlen allicht zelfs onthutst makende 'hardheid' heen, den zachten geest van de Rede niet miskennen. Uitkomsten van Bijbelstudie zullen zij terstond kunnen denken in het verband van een ruimer en daarom redelijker geheel.

Of dat verwacht mag worden van de overige lezers, lezers van het Roomsch of Gereformeerd geloovige, van het 'modern Protestantsche' of ook van het ongodsdienstig en tevens hegelloos ongeloovige slag, zietdaar eene vraag van geheel anderen aard. Van dezulken zullen in de navolgende verhandeling, inzooverre dat door deze voorrede niet wordt verhoed, de meesten allicht ten einde toe slechts een iet ofte wat ongewonen en moeilijk te volgen aanval op het Nieuwe Testament ontwaren, mogelijk wel een wat laat gekomen persoonlijk verweer tegen den daarin bij herhaling genoemden pater Jezuïet, hetwelk toch inderdaad in de eigenlijke bedoeling niet lag en in weerwil van de smaadredenen, waarop schrijver dezes in de kerkelijke pers bij herhaling overvloedig vergast is, op zichzelf genomen nogal nutteloos en overbodig werd geacht. Aan den Engelschen deïst John Toland mag als eene onvergeeflijkheid de bewering zijn toegerekend, dat het evangelie naar Matthæus, zooals wij dat hebben, alles behalve nog het oorspronkelijke Hebreesche geschrift kan heeten. Niets dan goddeloosheid mag men het hebben gevonden, wanneer Voltaire „les critiques" liet insinueeren, „que l'auteur de l'évangile selon

saint Matthieu a été un chrétien du commencement de notre second siècle." F. Vigouroux de geleerde priester van Saint-Sulpice mag nog in 1891 hebben laten drukken: „Une des négations les plus téméraires et les plus audacieuses de M. Renan, c'est celle par laquelle il dénie à l'apôtre la paternité de son oeuvre. — L'apôtre était mort depuis longtemps, dit-il, quand l'évangile fut composé. Pourquoi? La vraie raison c'est que, s'il n'en était pas ainsi, il faudrait admettre tout le catholicisme." Pater J. P. van Kasteren S. J. mag in de 'Studiën' zijner orde hier te lande nog in 1899 (53:89) beweerd hebben, dat de schrijver van ons eerste evangelie als „Grieksche overzetter van Matthæus" niet hoogst waarschijnlijk maar zéker „met den Arameeschen text van Matthæus vóór zich" heeft geschreven. Doch reeds in 1900 ('Stud.' 56:91 vlg.) was hijzelf van die oude kerkelijke zekerheid een eind ver afgedwaald en de stelling, dat ons eerste evangelie eene rechtstreeksche vertaling is van een apostolisch Arameesch origineel zoude hij nu in zijne eigene gemeenschap tê verdedigen hebben tegenover mannen als Battiffol en Lagrange.

Verder zij gezegd, dat dit boekje meer beoogt dan eene al te gemakkelijke strafoefening voor het medelijden wekkend artikel bijvoorbeeld, waarmede in de maand September van het jaar 1904 De Heraut de ambtshalve tot voorgewende kinderlijkheid veroordeelde leidslieden onzer Kuyperpartij — de gemeente bleef van zelve eigenlijk buiten spel — zonder aanroering van zaken en met eenige schampere volzinnen tegen schrijver dezes heeft trachten heen te zetten over de opstellen, waarin met aanhalingen uit geschriften van gezaghebbende Roomsche geleerden 'de grondslag der Vrije Universiteit' was blootgelegd als een ontredderd en verbrijzeld fundament, waarop naar het getuigenis eener kerkelijk behoudlievende geleerdheid zelve 'universiteiten' nu eenmaal slechts in schijn zijn op te richten of in stand te houden. Heraut en Standaard mogen zeggen wat zij willen en verzwijgen wat ze willen: als 'universiteit' is hunne Gereformeerde hoogeschool een deerniswaardige schijn en eene schijnvertooning zal zij als zoodanig blijven; de onredelijkheden echter, waaraan zij zich in de laatste tien jaren tegen schrijver dézes hebben schuldig gemaakt, komen, ook in zijn eigen bewustzijn,

daarbij niet in aanmerking en zijn hun van den beginne ten goede gehouden. Wie eenmaal heeft begrepen, hoe de werkelijkheid alle eenzijdigheid en partijdigheid te buiten gaat, om van eenzijdigheden vol te blijven en van partijdigheden aan elkander te hangen, die verwacht en verlangt geene zuivere eerlijkheid noch van Het Volk noch van De Standaard of De Tijd, maar houdt aan alle partijmannen eene groote mate zelfs van laaghartigheid en gemeenheid in alle oprechtheid ten goede. En daarom is dit boekje ook al geen verlengstuk bij het wederwoord, dat aan De Tijd verstrekt is over de onvermijdelijkheid van het beeldsprakige in de prediking, het wederwoord, dat als brochure over 'de(n) grondslag der Vrije en De Tijd' in den handel is gebracht; dat het al even weinig naar aanleiding van Prof. Bruining's opstel in Teyler's Theologisch Tijdschrift over 'het Nieuw-Hegelianisme en de Evangelieprediking' geschreven is in de hoop, dien voorganger onzer 'moderne' Protestanten duidelijk te maken, wat eene Nieuw-Hegeliaansche 'allegorese' inhoudt en in welken zin met of zonder Hegel de allegorese in onze kerken onvermijdelijk is te achten, dat zij hier insgelijks nog even van te voren aangestipt. Prof. Bruining leve en sterve in zijne eigene gewaande verstandige onbeeldsprakigheid!

Dit boekjen is niet geschreven voor Jan Alleman. Het is geschreven voor bereids vrijzinnige geletterden en zoo allerminst zoo zonder meer bedoeld als eene proeve van ouderwetsch moderne verstandsverlichting, waarvan het groote belang en zelfs de onontbeerlijkheid niet is te miskennen, — fecundo lumine fulsit! — doch de eenzijdige verstandigheid in redelijkheid niet bevredigen kan; 'Aufklärung', zij het dan al geene 'Ausklärung' voor volksvergaderingen, is hier bedoeld en hopelijk ten spijt van onvermijdelijke misstellingen of tekortkomingen ter dege verstrekt, doch niet ten believe van 'moderne Protestanten', wier vrijzinnigheid boven eene meer en meer uitgeholde leven-van-Jezus-theologie met bijbehoorenden hemelschen Vader nog altoos niet is uit gekomen, — en ook niet tot genoegen van ongeloovige landgenooten, die er eene zekere vergoelijking van kerkelijke onwaarheden aan zullen wraken. Zoo zijn dan de belangstellenden, op wie hier gerekend wordt, zeer weinig in getal, wat van zelf niet wegneemt dat er op eene

zékere hoeveelheid verkéérde belangstelling, op eenige áfkeuring weer gerekend wordt, het allereerst bij hen, die de pennevruchten van schrijver dezes niet bestudeerd hebben en niet bestudeeren zullen, omdat zijzelven daarvoor te knap èn te verstándig zijn; voor dezulken is ook al weer niet de opmerking bestemd, dat dit meer ofte min uitvoerig geworden en onder de hand tot een boekjen uitgedijde opstel te lezen en te overdenken is in verband met 'het ware in den godsdienst', zooals dat beschreven staat in 'Zuivere Rede'. Ziethier intusschen eene mededeeling voor allen, die deze voorrede inzien: de naaste aanleiding tot deze verhandeling over 'het eerste evangelie in het licht van oude gegevens' komt uit aan het einde en is een boek geweest van Ds J. R. van Eerde te Sint Anna ter Muiden, getiteld 'het Matthæusevangelie in zijne drievoudige samenstelling' en verschenen in 1902, waarmede de belangstellende lezer het kort daarna verschenene geschrift van den predikant A. Kalthoff te Bremen over 'het Christusprobleem' vergelijke. (Leipzig, Diederichs.) Onze theologische faculteiten, verstandig philologisch en onschuldig aan 'Hegelarij' als zij voortdurend zijn, hebben naar het schijnt met de verhandeling van den heer van Eerde over ons eerste evangelie niets weten aan te vangen, even weinig als met zijn boek over 'de Lukasgeschriften', of met zijne in 1900 uitgekomene verhandeling over 'den verborgen zin van het vierde evangelie', en feitelijk is veel van hetgeen hij in zijne eigene onwijsgeerigheid en betrekkelijke ongeleerdheid heeft laten drukken, niet anders dan verkeerd of onaannemelijk te noemen. Doch een kern van goed besef is in zijne opmerkingen en beweringen niettemin te erkennen, en leest men bijv. de brochure maar, waarmede Kalthoff in 1904 tegenover D. Bousset nog eens heeft uitgesproken „wat wij van Jézus weten", dan zal men bij van Eerde en Kalthoff en schrijver dezes iets gemeenschappelijks bespeuren, dat bezig is, zich op verschillende wijze hier en elders aan het licht te worstelen en baan te breken. Wat schrijver dezes van Ds van Eerde heeft kunnen overnemen, is hier nu kortelijk en voor eigene rekening aan het einde voorgedragen, ontdaan en bevrijd van allen onnoodigen omhaal en verkeerd bijwerk, doch in verband dan weer met eenige gegevens, die door de oude letteren werden

aan de hand gedaan, maar door Ds van Eerde niet in bespreking waren gebracht; in dankbare aanvaarding van het aannemelijk geachte en in verband met het aan schrijver dezes van elders bekende is zonder uitweiding over, of gevit op, datgene wat in diens werken van onwaarde werd geacht, tot vorming en verbreiding van een ruimer en meer samengesteld aperçu datgene, althans, wat hij over het eerste evangelie gezegd had, ten bate van geestverwanten en verdere belangstellenden verwerkt of herhaald.

Zoude schrijver dezes over het eerste evangelie handelen, dan liet zich evenwel niet alle afrekening vermijden met wat daarover onbeantwoord door J. P. van Kasteren S. J. gezegd was in de 'Studiën op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied' van 1899 en 1900, al was dit eigenlijk al zonder eenige opzettelijke afdoening in alle stilte te schande geworden aan de citaten in de brochure over den grondslag der 'Vrije' Universiteit; evenwel is met het oog op die getuigenissen en uit weerzin tegen pennetwisten met de altijd oneerlijke Roomsche verweerslieden ook tegenover pater van Kasteren weer enkel het onvermijdelijke gezegd. Gezwegen is over allerlei, waarmede die ambtshalve onredelijke man, evenals vroeger pater van Santen te Batavia, de kloekheid en de sluwheid had betoond, zooals die van den Roomsch kerkelijken verweersman, zoodra de nood aan den.... clerus komt, nu eenmaal vereischt worden, doch waaraan hij dan ook niet naar voren was te brengen of te beschamen, zonder dat de pennestrijd verliep in eene slechte oneindigheid van min of meer persoonlijk wordende kleinigheden, kleinigheden, waarmede wel stof was op te warrelen, doch geen licht te ontsteken, dat voor den om belangrijke zakelijkheden vragenden landgenoot zoo in het algemeen belangwekkend konde zijn. Voor het overige mag pater van Kasteren, pastoor Sloet, of iemand anders van onze nieuwe Roomsche apologetenvereeniging, aan deze verhandeling over het eerste evangelie zijne kerkelijke verweerkracht desverkiezende op nieuw beproeven, en ook het personeel van de Vrije, dat hier zelfs nu eene goede gelegenheid vindt, om, zonder genevel over geloof en wetenschap zoo in het algemeen, de stevigheid en ongeschoktheid van den Gereformeerden 'grondslag' met klem van Gereformeerd professorale redenen tegen-

over de vrije wetenschap in het licht te stellen. In het derde lid van de Gereformeerde belijdenis wordt van den Bijbel gezegd, „dat dit woord Gods niet is gezonden noch voortgebracht door menschelijken wil, maar de heilige mannen Gods gesproken hebben op aandrijven van den Heiligen Geest, waarop God zijnen knechten den profeten en apostelen heeft geboden, zijn geopenbaard woord te boek te stellen." En volgens het vijfde lid dier belijdenis gelooven Gereformeerde Christenen zonder eenigen twijfel al wat in de Schriften begrepen is. Het ware voor hen nog altoos der moeite waard, dit tegenover geschriften gelijk het onderhavige door de mannen van de 'Vrije' aan het eerste evangelie flink academisch te zien rechtvaardigen.

Doch de onvrije professoren van 'de Vrije' zullen wel over iets anders blijven praten, evenals zij hebben gedaan na de verschijning van de brochure over den grondslag der Vrije Universiteit. En allicht is dit ook maar het beste; onvoorzichtige medewerking van hunne zijde, om door rondborstige bespreking van bijbelquæsties het weinigje trouwhartig Bijbelgeloof te helpen vervluchtigen, dat onder onze Protestanten nog over is, wordt althans door schrijver dezes zoo weinig verlangd als verwacht. Waar het geloof zonder de kennis heerscht, daar is het betrekkelijk gesproken — nacht, en wanneer het Christelijk geloof weg zal zijn, dan zal het in de 'verlichte' gemoederen der toekomende menigte eerst recht nacht zijn! — Wie hier meer bepaaldelijk tot overweging van de te berde gebrachte gegevens worden uitgenoodigd en aangemaand, dat zijn onze vrijzinnigen, de menschen, met wie zich laat spreken, al behooren zij tot het verstandig modern Protestantsche of ook tot het stijf en stram onkerkelijk ongeloovige slag en al hebben ze zoo dan nog weinig gedaan, om tot de wijsheid van het begrip, het begrip van de zelfweerstreving en zelfweerspreking der veeleenige werkelijkheid te komen. Tot hen zij hier vooraf gezegd: overweegt en overdenkt de met betrekking tot het evangelie ter sprake gebrachte gegevens, leest dan eens de beide verhandelingen van Albert Kalthoff over 'het Christusprobleem' en 'het Ontstaan des Christendoms' en bestudeert alsdan van schrijver dezes het stuk in 'Zuivere Rede' over het ware in den godsdienst. En maakt U dan duidelijk, in

welken zin het ware ook in dezen meer is dan eene eenzijdigheid, al wordt alle dubbelzijdigheid honderd en duizend maal in onredelijke verstandigheid als dubbelzinnigheid voor oneerlijkheid uitgekreten. Het is tijd dat de intellectueel zich duidelijk ga maken, of er 'prediking' dient over te blijven en van welken aard die prediking heeft te zijn. Van de eene zijde: blijft er geschiedkundig iets over van eene, aan den bekenden ongekenden Vader gehechte, leven-van-Jezus-theologie? Veel meer, dan in het bestek van dit boekje konde gezegd worden, zoude daarover nog te zeggen zijn, en toch, Gij ziet het wel al: 'modern Protestantsch Christendom' ontbeert niet alleen leerstellige omschrijfbaarheid. maar ook standhoudenden historischen achtergrond, want het voor- en toonbeeld der Christenheid, de Christus (Mt. 23 : 10), is van den beginne een om zoo te zeggen apokalyptische Middelaar, aan wien het onderzoek naar eenen leermeester van vleesch en bloed zich vervluchtigt en opheft en de gnostische of philosopheerende Christenen der tweede eeuw op hunne wijze dan ook reeds heel duidelijk het doketische of denkbeeldige hebben ontwaard. Of nu niettemin in het vijftiende jaar van keizer Tiberius een Nazoreeër Jezus in Galilæa, 'booze geesten uitwerpende' en het aanstaande Godsrijk verkondigende heeft rondgewandeid, om eerlang, naar de Joodsche hoofdstad getogen, als oproermaker daar den dood te vinden: zietdaar eene vraag, waaraan vooreerst de hoog en voorts ook de zeer en min geleerden onder onze nog 'modern Protestantsche' landgenooten zich eindelijk eens voor goed zullen moeten duidelijk maken, dat het begin nog niet het ontwikkelde beginsel en Jesuanisme van het jaar 33 onzer telling nog niet volwassen Christianisme heeft te heeten. Modern Protestantisme in zijne zuiverheid is negatie van Christendom; het is eene destructieve eenzijdigheid. En de vraag naar den zin of de waarde der Drieëenheidsbewoordingen gaat niet op in de vraag, wat in Mt 28 : 19 aanvankelijk kan gestaan hebben, hoe lang het zelfs geduurd heeft, eer de kerkvaders het over de goddelijke Drieëenheid waren eens geworden; de ware leer vooronderstelt geschiedenis, doch is niet zelve historie. En dit wil zeggen, dat in onze kerken het Jesuanisme moest worden overwonnen, gelijk het uitgediend heeft in de wetenschap, even goed

als de leerstellige Christelijkheid. Die in de kerkgebouwen nog velerwege op hare plaats is! Of zal er geene stichting overblijven voor de menigte, omdat eene bepaalde leer zich altijd kritisch laat oplossen: zal er voor de gemeente, voor wie de wetenschap niet is, ook geene religie meer zijn? Alsnog ten minste is het daaraan niet toe, al is de volmaking der verwereldlijking in aantocht, tot groote verarming van de ontgoochelde gemoederen der eeuwig... bekrompene en onontwikkelde meerderheid. Inmiddels is de gemeenschap des Heiligen Geestes, die aan de geloovigen in Christus aan het einde hunner godsdienstoefeningen voorloopig nog wordt toegewenscht, het ware en het rechte, dat in het ongeleerde volk door evangelieprediking beter wordt gewekt dan door theosophie en spiritistische séances, door Marxisme en anarchisme en... 'Jesuanisme'. De Christelijke leer, de leer van den Catechismus, is geene leer zonder waarheid, maar als Hellenistisch philosopheem in beeld eene allegorie van de religie des Geestes, waaraan men zich nog zal hebben duidelijk te maken, dat de Chreestòs als Christós een goed kern- en middelpunt van prediking is geweest, dat de waarheid ook in verbloemende rede spreken kan en dat zij velerwege zoo spreken moet'. Wie het ware in den godsdienst heeft begrepen, die weet, dat 'prediking' uiteraard allegorisch is en eeuwige waarheid leeren kan op de wijze der aandoenlijke voorstelling, de eenige, waarmede de gemeente, dat is de menigte, tot haar eigen heil is te benaderen, dat de Christelijke leer het ware is in de Christelijke verbeelding en dat onze vaderen zich in die verbeelding geloovig hadden leeren voorstellen, wat ook de nazaat wel nooit algemeen begrijpen zal. Welk hooglééraar zelfs begrijpt in onze dagen een echt collegium logicum? Wie het wèl begrijpt, die is op hooger peil nog weer eens... Chreesten, gelijk Philo van Alexandrië met het licht van zijnen tijd een Jóód is... gebleven; hij zal in zijne religie des Geestes niet meer op Alexandrijnsche wijze alles in de Schriften voor 'wat anders' verklaren, zonder besef van geschiedenis of Bijbelkritiek: geschiedkundig en wetenschappelijk zal hij weten, waaraan hij zich in zaken van Christelijke leer te houden heeft, doch hij zal ook niet aan de schaarscher wordende geloovigen nog even gaan beduiden, dat om te beginnen in den

Bijbel en voorts in de Christelijke leer alles bedrog is of malligheid. De Christelijke leer weliswaar is inderdaad malligheid, doch zij is de malligheid van de eeuwige Waarheid. En ontwikkelde menschen hebben te weten, wat het inheeft, 'beter onderricht' te zijn: het allermeeste, wat over den godsdienst en zijne gevoelvolle voorstellingen totnogtoe 'vrijzinnig' tot de menigte gezegd is, heeft veel van beweging niet enkel vóór het schellinkje, maar ook óp het schellinkje, — waar ieder zit, die niet is geoefend in Zuivere Rede. Τῆς φιλοσοφίας ἀναιρεθείσης μῦθος ἡ περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται, zegt de Alexandrijnsche Clemens; „de wijsbegeerte weggedacht, dan lijkt de bedeeling omtrent den Verlosser wel een sprookje." Doch de ἀνὴρ γνωστικός is meer dan de heiden, wien de Christelijke prediking eene dwaasheid is zonder meer. Hij ziet in dat sprookjen het beeld der Idee en vermag in de evangeliën den verzoening brengenden Edele van godmenschelijk geslacht te herkennen, die inderdaad geboren is om te worden miskend en gehoond en gemarteld — èn te herléven; dat deze Chreestòs zinnebeeldig als Christos Ieesoûs gepredikt wordt, zal hij wijs en heilzaam achten, zoolang het nog éven gaat en hij zal het dan verwachten en verlangen naar het schema, dat door de evangelisten allicht nog niet uitgesproken, maar de logisch te ontwikkelen zin van het Evangelie is. Het heil en de verzoening gewordt eener Christelijke gemeente vanzelf op naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes; met of zonder allegorese loopt in de Schriften alles uit op den Christus en diens eenheid met den Vader in den Geest. Dat is het, wat men heeft te prediken, zal de prediking eene prediking zijn, wat men dan overigens te doen heeft in alle bereidwilligheid, om, voorzooverre men daartoe in staat is, boven de voorstellingen van kerkelijke Drieëenheidsleer en Christologie uit ook wétenschap te bevorderen, waar anderen van het geslacht mochten blijken, dat men aan zijne voorstellingen kan laten komen tot begrip.

LEIDEN, Januari 1906.

DRUKFOUT.

Op blz. 127 staat links beneden Christendom voor Jodendom.

Mohammedanen beweren, dat in de boeken van Mozes eene drievoudige opkomst van den godsdienst voorspeld staat, tot aankondiging ten leste van hunnen Mohámmad. De godsdienst, zeggen zij, komt in Dt. 33 : 2 als Jodendom van den Sinaï, als Christendom van Seïr in.... Galilæa en als Islamisme van Paran in Arabië. En toen Jesaja (21 : 7) niet alleen den ezelberijder maar ook den kameelruiter aankondigde, heeft hij naar hunne verzekering in den geest den laatsten en grootsten profeet gezien. Ook de morgen, de middag en de avond, waarvan 'Isâ — den Heiland der Christenen noemen zij 'Isâ, dat is 'Esâu, vermoedelijk ten gevolge van een smadelijk woordenspel bij de Joden, met wie Mohammad in aan-

raking is gekomen, — de morgen, middag en avond, waarvan ‘Isâ in zijne gelijkenis van de werklieden in den wijngaard (Mt. 20 : 1-6) heeft gewaagd, doelen naar hun beweren op Joden, Christenen en Moslemîn. En is in Joh. 16 : 7 de Parákklitos (Parákleetos) of raadsman beloofd, als Períklytos of Beroemde en Geprezene is deze dan gekomen in hunnen Ahmad of Moehammad.

De oude Christenen hebben in de heilige schriften der Joden boven het Jodendom uit alleen hun Christendom voorspeld gevonden. Volgens het zesde boek zijner Mengelingen heeft Clemens van Alexandrië in eene ‘Prediking van Petros’ nog gelezen: „Wij hebben de boeken opgeslagen, welke wij hadden van de profeten, die nu eens in gelijkenissen, een andermaal in raadselen, dan weer duidelijk en woordelijk den Christòs Ieesoûs noemen en wij vonden zoowel zijne komst als zijnen dood, zijn kruis en alle overige pijnigingen, die de Joden hem hebben aangedaan, alsmede zijne opwekking en tenhemelopneming vóór het gericht over Jeruzalem, zooals dit alles, wat hij moest verduren, en wat na hem nog komen zal, beschreven stond. Deze dingen nu bespeurende hebben wij aan God geloofd om de dingen, die van hem geschreven staan. — Wij beseften, dat God die dingen inderdaad had voorbeschikt

en zonder schrift(-bewijs) beweren wij niets."

Niet lang voor het midden der tweede eeuw is de leer, die de oude Christenen in de heilige schriften der Joden boven het Jodendom uit hebben voorspeld gevonden, door Aristides van Athene uiteengezet in eene pleitrede, gericht tot keizer Titus Ælius Hadrianus (Eus. H. E. 4 : 3, 3) Antoninus Pius (138-161), die in 1889 in eene Syrische vertaling is wedergevonden in het klooster der heilige Katharina op den Sinaï en waarvan toen eene Grieksche lezing gebleken is als invoegsel nog voor te komen in eene middeleeuwsche Christelijke bewerking der Indische Boeddhalegende, bekend als 'het leven van Barlaäm en Josaphat' (of Joasaph). De text is onzeker, doch ziethier daarvan wat in dezen de hoofdzaak is. „De Christenen leiden hun geslacht af van den heer Ieesoûs Christós. Deze nu wordt beleden als de zoon van God den Allerhoogste, uit den hemel nedergedaald voor het behoud der menschen; en uit eene maagd heeft hij vleesch aangenomen en is hij aan menschen verschenen, om hen uit hunne veelgodige dwaling tot zich te roepen. En nadat hij zijn wondervol werk had volbracht, is hij gestorven door een kruis uit kracht van een vrijwillig besluit, overeenkomstig een groot plan; na drie dagen is hij weder levend geworden en

naar de hemelen gegaan. De mare zijner komst kunt gij, o vorst, bij gelegenheid leeren kennen uit de schrift, die bij hen het evangelie wordt genoemd. Hij had twaalf leerlingen, die na zijn opgaan in de hemelen zijn uitgetogen naar de gewesten der aarde en zijne grootheid hebben verkondigd. Daarom worden zij, die nog altoos ijveren voor de door hen gepredikte gerechtigheid, Christenen (Chreestenen?) genoemd."

Zooveel wat betreft de leer zelve. En de schriftbewijzen? Die levert ons in menigte niet lang na het midden der tweede eeuw Justinus Martyr uit Flavia Neapolis, het oude Sichem, in een 'gesprek met Tryphoon den Jood'; ziethier daarvan weer het voornaamste. „Noch Abraham noch Isaak noch Jakob noch eenig ander mensch heeft den onuitsprekelijken Vader en Heer van alles en zelfs van onzen Christòs ooit gezien; deze zijn zoon evenwel, die naar zijnen wil god is en als dienaar van al zijne bedoelingen zijn engel, was door zijnen wil ook bestemd, om als mensch uit eene maagd te worden geboren en in het gesprek met Moses uit het braambosch (Ex. 3 : 2) is Hij verschenen als vuur." (127.) „In het tweede boek van Moses (Ex. 23 : 21-22) hebben wij ook ontwaard, dat Ieesoûs een naam is van God, die noch aan Abraam noch aan Jakob is bekend geweest,

maar door Moses op geheimzinnige wijze is uitgesproken. Er staat namelijk, dat de Heer gesproken heeft tot Moses: Zeg aan dit volk, zie, ik zend mijnen engel voor uw aangezicht, om u op den weg te behoeden en u binnen te leiden in het land, dat ik voor u bestemd heb. Let op hem, wees hem gehoorzaam en wederstreef hem niet; hij zal u niet verlaten, want mijn naam is in hem. Bedenkt nu, wie uwe vaderen het land heeft ingeleid: is het niet juist dezelfde, die den naam Ieesoûs ontving, nadat hij eerst Ausees had geheeten? Wanneer gij hierop leert letten, zult gij ook leeren beseffen, dat degene, die tot Moses gezegd heeft 'mijn naam is in hem', Ieesoûs zelf geweest is." (75.) „Gij vraagt niet waarom (Num. 13 : 17) de van den vader afkomstige naam bij den zoon Nauee, Ausees, in den naam Ieesoûs veranderd is! — Moest niet, evenals deze onder de met hem binnentrekkenden het land door het lot verdeelde, ook Ieesoûs Christòs het verstrooide volk terugbrengen en onder hetzelve het goede land verdeelen?" (113.) „In den zegen van Ioudas (Gen. 49 : 10) heet het: de heerscher zal uit Ioudas niet wijken en het zal niet zijn zonder leider uit eigene lendenen, tot Hij komt, wien het is voorbehouden: die is de verwachting der volkeren. Het is klaar, dat dit niet slaat op Ioudas,

maar op Christos: wij allen uit de volkeren verwachten niet Ioudas maar den Ieesoûs, die uwe vaderen uit Ægypte heeft gevoerd." (120.) Tryphoon zeide: „Heilig is wat Godes is, maar uwe uitleggingen zijn gezocht, zooals uit het door u verklaarde blijkt, en zij bevatten zelfs godslasteringen." (79.) Ioustînos echter had bij het lezen van Zach. 3 : 1-2 begrepen wat het wilde zeggen, dat „de Duivel stond rechts van Ieesoûs den Priester, om hem te wederstaan" en wie het was, die eigenlijk toen gesproken had: „De Heer, die zich Hiërousalêm heeft aangenomen, weerhoude u!" (79.) „Evenals de schrift zegt, dat de zoon Nauee wegens den naam Ieesoûs wonderen en teekenen gedaan heeft, tot aankondiging van wat door onzen Heer zoude geschieden, zoo beweer ik, dat de openbaring, die op uwen uit Babylon gekomenen priester Ieesoûs betrekking had, ook eene voorspelling inhoudt van wat geschieden zoude door onzen heer en god en priester en christòs en zoon des Alvaders." (115.) „Ook die openbaring slaat op ons, die aan Ieesoûs Christòs den gekruisigden hoogepriester gelooven." (116.) Het mysterion van het lam, het zoogenoemde pascha, is eveneens een voorteeken van den Christos. „Want het gebradene lam is geheel als gekruisigd te beschouwen: een spies gaat van

beneden naar boven door het lichaam naar het hoofd en een andere dwars door het lichaam heen." (41.) „Wanneer ulieder leeraren de plaatsen, die zij hebben laten gelden, goed begrepen hadden, dan hadden zij die zeker even goed uitgeworpen, als zij de vermelding hebben uitgewischt van Esaïas' dood, dien gijlieden hebt doorgesneden met eene houtzaag." (120; vgl. het weergevondene Mart. Jes. 5, 11: „met eene boomzaag".) „Uit de woorden van Hiëremías is weggesneden: „Ik ben als een lam, dat ter slachting wordt weggevoerd; ze zullen bij zichzelven over mij te rade gaan en zeggen: wij zullen hem een hout voor brood geven en hem uit het land der levenden wegruimen; zijn naam zal dan niet verder in aandenken blijven." (71; vgl. Jer. 11 : 19.) „De schriftplaatsen haal ik aan, zooals de Zeventig ze hebben vertaald; eerst zeide ik ze op, zooals gij ze zelf hebt, omdat ik u wilde beproeven, hoe gij gezind zijt. Bij opzegging van de plaats, waarin het heet 'wee u gij beraamt een boozen aanslag tegen uzelven wanneer ge zegt' enz., heb ik ze aangehaald naar de Zeventig: 'laat ons den rechtvaardige ópruimen, want hij is voor ons lastig'; in het begin van het gesprek daarentegen heb ik die plaats aangehaald, zooals gij ze hebt: 'laat ons den rechtvaardige *binden*, want hij is voor ons

lastig'." (138; vgl. Wijsheid 2 : 12-20, waarvan echter geen Hebreeuwsche grondtext bestaan heeft.) „Van de woorden van Hiëremías heeft men ook dit verduisterd: „God de Heer is gedachtig geweest aan zijne dooden uit Israël, die in het stof der aarde sliepen en hij is tot hen nedergedaald, om hun redding te verkondigen." (72.) „Esaïas zegt van zijne verrijzenis: zijn graf is uit het midden weggenomen; rijken zal ik voor zijnen dood in ruil geven." (97.) „Weer in eene andere voorspelling kondigt de profetische geest door David aan, dat de Christos na zijne kruisiging heerschen zal als koning; zij luidt als volgt: Zingt den Heer over de geheele aarde, looft dag aan dag zijne verlossende daad! Want groot is de Heer en zeer roemruchtig, geducht ook, boven alle goden. Want alle goden der volkeren zijn drogbeelden van booze geesten; God echter heeft de hemelen gemaakt. Roem en eer staan voor zijn aanschijn en macht en gejubel op de plek zijns heiligdoms. Geeft eere den Heer, den Vader der eeuwen; brengt dank en treedt binnen voor zijn aangezicht; aanbidt in zijne heilige zalen! Bevreesd zij voor zijn aanschijn de geheele aarde, zij late zich voeren op den rechten weg en niet van streek brengen. Vreugde heersche onder de volkeren: de Heer is koning geworden van het

hout af! .... Vijftienhonderd jaar voor de menschwording en kruisiging van Christos heeft David de hier aangehaalde woorden gesproken," zegt onze kerkvader in zijn verweerschrift (Apol. 1 : 41-42) voor de Christenen aan het adres van Titus Ælius Hadrianus Pius Augustus en 'Verissimus' Cæsar en Lucius (Verus) en den heiligen Senaat en het geheele Romeinsche volk omtrent het jaar 155; tegenover Tryphoon (Gespr. 73) heeft hij dan volgehouden, dat het schriftwoord (Ps. 96 : 10) over het koning worden des Heeren van het hout af wel degelijk echt was. „De onverstandigen," zegt hij daar, „zien het niet in, wat toch in alle uitspraken wordt bewezen, dat er van Christo twee verschijningen zijn aangekondigd: eene verschijning van den lijdenden, onberoemden, verachten en gekruisigden (Christos) en eene andere, waarbij hij in heerlijkheid prijkende uit den hemel komen zal." (110.) „Op welken grond," zegt hij in de groote pleitrede (Apol. 1 : 53, 2), „zouden wij een gekruisigden mensch geloof schenken, dat hij van den onverwekten God de eerstgeborene is en juist hij over het geheele menschelijke geslacht gericht zal komen houden, indien wij niet de getuigenissen voor ons hadden, die vóór zijne menschwording verkondigd zijn en niet zagen, dat zij zijn uitgekomen ook?"

Een dertig jaar, nadat dit was geschreven, is door Irenæus van Lyon in een werk over de tweede-eeuwsche secten de even vaste grond aangewezen, waarop men konde weten, hoe groot het getal der echte geschriften was, waarin van den aldus voorspelde de woorden en daden beschreven stonden. „Er kunnen," schreef onze kerkvader, „noch meer noch minder evangeliën zijn, dan — er bestaan. Want er zijn in de wereld, waarin wij leven, vier hemelstreken en vier hoofdwinden en de Kerk is over de geheele aarde verspreid, terwijl het Evangelie de zuil en de steun der Kerk en de adem des (waren) Levens is. Hieruit volgt, dat de Kerk vier (zulke) zuilen behoort te hebben, die de onverderfelijkheid ademen van alle zijden, tot verkwikking der menschheid. Waaruit dan blijkt, dat het Woord, hetwelk alles heeft gemaakt, dat boven de Cherubijnen gezeten is en alle dingen omvat, bij zijne verschijning aan de menschen dus een viervoudig evangelie moet gegeven hebben, dat door éénen geest tezamengehouden wordt." (3 : 11, 8.) Dit is meer, weliswaar, dan omtrent 140 Aristides schijnt te hebben geweten: zooals wij gezien hebben, schijnt deze te hebben gewaagd van 'het' geschrift, dat bij de Christenen 'evangelie' werd genoemd en zoo dan eenen naam droeg, die in die dagen zooveel be-

teekende als 'goede tijding'. (Cf. Luc. Asin. 26.) 'Het' geschrift genaamd evangelie. Wat Aristides daarmede mag bedoeld hebben? Papias van Hiërapolis in Phrygië, die in 165 moet gestorven zijn, heeft in teloorgegane 'Uitleggingen van uitspraken des Heeren' van twéé zulke oude geschriften gewaagd en het ziet er niet naar uit, dat een van die beiden onder de oogen is gekomen òf van Irenæus òf van Aristides; ziethier weer wat Eusebios (*265—*338) in het derde boek zijner Kerkgeschiedenis uit die Papiaansche exegesen desbetreffende voor ons bewaard heeft. „Ik zal niet aarzelen, bij mijne uitleggingen datgene te voegen wat ik in mijn leven van de ouderlingen nauwkeurigs heb vernomen en sta dienaangaande voor de waarheid in. Want ik heb niet zooals velen behagen geschept in veelpraters, maar in de leeraren der waarheid, niet in dezulke, die vreemde geboden te boek stellen, maar de geboden, door den Heer aan ons geloof gegeven en die van de waarheid zelve kwamen. Trof ik ergens iemand, die met de ouderlingen in aanraking was geweest, dan vernam ik naar de woorden dier ouderlingen, wat [volgens hen] Andreas had gezegd of Philippos of Thomâs of Jakobos of Johannes of Matthaîos, of wie anders van de leerlingen des Heeren; wat verder Aristion en de ouderling Johannes, de leerlingen des Heeren,

zeggen. Want ik geloof niet, dat ik zooveel baat heb gevonden bij boeken, als bij de levende stem van hen, die nog over zijn. — De ouderling [Johannes] placht het volgende te zeggen: Markos heeft als tolk van Petros datgene, wat hij zich van des Christos woorden en daden herinnerde, met nauwlettendheid, doch niet naar volgorde, opgeschreven. Want hij is noch hoorder noch volger van den Heer geweest, maar eerst later, zooals ik zeide, van Petros, die naar de behoeften [des oogenbliks] zijne onderwijzingen placht in te richten, doch van des Heeren toespraken geen samenvattend geheel gaf, zoodat Markos niet verkeerd handelde, wanneer hij zoo het een en ander opteekende, gelijk hij het zich herinnerde. Want op ééne zaak slechts had hij zijn oogmerk gevestigd, dat hij niets van wat hij gehoord had, zoude overslaan, noch iets onwaars daarbij verhalen. — Matthaîos heeft in de Hebreesche taal de Logia (= Sermones: Hiëron. de V. I. 18) tezaamgeschreven en ieder heeft ze dan vertolkt naar zijn vermogen."

Zonder zich duidelijk te maken, welk zwaarwichtig vraagstuk hij hier onuitgemaakt liet, heeft Irenæus op zijne beurt herhaald: „Matthaîos heeft onder de Hebreeën in hunne eigene taal een evangelisch geschrift uitgegeven, terwijl

Petros en Paulos de goede tijding te Rome verkondigden en de Kerk daar vestigden; na het heengaan dezer laatsten heeft Markos de leerling en tolk van Petros op zijne beurt ons schriftelijk overgeleverd wat door Petros verkondigd was." (3 : 1, 1.) „Matthaîos heeft onder de Hebreeën in hunne eigene taal een evangelisch geschrift uitgegeven." Doch in welke verhouding staat nu ons evangelie 'naar Matthaîos' tot datgene wat volgens Papias in het Hebreesch, dat is waarschijnlijk in het Arameesch, was te boek gesteld? Volgens Papias had Matthaîos „de Lógia tezaamgeschreven" en het ligt allerminst voor de hand, ons Grieksch evangelie 'naar Matthaîos' met die Logia zoo zonder meer te vereenzelvigen! „Sinds Schleiermacher," schrijft in de 'Studiën op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig Gebied' van 1900 pater P. J. van Kasteren S. J., „sinds Schleiermacher in 1832 in die logia eene onbekende bron der synoptische evangeliën meende te ontdekken, hebben de critici bij hun onderzoek naar den oorsprong dier boeken op deze logia het eene stelsel na het andere opgebouwd; nog onlangs heeft Resch zich de moeite getroost, het ondersteldе geschrift, voorzoover het in de synoptici zoude opgenomen zijn, weer opnieuw samen te stellen en den Griekschen text met Hebreeuw-

sche 'terugvertaling' in het licht te geven. Toch wil het ons voorkomen, alsof alles, wat men over de 'logia' als eene van de bronnen onzer evangeliën gezegd heeft, eenvoudig in de lucht hangt. — In ieder geval spreekt Papias volgens de meest natuurlijke opvatting niet rechtstreeks van *het evangelie* van *Matthæus*, maar van woorden des Heeren, door Matthæus geboekt; dat Matthæus die *in zijn evangelie* geboekt heeft, wordt *niet gezegd,* maar wijl van een ander geschrift van Matthæus ons niets bekend is, is dit weder de eenige onderstelling, die aannemelijk mag heeten." (Stud. 54 : 486. 489.) Onze pater zelf heeft, meent hij, „overvloedig bewezen, dat het eerste evangelie het werk is van een Palestijnschen Christen uit de besnijdenis, die voor zijne stam- en landgenooten schreef" (54 : 176); „dat hier overal een Christen van Palestijnsch Joodsche afkomst aan het woord is, die zich stam- en landgenooten als lezers voorstelt, schijnt," zegt hij, „zoo klaar als de dag." (54 : 120.) En spottend deelt hij mede: „Toch schrijft een hoogleeraar te Leiden, volgens eigen getuigenis een 'metaphysicus van professie': het is in het geheel geen geschrift van rechtstreeks Joodsche herkomst meer." (54 : 177.)

Die zotskap (54 : 107) had durven schrijven: „Het is een document van legendairen aard....

Hetgeen viel aan te toonen." „Hetgeen nóg valt aan te toonen," stelt pater van Kasteren in 1900. (Stud. 55 : 26.) „De aloude overlevering omtrent ouderdom en oorsprong van het evangelie, en dienvolgens ook zijne geschiedkundige waarde, vonden wij op tal van plaatsen schitterend bevestigd, soms juist in de 'oude gegevens', die verzameld waren om de overlevering te logenstraffen." (55 : 27.) En hij had nu meer inzicht dan ooit „in de wetenschappelijke verdienste bijvoorbeeld, die er aan het einde der negentiende eeuw vereischt werd voor eenen hoogleeraarszetel te Leiden, — of ten minste in de logica, die er noodig was, om daar de wijsbegeerte te onderwijzen" (aldaar); aan een 'scripturistisch overzicht' van den 16 December 1900, in 1901 gedrukt op blz. 71—106 van het 56ste deel der 'Studiën', konde hij zonder gevaar eenige flinkheden toevoegen over 's mans „welsprekend zwijgen", hem bij zijnen aftocht voorspoedige reis wenschende. (56 : 108.) „'s Mans titel" (54 : 497) was te schande geworden; hij had geen woord meer kunnen inbrengen, zooals een iegelijk wel moest gevoelen reeds in dat scripturistisch overzicht zonder meer en op zichzelf genomen, waarin ook eene bespreking voorkwam van eenen 'commentaar op het evangelie van Matthæus' door Prof. Dr. J. M. S. Baljon, zoo,

dat ieder konde zien, hoe stevig pater van Kasteren in zijne schoenen stond. „Schrijver," zoo berichtte onze pater, „gaat van de onderstelling uit, dat de evangelist zijne stof in hoofdzaak aan Marcus en aan de 'apostolische bron' ontleende, welke laatste hij later met de door Matthæus geschrevene 'Logia' van Papias vereenzelvigt. — Geheel *deze onderstelling omtrent de bronnen van ons evangelie schijnt ons*, om het minste te zeggen *nog aan sterken twijfel onderhevig*, en in ieder geval meenen wij, dat de naam 'Logia', aan de onderstelde 'apostolische' bron gegeven, op een misverstand berust. — *Indien* de evangelist werkelijk deze bronnen gebruikt heeft, zal Matthæus wel voor den schrijver dier ééne Arameesche bron en vermoedelijk niet voor den bewerker van het Grieksche evangelie te houden zijn, maar *voor ons staat noch deze noch een andere vorm der bronnen-hypothese genoegzaam vast.*" (56 : 91. 93-94.)

Zoo was dan, om nog eens met pater van Kasteren's eigene woorden te spreken, „schitterend bevestigd", dat het eerste onzer evangeliën het werk van Matthæus, of liever daarvan de Grieksche vertaling is; „waar hij," had onze pater terecht geschreven, „waar hij met de andere synoptici de Zeventig schijnt te volgen, zal men ter verklaring wel allereerst aan den Griekschen ver-

taler hebben te denken." (54:117.) Professor Baljon mocht van den eersten evangelist hebben beweerd: „Nergens doet hij zich als een ooggetuige van het leven van Jezus voor; nergens toont hij door het gebruik van 'ik' of 'wij', dat hij persoonlijk deelgenoot was geweest van de omstandigheden, die hij verhaalde en de schrijver geeft weinig particularia, bijzonderheden, die wij niet bij Markus of Lukas vinden." „Dat belet niet, dat hij een groot gedeelte zijner stof uit eigen herinnering kon putten," zeide pater van Kasteren (56 : 93), nog vol van de herinnering aan de gevoelige afstraffing, die hij tot handhaving van de rechtstreeksche 'apostolische' afkomst had toegediend aan den Leidenaar, dien onbeschaamde, die het eerste evangelie 'legendair' had durven noemen. En schitterend had onze pater al vooruit gelijk gekregen van Pierre Batiffol, recteur de l'institut catholique de Toulouse, die op blz. 51. 55 zijner in 1897 voorgedragene 'six leçons sur les Évangiles' van ons eerste en ons derde evangelie het volgende zegt: „Ni l'un ni l'autre n'a été rédigé à Jérusalem, et ni l'un ni l'autre ne représente absolument le pur témoignage des apôtres: il représente davantage... Ces deux rédactions supposent des sources auxquelles leurs éléments ont été puisés." Batiffol bespeurt overeenkomstigheden als Mt 10 : 17-22 +

24 : 8-14 = Mc 13 : 9-13 = Lc 12 : 11-12 + 21 : 12-19, Mt 10 : 32-33 + 16 : 27 = Mc 8 : 38 = Lc 9 : 26 + 12 : 8-9, Mt 10 : 38-39 + 16 : 24-25 = Mc 8 : 34-35 = Lc 9 : 23-24 + 14 : 27. 33, Mt 13 : 12 + 25 : 29 = Mc 4 : 25 = Lc 8 : 18 + 19 : 26 en schrijft: „Le phénomène des doubles récits, si souvent observé dans les livres historiques de l'ancien Testament, se retrouve ici, indubitablement, et l'on en peut conclure la dualité de sources sous-jacentes." (P. 69.) „Puisqu'on veut faire de l'apologie," zegt later Marie-Joseph Lagrange, le chef de l'école large in Frankrijk, directeur de l'école biblique catholique de Jérusalem en lid van de pauselijke Bijbelcommissie, — „puisqu'on veut faire de l'apologie," zegt hij, op zijne beurt over de evangelisten sprekende, „peut-on d'abord les présenter comme des témoins oculaires? Ce n'est pas le cas pour saint Marc et saint Luc, deux disciples, et saint Luc le dit assez clairement. On ne peut pas non plus le prétendre pour l'évangile de saint Matthieu, puisque notre évangile canonique a été écrit en grec, et que la tradition veut que saint Matthieu ait écrit en hébreu ou en araméen. D'ailleurs, il suffit de lire son évangile, pour reconnaître qu'il ne se donne point comme témoin oculaire." ('La méthode Historique' 1904, p. 247.) „Si notre S. Matthieu a été

écrit en grec, quoiqu'en substance d'après le S. Matthieu araméen, nous ne pouvons insister sur chaque détail en rappelant que Matthieu l'apôtre a vu tout cela de ses yeux." (P. 26.) „La critique estime que l'évangile canonique de S. Matthieu a été écrit en grec; une tradition ancienne rapporte que l'apôtre Matthieu écrivit son évangile en araméen. Ce n'est donc point le même ouvrage. On ne peut recourir à l'échappatoire d'une traduction. Mais la critique admet volontiers un original sémitique, source partielle des évangiles de S. Matthieu et de S. Luc; elle ne saura jamais très-exactement en quoi consistait cet évangile." (P. 23-24.) „Ces vieux textes," had Batiffol erkend, „où se sont fixés par écrit les récits et les discours évangeliques, ne sont pas des textes purement historiques." ('Six Leçons' p. 73.) En Lagrange vermaant: „Il faut de bon cœur renoncer à l'impossible. Puisque Jésus n'a pas lui-même fixé son enseignement par écrit, il était impossible que les termes en fussent toujours conservés d'une façon mathématique. Ceux des évangelistes sont en partie empruntés à l'Église et rendus à l'Église." (P. 26.)

Van ons eerste evangelie zegt wijlen prof. W. C. van Manen op blz. 8-9 van zijne in 1900 uitgekomene 'handleiding voor de Oudchristelijke

letterkunde': „Dit werk is niet zuiver geschiedkundig, waarschijnlijk zelfs niet naar de bedoeling van den schrijver; de tijd van diens werkzaamheid worde gezocht in de eerste helft der tweede eeuw." — Wij voor ons kunnen hier om te beginnen nog weder eens stellen, dat het geschrift in quæstie, hetwelk ons de ware aankondiging van een nieuwen godsdienst uit de Joden, die in strijd met de Joodsche verwachtingen (Bar. 4 : 1, Philo de v. M. 2 : 3) niet meer de godsdienst vân de (oude) Joden zoude zijn, geenszins bijvoorbeeld in Jer. 31 : 31-34, Hez. 36 : 25-27 en Jez. 42 : 9 leert zoeken, maar Jezus te Bethlehem geboren en naar Ægypte gebracht, omdat dit zoo gezegd bij Micha en Hosea, en de onnoozele kinderkens te Bethlehem vermoord laat worden, dewijl dit bij Jeremia voorspeld stond, ten einde Jezus dan uit Ægypte naar Nazareth in Galilæa te brengen, vermits de profeten hadden gezegd, dat hij... Nazoreeër zoude heeten, — dat het eerste der tot ons gekomene evangelieverhalen ons van den beginne, of om te beginnen, naar een gebied van legenden verplaatst, die op de bij Justijn in gebruik geblekene en later ook Mohammedaansch gewordene wijze worden gestaafd. Volgens de rabbijnsche overlevering heet de Verlosser Manahéém, dat is Trooster. En dat de 'almâ, de parthénos of neânis

van Jez. 7 : 14, over welks mogelijken Oosterschen achtergrond hier geene beschouwingen zullen worden gehouden, dat de maagd of het meisje daar bedoeld na hare ontvangenis als maagdelijker is te beschouwen dan de 'almâ, met wie in Spr. 33 : 19 een man omgang heeft, als maagdelijker ook dan de 'virgines nuptæ' (Hor. Carm. 2 : 8, 23) of de 'puellæ jam virum expertæ' (Hor. Carm. 3 : 4, 10-11) waaraan hier de klassiek gevormde wordt herinnerd, om dan als zoodanig en als moeder van eenen 'Immanuêl de moeder van Jezus Christus te beteekenen, dit is al aanstonds in Mt. 1 : 23 een schriftbewijs, dat achterna gezocht is, om eene van elders afkomstige voorstelling quasi profetisch te fundeeren. Bij Justijn zegt de Jood Tryphoon: „Wij allen verwachten den Gezalfde als eenen mensch uit menschen." (Dial. 49.) En Origenes schrijft: „Een Jood zoude in het geheel niet toegeven, dat eenig profeet gezegd heeft 'de zoon Gods zal komen'; zij verzwijgen deze benaming en gebruiken in plaats daarvan het gezegde: de 'gezalfde' Gods zal komen." (Tegen Celsus 1 : 42.) Wie weten wil, op welken achtergrond de geboortegeschiedenis des Heilands eigenlijk uitkomt, leze Hdt 3 : 28 en Philo over de Cherubijnen 13. 14 en Josephus' Joodsche Oudheden 3 : 3, 4 en Just. Apol. 1 : 22 of Dial. 1 : 37 en Origenes tegen

Celsus 1 : 37. „Speusippos (een oomzegger van Platoon) in zijn boek getiteld Platoons begrafenismaal en Klearchos in zijne lofrede op Platoon en Anaxilaïdes in het tweede boek zijner geschiedenis der wijsgeeren hebben gezegd, dat men te Athene verhaalde, hoe Aristoon Periktionee, die schoon was, geweld had willen aandoen, doch daarin niet slaagde, en hoe hem, toen hij met zijnen aanslag had opgehouden in den droom Apólloon was verschenen, ten gevolge waarvan hij ze dan ongerept had gelaten tot na hare bevalling." (L. D. 3 : 2.) Men leze nu Mt. 1:20. 25, om zich dan des verkiezende een oordeel te vormen over de zege, die door pater van Kasteren op de bij Roomsche verweerslieden gebruikelijke wijze in de Studiën van 1900 op blz. 478-479 van het 54ste en blz. 23 van het 55ste deel is behaald. Een goed Palestijnsch Jeesjoe-vereerder heeft zich een Messiaanschen zoon Gods slechts kunnen denken als een schepsel, al beantwoordt pater van Kasteren die opmerking ook honderdmaal met een „Wat u zegt, Professor?"

Dat dan verder Jezus de Nazoreeër te Bethlehem moet geboren zijn, ligt ook in Micha 5 : 1 weer voor hem, die het er wil vinden. Den kindermoord te Bethlehem op last van den vier jaar voor het begin onzer jaartelling overleden Herodes,

eene vertelling waarvan men in Openb. 12 : 4 een nog uitdrukkelijker mythischen variant leest, hebben naar het zeggen van Origenes (T. C. 1 : 61) de Joden geloochend en bij Hosea 11 : 1 heeft Hiëronymus aangeteekend: „Deze plaats wordt in het zevende deel (van het werk), dat door Julianus Augustus tegen ons Christenen is uitgebraakt, gelasterd met de woorden: Wat van Israël gezegd is heeft de evangelist Matthæus op Christus laten slaan, om den spot te drijven met de onnoozelheid van de geloovigen uit de volkeren." Het is nog denkbaar, dat Juliaan het niet zoo ver mis heeft gehad en de eerste evangelist guitiger is geweest, dan de meesten ooit hebben vermoed! Ook 'Jezus de Nazoreeër' is door hem uit de Joodsche boeken gehaald, gelijk Moehammad als Períklytos gehaald wordt uit den Parákl itos (of Parákleetos) van het Johannesevangelie: de neeçer of nakomeling, van wien wij lezen in Jez. 11 : 1, is als spruit nu juist niet een spruit uit Nazareth of Nazara en Nazareth is moeilijk te halen ook uit Richt. 13 : 5, alwaar wij lezen: „nezier elohiem jihjè han-na'ar min habbâten", (een) nazireeër Gods wordt het knaapje van den moederschoot af." Pater van Kasteren schrijft in de Studiën: „Wat we bij de eerste van Matthæus' aanhalingen uit het Oude Testament opmerken, dient van de meeste andere gezegd:

ze staven doorloopend het gevoelen, dat de Grieksche evangelietext eeṇe vertaling is. — De evangelist heeft in zijne aanhalingen den Hebreeuwschen bijbeltext onafhankelijk van de Zeventig in het Arameesch vertaald; zijn Grieksche vertolker was gelijk iedere Grieksch lezende Jood of Christen dier dagen met de Alexandrijnsche vertaling vertrouwd.” (54 : 479. 480.) Zoo make hij ons dan nog eens duidelijk, welk Arameesch en Hebreesch te denken ware achter de aanhaling in Mat. 1, 23: Ναζωραῖος κληθήσεται; in Leiden zullen ze zich niet terstond tevreden geven met een Hebreesch „noçrî jiqqaaree lo”, — dat zij hem vooruit gezegd.

Den Jood Tryphoon heeft Justinus Martyr hooren zeggen of laten zeggen, dat de woorden Gods heilig maar de Christelijke uitleggingen gezocht of liever heiligschennend waren. „Bij het leven mijner kinderen,” moet gezegd zijn door rab Tarphoon, „wanneer mij de schriften der sectarissen in handen vielen, ik zoude ze tezamen met den naam Gods, dien ze inhouden, verbranden.” (Sabb. 116 a.) Van dien aard zijn de gewaarwordingen geweest, die bij rechtzinnige Joden zijn opgewekt door schriftuitleggingen zooals we die gevonden hebben bij Justijn en ook in het eerste evangelie aantreffen; „wie zijn verbond met onzen vader Abraham verbreekt,” zoo spreekt reeds rab Ele‘azar

in de Pirqee Abôth (3 : 11) of Spreuken der Vaderen, die omtrent of kort voor het begin onzer jaartelling zijn verzameld, — „wie zijn verbond met onzen vader Abraham verbreekt en de heilige Schrift op onrechtzinnige wijze uitlegt, hij moge geleerd zijn en goede dingen hebben gedaan, hij heeft aan de komende wereld geen aandeel.” Zulke uitspraken zijn aanvankelijk uitgelokt door Hellenistisch Joodsche gnostieken of ‘kundigen’ en ‘beter onderrichten’, die als Nahassenen, Ophieten of Serpentijnen (Philaster) met eene aan wetsbetrachting vijandige bedoeling bijvoorbeeld de slang van het paradijsverhaal als belichaamde wijsheid uitlegden (Iren. 1 : 30, 15) en door hunne openlijke minachting voor Sabbath, besnijdenis en spijswetten reeds aan Philo van Alexandrië, den tijdgenoot van Jezus Christus, veel verdriet hebben berokkend. Doch na de kerstening van het Alexandrinisme zijn zij met verdubbelde kracht toepasselijk geworden op de Hellenisten van de richting voorgestaan in den brief aan de Galatiërs, waarin de aan Joodsche wetsbetrachting vijandige gevolgtrekkingen, die als overspanningen van allegorese door Philo reeds waren bestreden, — men zie cap. 16 in diens opstel over ‘de verhuizing van Abraham’, — met Christelijk vermeerderde heftigheid worden voorgestaan en verdedigd, even-

als zij toepasselijk blijken op de (overigens onschuldig bedoelde) schriftuitlegging reeds in ons eerste evangelieverhaal. Wat bijv. in Mt 22 : 42-45 te lezen staat, is eene aan den Heiland zelven in den mond gelegde parexegese, waarin philonizeerend Hellenisme verondersteld en eene bespotting van Joodsche rechtzinnigheid medegesteld is, wat van zelf niet wegneemt, dat de Christenen der tweede eeuw woordverdraaiingen en zinsverwringingen hebben opgemerkt bij ánderen. „Wie de logia des Heeren verdraait," zoo heet het in een schrijven, dat op naam van den in 156 als bloedgetuige gestorven Polykarpos van Smyrna tot ons is gekomen, „en zegt dat er geene verrijzenis is noch oordeel, is een eerstgeborene van den Satan!" Er waren namelijk Christelijke γνωστικοὶ of 'kundigen' en meer ontwikkelden, volgens wie de ware opstanding uit de dooden een opleven was tot de kennis der waarheid. (Iren. 2 : 31, 2; vgl. Tim. 2 : 18.) Irenæus gewaagt in de voorrede van zijn werk tegen de secten, dat naar aanleiding van den overgang der Romeinsche presbyters Florinus en Blastus tot het Valentinianisme moet geschreven zijn, van lieden, die door sluw bedachte overredingen het verstand der onervarenen misleiden en velen van den dienst des Scheppers afbrengen door toepassing eener voor-

gewende kennis, door verdraaiing van de woorden des Heeren en verkeerde uitlegging van wat goed gezegd was. De 'kundigen' dorsten dan ook heel wat aan. In Joh. 11 : 42 schijnen sommigen te hebben gevonden, dat de echte 'zoon Gods' alleen met het oog, op de menigte bidt; zooals de Alexandrijnsche Clemens in het zevende boek zijner Mengelingen bericht, was althans een zekere Prodicus gekomen tot de wijze leuze, dat bidden eigenlijk niet voegde, — μὴ δεῖν εὔχεσθαι. „Op dezelfde wijze," had reeds Irenæus (1 : 8, 1) medegedeeld, „willen ook deze (Valentinianen) met hun samenflansen van besjesfabelen, doordat zij dan verder woorden en gezegden en gelijkenissen van hier en daar tezamenrapen, de logia Gods naar hunne verzinsels verwringen."

„Naar hunne verzinsels verwringen." Tryphoon de Jood had in dien zin tegenover Justijn zijne aanmerkingen op de Christelijke schriftuitlegging in het algemeen en zal wel geen enkelen Nazoreeër of bar Jeesjoe' als rechtzinnig verklaarder van Israelitische profeties hebben laten gelden. „Gij spreekt," zegt hij tot Justijn naar aanleiding van diens (overigens niet 'Nazoreesche' maar Alexandrijnsche) exegesen, „gij spreekt vele lasteringen uit, gij die ons wilt aanpraten, dat de Gekruisigde geweest is bij Mozes en Aaron en

met hem gesproken heeft in de wolkenzuil.... en dat men ook gehouden is, hem te aanbidden!" (Dial. 38.) De geest van schriftuitlegging en schriftverklaring, waaraan Tryphoon zich zoo ergerde, was echter de geest, die het van den Palestijnsch Joodschen geest winnen moest en winnen zoude; het was de geest die aan de dwaasheden zijner allegorese tot zelfverruiming kwam en eenen schijn van afleiding uit het oude voorgoochelde, om zich tot het nieuwe te ontwikkelen. Want de religio Jesu Christi, de leer en navolging van den godmenschelijken Middelaar, was tegenover het in onverzoenden tweespalt tusschen God en menschheid verblijvende Jodendom inderdaad het hoogere, even goed als het Christendom het hoogere was temidden van het Griekendom en Romeinendom of Heidendom, in welks midden het zich ontwikkeld heeft. Doch dit neemt niet weg, dat er een glimlachwekkend zelfbedrog aan het werk is geweest bij Irenæus, wanneer deze, zichzelven en zijne medestanders van schriftverdraaiingen vrij achtende, de schriftverkeeringen buiten zijnen kring meende te moeten en te mogen wraken, als waar hij schrijft: „Niet alleen van het evangelische en apostolische trachten ze bewijzen te vervaardigen, doordat zij de uitspraken verdraaien en de uitleggingen verval-

schen, maar ook uit wet en profeten, waarin voorzeker vele gelijkenissen en verbloemde redenen voorkomen, die men naar verschillende kanten trekken kan, maken zij het dubbelzinnige door de uitlegging op soms verschrikkelijk bedriegelijke wijze voor hun verzinsel pasklaar en trekken zoo velen van de waarheid af, die niet vast staan in hun geloof aan éénen God den almachtigen Vader en éénen Heer Jeesoûs Christòs den zoon Gods." (1 : 3, 6). In werkelijkheid gaat er een verband van het Kynisme en zijn kind het Stoïcisme door het eklektische Alexandrinisme het Hellenistische Christendom in, waardoor het boek der Wijsheid met de Philonische geschriften, de evangeliën (Lk 18 : 31-34; 24 : 25-27. 45-47!) en Paulusbrieven en oude kerkvaders aan eenzelfden draad worden geregen; de allegorese, als parexegese door den Palestijnschen Tryphoon gewraakt, werkt in Sap. 10 : 9 vlg. zooals zij werkt bij Philo, die de rots van het Mozaïsche verhaal de goddelijke Rede noemt (Quod det. pot. ins. 31) en zij werkt er, zooals zij werkt in 1 Kor. 10 : 4, waar de Christòs de rots heet. Wat in de oogen van katholizeerende kerkvaders de doodzonde der gnostieken is geweest, was niets meer of minder dan het peccatum originale van het Christendom zelf, dat die schuld als erfzonde van het vrijere Hellenistische Jodendom had meegekregen en zoo

dus eigenlijk onrechtzinnig konde heeten, omdat het wilde.... zijn', meer dan een nationaal bekrompen en Palestijnsch Jodendom wilde zijn. Het Christendom is eene 'ketterij' geweest en het was een nieuwe door de gebeurtenissen logisch medegebrachte vorm voor de (ook Joodsche) wáárheid, al naar men het neemt; een ouderwetsche Jood moest er zich aan ergeren, juist omdat het van het oude, het door hem geëerde en geliefde oude, wat anders, wat nicuws, maakte.

Dat 'de Gekruisigde' reeds zoude geweest zijn bij Mozes en Aaron en uit de wolkenzuil met hen zoude gesproken hebben, leek aan Tryphoon eene ergerlijke gedachte. De Christenen waren echter in dezen onschuldiger dan hij begreep; men zie slechts wat in het tiende hoofdstuk van het Alexandrijnsche boek der wijsheid de wijsheid blijkt te hebben gedaan, om alsdan te bedenken, dat die wijsheid bij Philo (L. A. 1 : 19 en elders) goddelijke logos of rede heet; de goddelijke Logos is het, die de oude wonderlijkheden eigenlijk gedaan heeft, de goddelijke Rede, die hetzelfde is als de kracht Gods (L. A. 2 : 21) en het beeld Gods (de Mon. 2 : 5), met wien de Christenen hun voorbeeld en hunnen Middelaar hadden leeren vereenzelvigen. (1 Kor. 1 : 24, 2 Kor. 4 : 4, Kol. 1 : 15.) Talmoedisten hebben geroepen: „Vervloekt, wie varkens

fokt en zijnen zoon de Grieksche wijsheid leert." (Sanh. Mischnâ 11 : 1; Baba Qammâ 8 : 2.) En Tryphoon mag tot Justijn hebben gezegd: „Gijlieden volgt een ijdel gerucht en vormt uzelven eenen Christos." (Dial. 8.) Doch daarmede is eigenlijk gezegd geweest, dat het Christendom een nieuw idealisme was, waartoe men buiten het Joodsche land in de synagogen der Hellenisten was gekomen, — wat dan meteen de latere vijandschap verklaart van de Joodsche schriftgeleerden tegen de Alexandrijnsche overzetting hunner heilige boeken. „De apostelen," zegt Irenæus, „stemmen overeen met voornoemde vertaling en de vertaling stemt overeen met de overlevering der apostelen; Petrus en Johannes en Matthæus en Paulus alsmede de anderen benevens hunne volgelingen, hebben alle profetische woorden zoo verkondigd, als de overzetting der ouden ze inhoudt." (3 : 21, 3.) „Petrus en Johannes en Matthæus"; dat is dan hier echter juist de vraag; „de apostelen," schrijft pater van Kasteren in 1900, „de apostelen zelven hebben hunne prediking niet tot de heidenen gericht vóór eene dubbele openbaring, aan Cornelius en Petrus, hun dezen nieuwen weg gewezen had en ook toen nog volgde 'ontsteltenis' en 'twist' in de Christengemeente te Jeruzalem." (Studiën 54 : 168.) „Maar zonder de heidenen te noemen

leeren de parabelen van het mosterdzaad en het zuurdeeg den groei en de verre uitbreiding van 'het rijk der hemelen', en in de verklaring der gelijkenis van het goede zaad en het onkruid is 'de akker' niet het land van Israël, maar 'de wereld'." (Aldaar, 54 : 175.) Is het dus wel aan te nemen, dat het eerste evangelie, waarin die gelijkenissen voorkomen, van een der onmiddellijke leerlingen Jesu afkomstig is: komen er niet veeleer sporen in aan het licht van eene geheel andere afkomst? Pater van Kasteren: „Uit eene reeks van òf onbewezen òf geheel onjuiste beweringen komt de hoogleeraar met een 'dus' tot het besluit, dat 'de spreuken der zoogenoemde bergrede' zouden hebben *kunnen* behooren tot 'een geschrift vol Joodsche wijsheid Gods', dat hij bij Luc. 11 : 49 vermeld meent te vinden; met dat 'kunnen' komt de wetenschap echter niet veel verder en ware het *feit* bewezen, dan had men slechts eene bevestiging te meer van de overlevering, dat ons evangelie het werk is van een Palestijnschen Jodenchristen." (54 : 485.) Eene overlevering, die dan in hare redelijke zelfwaarborging boven het 'kunnen', waarmee men in de wetenschap niet verder komt, een heel eind uitgaat; hoe daarover echter 's paters eigene partijgenooten Batiffol en Lagrange denken, en hoe vast onze pater zelf tegenover

prof. Baljon op zijn stuk is blijven staan, hebben wij boven gezien.

Wie uit het eerste evangelie zelf tracht op te maken, op welken afstand in tijd en ruimte van de verhaalde gebeurtenissen de schrijver zelf geleefd en geschreven heeft, kan er authentie van eenen leerling Jesu alleen dan in vinden, wanneer hem die door eene partijdige opvoeding van te voren was gesuggereerd; wat betreft al aanstonds den tijdsafstand tusschen de in ons geschrift verhaalde zaken en de dagen, waarin de verhaler zal geschreven hebben, laat zich maar al te gemakkelijk opmaken, dat de onbekende, die met meerdere of mindere bescheiden vóór zich het evangelie 'naar Matthæus' te boek heeft gesteld, een man van latere dagen is geweest. Dat ziet men in het geboorteverhaal en men ziet het aan Mt 8 : 10-12, waar niet de Heiland zelf al kan ondervonden hebben, wie eigenlijk de Christelijke prediking waard waren gebleken; „reeds bij het tweede wonder door Matthæus verhaald," schrijft pater van Kasteren, „moet de Zaligmaker getuigen, dat Hij het geloof van den heidenschen hoofdman in Israël niet gevonden heeft en dienvolgens de 'zonen des rijks' met uitwerping dreigen." (Stud. 54 : 136.) Eene allervriendelijkste concessie, die niet van onwaarde wordt, doordat onze

pater later schrijft: „Het onbegrijpelijkst van alles is wel de uitdrukking: 'er bestond *nog* geene aanleiding' voor Jezus om aldus te spreken; alsof het denkbaar ware, dat die aanleiding vroeger niet en later wèl bestond, m.a.w. dat de Heer in *die* dagen zoo groot geloof in Israël *wel* gevonden had en toch láter weer zoude kunnen verklaren, dat Hij het *niet* gevonden had!" (54 : 494.) De lezer ziet, onze pater is best in staat eene sluitrede in elkander te zetten, beter allicht dan schrijver dezes, die het niet eens beproeven zal, syllogistisch het bewijs te leveren voor de opmerking, dat de eerste evangelist ook in Mt 20 : 16 later gekomenen toont te kennen, die het verdienen, bij de eerder geroepenen voor te gaan en dat in beide gevallen eene verhouding tusschen Joden en Christenen uit latere dagen naar de dagen van Jezus wordt teruggedacht, dat dit zelfde dan weer verondersteld is in Mt 13 : 38, waar 'de akker de wereld' heet, alsmede in Mt 13 : 43, waar het den Joden ontnomene Godsrijk aan menschen gegeven blijkt, die het deden gedijen en dat evenzoo in Mt 21 : 37-39 het lijden en sterven van den Zoon achterna verondersteld is. Wie liever het omgekeerde gelooft, mag het doen! Zoo behoeft men ook niet te laten gelden, dat in Mt 10 : 16, 16 : 28 en 24 : 7 bekendheid

verraden wordt met het vierde boek 'Ezrâ (5:18, 6:26, 13:31), omdat dit inderdaad niet is te 'bewijzen', even weinig als het te 'bewijzen' is, dat de eerste evangelist alleen daardoor reeds over het begin der tweede eeuw heen naar ons wordt toegedrongen. Doch nemen wij aan, dat onder anderen pater van Kasteren een waar geloovige is en zegge hij ons dan eens, welk waar geloovige naar bewijs vráágt, naar bewijs nog wel van onwaarheid! De ware geloovige zal op zijn best willen begrijpen wat hij te gelooven heeft, en zoo trachte dan ook pater van Kasteren althans te begrijpen, — zeggen zal hij het niet licht, — dat het wel is te gelooven: in Mt 22 : 7, alsmede in Mt 23 : 28 en verder in de groote voorspellingsrede (Mt 24 : 2.15) is de verwoesting van Jeruzalem verondersteld, terwijl de prediking van het evangelie over de geheele aarde (Mt 24 : 14) bereids zoo lang een feit is, dat de geloovigen het uitblijven van 's Heeren wederkomst wat lang beginnen te vinden. (Mt 24 : 48, 25 : 5.) Zoo zoude ook in Mt 13 : 28 een tijdgenoot aan het woord kunnen zijn van de Paulijnsche richting, die in een tweede-eeuwsch schrijven van 'Petros aan Jakobos' en verder in de zoogenoemde Clementijnsche Recognities (1 : 70) eveneens van een 'vijandigen mensch' heeft doen gewagen, om met

het oog op Gal. 2 : 11 in de Clementijnsche Homiliën (17 : 9) aan het einde zelfs ronduit in den persoon van een verkeerden Simon door Simon Petros te worden bestreden. Voor dit vermoeden weliswaar is zoo mogelijk nog minder bewijs te leveren, dan voor de bewering, dat men in de tweede eeuw is gaan vinden dat 'de Heer' toefde en 'de Bruidegom' zich liet wachten, eene onbewijsbaarheid, die pater van Kasteren al schamper genoeg heeft doen schrijven: „de hoogleeraar zou wel wenschen, dat die verzen in de tweede eeuw geschreven waren en zou dus daarvoor wel eenig bewijs hebben bijgebracht, als hij het ergens had kunnen vinden." (Stud. 55 : 21.) Zwak alzoo staat hier de zaak van het onbewijsbare ongeloof aan de apostolische authenticiteit van het eerste evangelie tegenover de zaak van het bewijsbare geloof, doch zoo zwak als ze staat, willen we toch ook nog de opmerking wagen, dat in Mt 23 : 35 eene gebeurtenis, die naar het zeggen van Josephus in diens werk over den Joodschen Oorlog (4 : 5, 4) gedurende Jeruzalems beleg is voorgevallen, in een verleden vóór des Heilands dagen wordt gedacht. De verwijzingen naar personen van het Oude Testament bevredigen hier *niet* en Josephus verhaalt, dat in de dagen van het beleg der stad Ζαχαρίας υἱὸς Βαρούχου, Zacharja ben Barûkh (Barûkh = Bârakh-

jahû), in het midden des heiligdoms, ἐν μέσῳ τῷ ἱερῷ, door dwepers is om het leven gebracht, — wat dan in het voorbijgaan nog zonderlinger dan in het eerste evangelie blijkt na te klinken bij de gnostieken, wanneer Epiphanios ons verhaalt: „Talloos zijn bij de gnostieken de onderschovene geschriften, waartoe zij zich hebben verstout; zoo is er bij hen een boek, dat zij de Geboorte van Maria noemen en waarin zij ergerlijke en afschuwelijke verzinselen verhalen. Onder anderen vertellen zij erin, dat Zacharias in den tempel om het leven is gebracht, toen hij een gezicht had gehad en bij zijne poging om over dat gezicht te spreken de spraak had verloren; hij had namelijk, beweren zij, in de ure van het reukoffer, terwijl hij met dit reukoffer bezig was, eenen man zien staan met eene ezelsgestalte en toen hij nu naar buiten wilde, om te roepen 'wee u wien vereert gij', had degene, die hem daarbinnen in den tempel was verschenen, hem den mond gesloten, zoodat hij niet vermocht te spreken. Bij heropening zijns monds en herwinning der spraak had hij der Joden geheim dan geopenbaard, waarop zij hem gedood hadden; op die wijze is naar hun zeggen Zacharias aan zijn einde gekomen." (Secten 26, p. 94.) De geletterde herkent hier eene om zoo te zeggen antisemitisch gewordene doordrijving van

het antinomisme der oude Nahassenen en Kaïnieten, dat hier zelfs geleid heeft tot vereenzelviging van den Jodengod met den Ægyptischen Typhon, den boozen vijand van den jongen zonnegod Horus, — Seth, wien de ezel was toegewijd. (Vgl. Num. 22 : 28.)

In 'Oude Gegevens' was opgemerkt, dat de verschrikkingen in Mt. 27 : 51-53, waardoor de Joden niet bekeerd zijn en die zelfs nergens elders bekend blijken, den stempel der legende dragen. Die opmerking heeft pater van Kasteren in 1900 zeer kloek gewraakt; een apologeet hééft dan ook kloek te zijn. „Weet schrijver," vroeg hij, „hoeveel Joden er door de wonderen bij Christus' dood bekeerd zijn, of hoeveel er eigenlijk door zouden moeten bekeerd zijn, als het verhaal eens niet 'den stempel der legende' droeg? Of moeten de 'kuddedieren' dien 'stempel der legende' op zijn onfeilbaar woord alleen maar geloovig aannemen, gelijk hij dat gevorderd heeft omtrent de verzoeking in de woestijn, waarvan hij enkel verzekert: 'daar blijkt (*sic*) eene als inwendige ervaring te denkene gebeurtenis legendair tot een zichtbaar feit in de ruimte gemaakt'? Wat we tot nu toe van zijne beweringen en verzekeringen hebben kunnen nagaan, heeft ons van de hier vereischte onfeilbaarheid niet overtuigd." (Stud. 55 : 24.) Ge-

lukkig, mogen wij wel zeggen, voor pater van Kasteren, want wanneer hij van die onfeilbaarheid eens wèl overtuigd raakte, waar moest hij dan heen? Zoo blijve hij dan bij zijne overtuiging, dat een Galileesche tijdgenoot en leerling van Jezus ook in Mt. 27 : 8 en 28 : 15 de woorden 'tot op heden' best heeft 'kunnen' schrijven en die woorden alleen willen zeggen, dat er toen het evangelie geschreven werd een vijfentwintig of dertig jaar sinds Christus' dood waren verloopen (Stud. 54 : 140), al kwam ook een 'zotskap' in verzoeking om in 's paters eigen spreektaal op te merken: „de pater zou wel wenschen, dat die woorden midden in de eerste eeuw geschreven waren en zou dus daarvoor wel eenig bewijs hebben bijgebracht, als hij het ergens had kunnen vinden; met zijn 'kunnen' echter komt de wetenschap niet veel verder." (Vgl. Stud. 55 : 21 en 54 : 485.)

Om de waarheid te zeggen echter is *zulk* spreken over 'bewijs' en 'bewijsvoering' uit den bóóze, of liever uit den dómme. Ieder beseft, dat tijdsaanduidingen gelijk die in Mt. 27 : 8 en 28 : 15 niet op zichzelven voldoende zijn, om iemand te rechtigen tot de bewering, dat het eerste evangelie een geschrift is uit de dagen, zeggen wij, van Trajanus. (Mt. 10 : 18 !) Doch wij weten ook, en pater van Kasteren weet ook, dat een man als hij over het eerste

evangelie sprekende vol vooronderstellingen is, die hem in zijne jeugd zijn voorgepraat en bijgebracht en die hem thans bij herhaling om 'bewijs' doen roepen voor opmerkingen, die in haar onderling *verband* eigenlijk op hèm, den woordvoerder der oude opvattingen, een zwaren bewijslast hebben gelegd. Deze last, hij weet het wel, is zoo zwaar, dat het kerkelijk verweer in den ouden trant niet meer met fatsoen is vol te houden, en vandaar dan die felle giftigheid, dat gebrek aan goede trouw, die onbeschoftheid, waarmede alles wat aan iemand gelijk schrijver dezes over de zaken in quæstie uit de pen vloeit, boosaardig en zinneloos wordt genoemd, — zoo lang het nog gaat. Want de tijd is nabij, waarin, om hier weer tot de zaak te komen, geen kerkelijk woordvoerder tegenover de mannen der wetenschap de oude voorstelling van de afkomst der evangelieverhalen meer zal volhouden en het eenige wat dan overblijft, zal een verweer zijn in den trant van de volgende opmerking, die men vinden kan op blz. 10-11 van eene in 1899 te Rotterdam verschenene verhandeling over 'Petrus en het primaat in de oude kerk' door P. J. van Harderwijk, Oud-Katholiek pastoor te Schiedam. „Waar erkend kan worden," zegt deze, „dat het evangelie van Matthæus in zijn tegenwoordigen vorm niet de

vertaling van tijdgenoot en ooggetuige van Jezus behoeft te zijn, mag daar echter geenszins uit worden afgeleid, dat het als geheel minder betrouwbaar zoude zijn en aan Jezus in die vertaling woorden in den mond gelegd worden, die niet alleen nooit door hem zijn gesproken, maar ook in strijd zouden zijn met hetgeen Hij gedacht en gezegd heeft." Pater van Kasteren zal dezen volzin wel niet luidruchtig meer komen wraken, doch lette dan ook eens in stilte op den grond, waarop daarin het woordje *mag* berust. Die grond namelijk is de grond der vóóronderstelde kérkleer, die hier dwingt tot eene .... onjuiste voorstelling van den eigenlijken stand der vraag; naar den vorm, toch, ware veeleer te stellen, dat wij het ongeloofelijke der authenticiteit van het eerste evangelie juist opmaken uit het ongeloofelijke der daarin vervatte mededeelingen en feitelijk de beide gedachten 'onechtheid' en 'ongeloofelijkheid' (of althans 'onbetrouwbaarheid') slechts keerzijden zijn aan eene zelfde zienswijze, die bij grondige bestudeering en overweging der evangelische gegevens als van zelf onstaat. Alles in aanmerking nemende gaat men van zelf twijfelen aan de oorspronkelijkheid bijvoorbeeld van de overspannen heftige strafrede in Mt. 23 tegen de Phariseeën, die hunne deugden hebben gehad en nog in Lk. 13 : 31, Hd. 5 : 34-35 of Hd. 15 : 5

'bekeerbaar' lijken; dit raakt dan rechtstreeks het wezen van het geschrift, zooals het uit de handen van zijnen vervaardiger zal gekomen zijn, — wat niet het geval is bij Mt. 16:18-19 en Mt. 18:17-18 en de doopformule in Mt 28:19. Dat zijn toevoegsels, die vermoedelijk tegen het einde der tweede eeuw te Rome zijn ingelascht en als latere bijkomstigheden aan gegevens daarbuiten nog te onderkennen zijn. Zoo is Mt 16:18-19 nog niet verondersteld bij Justijn (Dial. 100. 106) en nog tegen het einde der tweede eeuw niet bij Irenæus (3 : 18, 4) of bij Clemens (Str. VI blz. 680 Sylb.), blijkt Mt 18 : 17-18 nog onbekend in de Leer der Apostelen (Did. 15 : 3), bij Irenæus weer en weer bij Clemens (Pæd. 3 : 12) en laat op tal van plaatsen Eusebius van Cæsarea zien, dat de (op zichzelve overoude) trinitaire doopformule als plaats in het eerste evangelie een westersch invoegsel is te achten, dat vóór de kerkvergadering van Nicæa in de oostersche handschriften niet gestaan heeft. Schrijver dezes had in 1899 de doopformule kennelijk jonger dan den nog in het boek der Handelingen vermelden doop eenvoudig op den naam van Ieesoûs Christós genoemd. En pater van Kasteren heeft toen in 1900 laten drukken: „Kennelijk jonger. Het wordt weer duidelijk gezegd. Maar ook bewezen! Wordt althans eenig bewijs beproefd?

Of wordt hier eene drogrede niet uitgesproken, maar enkel ter sluik even aangeduid, omdat men hare innerlijke onwaarde kent?" En hij noemt de gedachte, dat in het boek der Handelingen eene meer oorspronkelijke doopformule naklinkt, eene onderstelling, „waarvan in de geheele oudheid geen spoor te vinden is," eene onderstelling, die „in de lucht hangt." (Stud. 55 : 24.) Het zal hem niet kwalijk worden genomen. Toch blijken ook in 1 Kor. 1 : 14-15 de trinitaire doopbewoordingen nog niet bekend, maar is veeleer de doop 'op naam van Jezus' verondersteld, citeert Justinus Martyr alsdan de trinitaire formule naar 'apostolische' overlevering en maakt Cyprianus later bezwaar tegen het doopen op naam van Jezus alleen (ep. 73 : 18); Eusebius citeert Mt 28 : 19 zonder de ons bekende drieëenheidsbewoordingen vijfentwintig maal. Aan bisschop Gaudentius van *Volaterra* heeft Pelagius I (555-560) geschreven, dat iemand, die door eene enkele onderdompeling op naam van Christus gedoopt was, op naam van de Drieëenheid moest herdoopt worden, doch aan de *Bulgaren*, dus in de richting van het Oosten, heeft Sint Nicolaas (858-867) de verzekering gegeven, dat de doop alleen op naam van Christus voldoende is: „Si in nomine S. Trinitatis vel tantum in nomine Christi, sicut in Actibus Aposto-

lorum legimus, baptizati sunt, — unum quippe idemque est, ut S. exponit Ambrosius, — constat eos non esse denuo baptizandos." (Mansi xv 432 c 104.)

De doopbewoordingen van Mt 28 : 19 moeten in de Westersche kerk wel al uit de tweede eeuw dagteekenen, doch in het Oosten zullen zij als evangeliewoorden wel niet ouder zijn dan de vijftig handschriften, die Eusebius naar luid eener mededeeling in zijne levensbeschrijving van Constantijn (v. C. 4 : 36) kort na de Nikeesche kerkvergadering op last van den keizer heeft moeten laten vervaardigen; wat in Mt 28 : 19 oorspronkelijk zal gestaan hebben is dit: „Gaat henen, maakt alle volkeren tot leerlingen in mijnen naam en leert hen onderhouden al wat ik u geboden heb"; „Christus," schrijft Eusebius in Dem. Ev. 3 : 7, „Christus heeft bevolen, alle volkeren tot leerlingen te maken, doch niet kortaf en zonder meer, maar met het noodzakelijke toevoegsel in Zijnen naam." Daar kan pastoor Sloet of pater van Kasteren niets aan veranderen, even weinig als hij er iets aan kan doen, dat de Joodsche spreekwijze de rûach vrouwelijk dacht en Mt 1 : 18.20 daarom kwalijk door eenen met Hebreesch en Arameesch vertrouwden Jood kan gesteld zijn; spreekwijze is denkwijze en de heilige Roeach is

in het evangelische verband niet Semitisch gedacht. „Ons lust het niet,” schrijft pater van Kasteren, „de even walgelijke als onzinnige onderstelling, die aan de bewering ten grondslag ligt, nader te bespreken.” (Stud. 54 : 477.) En zoo verzwijgt hij dan ook, dat Origenes uit het evangelie der Hebreeën de woorden heeft aangehaald: „Onlangs nam mijne moeder de Heilige Geest mij bij een mijner haren en bracht mij naar den grooten berg Tabor.” Evenzoo verzwijgt hij, dat in Mt. 21 : 9 als een groet- en toejuichingsformulier met een derden naamval verbonden blijkt wat in het Arameesch heel iets anders dan eene toejuiching heeft beteekend; „vermeld dient het plechtige getuigenis van het volk van Jerusalem,” schrijft hij in Stud. 54 : 142, „dat.... bij den plechtigen intocht uit Bethania.... Hem het ‘Hosanna den zoon van David’ toezong” en hij hoedt er zich voor, zijnen lezers mede te deelen dat het Arameesche ‘Hosanna’ zooveel beteekend heeft als ‘red ons’. (Vgl. Mk 11 : 9-10, alsmede Ps 118 : 25, waar het Hebreesche „Hoosjîa‘na” ‘help toch’ beteekent.) Dat Hosanna leert ons dan ook beseffen, dat de evangelist geen Jood was, waarom deze in Mt 5 : 43 een haatgebod heeft kunnen vermelden, dat in de Joodsche wet niet is te vinden; had Papias als eene overlevering

van den Presbyter medegedeeld, dat Matthaîos in het Hebreesch, dat wil zeggen in het Arameesch, de Spreuken had tezaamgeschreven en ieder die naar eigen vermogen vertolkt had, de eerste evangelist is niet eens de man geweest om eene Arameesche spreukenverzameling voor zichzelven te vertalen en het is ook in dat opzicht te begrijpen, dat tegen het evangelie 'naar Matthæus', zooals wij dat nog hebben, de Ebioniet of Joodsche Christen Symmachos zijne bezwaren heeft te boek gesteld. (Eus. H. E. 6 : 17.) Stippen wij hier nog eens aan, dat phariseeën en saddoekeeën, de puriteinsche 'afgescheidenen' of 'gereformeerden' van het toenmalige Jodendom en de priesterlijke tempelaristokraten van Jeruzalem, die als vuur en water tegenover elkander stonden, volgens Mt 16 : 1 in gemeenschap zijn opgetreden, wat pater van Kasteren wel weer niets ongeloofelijks zegt te vinden, omdat in zulk een geval de haat vermag te vereenigen, maar iemand toch wel minder glad moet lezen dan Hd. 23 : 6-8 bijvoorbeeld, al was het alleen, omdat die gloeiende gemeenschappelijke haat van Jeruzalemsche puriteinen en aristokraten zélf niet boven bedenkingen verheven is. Men overwege ook, wat het zeggen wil, dat de evangelist van die saddoekeeën en phariseeën niet één weet te noemen! En waren

er onder den viervorst Herodes (Mt 14 : 1) in Galilæa τελῶναι (Mt 9 : 9-10), publicani of belastingbeambten? Of waren daar 'tollenaars' van den viervorst? Maar dan waren die 'tolgaarders' in Joodschen dienst en in allen gevalle niet de traditioneele zondaren, die in den dienst van het heidensche Rome stonden; de waarheid is, dat volgens Cicero het Romeinsche volk zélf met publicanen niet veel heeft opgehad. Bij het verhaal van den stater (Mt 17 : 22-27) treft het, dat er sprake is van een Grieksch goudstuk, dat niet te gebruiken was als tempelgeld, terwijl men hier toch moet denken aan eene tempelbelasting, inzooverre Romeinsche staatsbelasting in Galilæa onder Herodes niet geïnd werd; maar de tempelbelasting werd juist en uiteráárd van de 'kinderen des volks' en niet van vréémden verlangd en de verhaler zal wel geschreven hebben met de Romeinsche belasting ten aanzien van Romeinen in zijne verbeelding (Mt 17 : 25-26), zonder zich behoorlijk te vragen, hoe het bedenksel van den visch en den stater in het Galilæa uit de dagen van Herodes Antipas konde passen. In Mt 19 : 1 wordt Juda aan de overzijde van den Jordaan gedacht, wat men dan heeft willen wegvertalen door de lezing „Jezus ging door het Overjordaansche naar de grenzen van Judæa", eene vertaling, die pater van

Kasteren zegt niet *zeker* te durven noemen. Schrijver dezes durft dat ook niet. Er staat *ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας πέραν τοῦ Ἰορδάνου*, „venit in fines Judææ trans Jordanem", zooals de Vulgata leest, en wat dit „over den Jordaan betreft" zal Mt 19 : 1 wel evenals Mt 4 : 15 te lezen zijn, of ook evenals het „over den Jordaan" bij Epiphanios, waar deze sommigen vermeldt, die in het Philadelpheensche gewest over den Jordaan wonen, — *τινὰς ὄντας ἐν Βακάθοις τῆς Φιλαδελφηνῆς χώρας πέρχν τοῦ Ἰορδάνου.* (H. 58 : 1, p. 489.) Maar, zegt pater van Kasteren, „is de hoogleeraar zoo zeker, dat er geen 'gebied van Judæa over den Jordaan' bestaan heeft? Hoe zal hij bewijzen, dat de evangelist niet ten oosten van den Jordaan zijn boek schreef en dus het Judeesche land in West-Palestina 'over den Jordaan' moest plaatsen?" (Stud. 55 : 7.) Zoo had vroeger ook zijn ordegenoot R. Cornely raad geweten bij het Overjordaansche in de boeken van Mozes (zie bijv. Dt 4 : 41-42): „Ten tijde, dat de aartsvaders in Palestina verwijlden, waren zij gewoon, de streek, die aan de overzijde van den Jordaan naar het oosten zich uitstrekt, met de Kanaanieten het Overjordaansche te noemen, evenals voor de Romeinen het overalpsche Gallië dat deel van het oude Gallië was, hetwelk zij te Rome aan de andere zijde der Alpen hadden.

Evenals nu een Romeinsch schrijver, hetzij hij te Rome of te Lyon schreef, het bedoelde gebied het overalpsche Gallië konde noemen, zoo heeft ook Mozes, hetzij hij schreef aan den oostelijken dan wel aan den westelijken oever des Jordaans, aan de oostelijke streek den naam van het Overjordaansche kunnen geven." (Introd. in libros sacros 1887, 2.1 : 93.) Pater van Kasteren zal in dit geval het Roomsche verweer wel niet meer onverwinbaar noemen en zelfs in het geval van Mt 19 : 1 heeft, vindt hij, het boven medegedeelde bedenksel weinig waarschijnlijkheid, waarom hijzelf dan nog eens met eene reeds vroeger geopperde gissing naar „het gebied eener stád Judæa" komt. Apologeten namelijk mogen verdedigenderwijs gissen, onkerkelijke vrijzinnigen niet. Doch allicht deed hij beter, bij Mt 19 : 1 alsnog zijn voordeel te doen met de gissing van wijlen prof. van Manen, die van den eersten evangelist in § 19 zijner Handleiding zegt: „Uit zijn werk laat zich afleiden, dat wij hem moeten zoeken onder de Grieksch sprekende Christenen in het Oosten, in Syrië of Klein-Azië, wellicht niet ver buiten Palestina."

„Onder de Grieksch sprekende Christenen." Onze schrijver heeft namelijk niet geweten, hoe bij de Joden de Geest heette en hij heeft even weinig geweten wat de uitroep 'Hosanna' betee-

kende; men oordeele, wat het inheeft, wanneer Clemens Alexandrinus aankomt met de uitlegging: „licht, heerlijkheid en lof *met smeekgebed* den Heere dat is het, wat met Helleensche woorden vertolkt Hosanna beteekent." (Pædag. 1 : 2.) Ook heeft hij niet geweten, wat een Hebreesche parallelismus membrorum was, — even weinig als de schrijver van Joh. 19 : 13-25. Men vergelijke hier Mt. 21 : 2.7 met Mk. 11 : 2 vlg., Lk. 19 : 30 vlg. en Joh. 12 : 14-15, om dan goed op zich te laten werken wat in dezen wordt te berde gebracht door pater van Kasteren, die in de 'Studiën' van 1900 met het oog op 'Oude Gegevens' van schrijver dezes het volgende zegt: „Hij wil er meer van weten dan de evangelist; deze laatste, meent hij, máákte zijne geschiedenis, gelijk men in zeker 'studeervertrek' (studeervertrek tusschen ironie aanduidende leesteekens), 58 Heerengracht, te Leiden *oude gegevens* en *Roomsche historie* maakt: uit onbegrepene texten. Uit Matthæus' werk blijkt intusschen doorloopend iets anders dan 'onkunde' omtrent de Joodsche bijbelboeken, zoodat het verstandiger is, in omgekeerde richting te redeneeren. Indien het namelijk vaststaat dat de profeet Zacharias met 'ezel' en 'veulen' slechts het éene dier bedoeld heeft, waarop Christus in werkelijkheid gereden heeft, dan moet Matthæus des te vasteren grond gehad hebben

om desondanks twee dieren ten tooneele te voeren; dan is dit, met andere woorden, een bewijs te meer, dat de evangelist zijn verhaal *niet* op grond van den profetentext *verzonnen* heeft." (Stud. 55 : 20.) Hier moest inderdaad de tegenspraak verstommen en het is dan ook gebleven bij een welsprekend zwijgen, zooals door den overwinnaar aan het slot van een 'scripturistisch overzicht' den zestienden December 1900 van Maastricht uit met rechtmatigen trots is opgemerkt.

Dat het *κύριε*, domine of heer van Mt. 8 : 2.6.21.25, 9 : 28, 13 : 27 enz. naar Rome wijst, waar deze aanspraak van 'patronen' in den keizerstijd gebruikelijk is geworden, zal onze criticus zoo mogelijk nog wel krachtiger kunnen wegredeneeren. Doch de pharizeeën zitten naar het zèggen van den evangelist (Mt. 23 : 2) op het gestoelte van Mozes, wat schrijver dezes alweer niet erkend had als een blijk van grondige bekendheid met het Jodendom. En pater van Kasteren erkent hier met eenen draai, dat de Phariseeën áls Phariseeën, de Phariseeën als zoodanig, niet op het gestoelte van Mozes hebben gezeten (Stud. 54 : 154); hij stelt zelfs, dat geheel het Phariseïsme eene planting was, die niet geplant was door den hemelschen Vader. (Stud. 54 : 167.) Het zal dus wel eene duivelsche planting zijn geweest, — waarmede weer tegen schrijver dezes is

waar gemaakt, dat 'de' Phariseeën (οἱ Φαρισαῖοι) gezeten waren op het gestoelte van Mozes. Volgens Mt. 22 : 28 echter heeft Jezus gezegd, dat men hem de schattingmunt eens zoude laten zien, naar aanleiding waarvan dan wel eens is opgemerkt, dat hierop in de jaren 30—33 te Jeruzalem geen keizerlijke beeldenaar behoefde voor den dag te komen. En in Mt. 24 : 45 vlg. of 25 : 14, heeft men wel eens beweerd, zweeft den verhaler geene verpachting naar Joodsch recht, geene Joodsche maatschappij van het toenmalige Palestina voor den geest, maar de voorname Romeinsche grondbezitter, in verband met het colonaat. Wat zullen wij tot déze dingen zeggen? In 26 : 14 heet Joeda isj Kariooth, dat wil zeggen Juda (de) man (van) Kariooth, of Juda de Karioter, — Ioudas Iskariótees, wat zooveel zeggen wil als 'Juda de man van Kariot-er' en al weer niet op een met het Arameesch vertrouwden rechtstreekschen vertaler van een verondersteld apostolisch geschrift wijst. De evangelist heeft óók niet geweten, dat het Synedrion geene zittingen hield op eenen Sabbath of hoogen feestdag (Mt. 26 : 57) en men niet in eene enkele zitting terstond mocht komen tot een doodvonnis (Mt. 26 : 66); dat aanspraak maken op Messianiteit geen grond was voor een doodvonnis, is in Mt. 26 : 63 verondersteld en in Mt. 26 : 65-66 weer verloochend, vermoedelijk

om den Joden van onjoodsche zijde toe te schuiven, wat, het feit der kruisiging voorondersteld, op rekening der Romeinsche overheid zal te stellen zijn en deze te ontlasten ten nadeele van de gemeenschap, waaruit de ekklesia zich had afgescheiden. In Mt. 27 : 9-10 lezen wij iets, waarbij men naar Zach. 11 : 12-23 pleegt te verwijzen, hoewel eene Zacharjaplaats geene Jeremiaplaats is en de beide plaatsen ook niet overeenstemmen; doch had reeds Origenes de opmerking gemaakt, dat ook de Apostel wel eens iets uit onderschovene geschriften had bijgebracht, Hiëronymus erkent op zijne beurt in een schrijven (ep. 57) aan Pammachius 'over de beste vertolkingswijze', dat in de kanonieke profeties van Jeremia de aangehaalde evangelieplaats niet is te vinden, om alsdan bij gelegenheid te berichten: „In een Hebreesch boek, dat een Hebreeër van de secte der Nazarenen mij verschaft heeft, heb ik onlangs een apocryphum van Jeremia gelezen, waarin ik dit woordelijk geschreven heb gevonden." (WW 7 : 218.) Door eene Abessinische 'profetie van Jeremia' moet de mededeeling van Hiëronymus over Mt. 27 : 9 bevestigd zijn, doch de Roomsche schriftgeleerde Dr. H. A. Poels o. a. zwijgt erover, wanneer hij op blz. 95 zijner verhandeling over 'Critiek en Traditie' (Antwerpen 1899) het

gegeven bespreekt. En pater van Kasteren, die het bespreken moest', schrijft alsdan op zijne beurt: „Dat de evangelist de woorden uit dit (of een ander) apokrief boek aanhaalde, dat heeft de H. Hiëronymus noch 'toegegeven' noch 'moeten toegeven'. Integendeel." (Stud. 53 : 87.) Wie zal dan ook bewijzen, dat de evangelist de woorden nergens anders uit hebben konde? Zoo blijkt de zaak dan al weer gezond en zal het hier ook wel niets te beteekenen hebben, dat Justinus Martyr eveneens in het gesprek met Tryphoon (cap. 72) een woord uit 'Jeremia' heeft bijgebracht als een door de Joden verduisterde plaats; hoe secuur de heilige schrijvers der Christelijke oudheid zijn geweest in hunne aanhalingen, blijkt evenwel juist hier weer aan het feit, dat het hier bedoelde profetische woord door Irenæus beurtelings aan Jeremia (4 : 22, 1) en Jesaja (3 : 20, 4) wordt toegeschreven. Op de laatste plaats luidt het dan als volgt: „Gedachtig geweest is de Heer de Heilige van Israël aan zijne dooden, die geslapen hadden in den grond der begrafenis en hij is tot hen nedergedaald om hun te verkondigen het heil uit hemzelven, ten einde hen zalig te maken"; voegen wij hierbij, dat eene afdaling naar de onderwereld — — in de oudheid al verhaald was van Nergal, Mardoek, Tammoez, Istar en Osiris en verder van de

heroën Eabani en Gilgames. Wij zullen hier om te beginnen wel aan het licht der wereld, aan de Zon (vgl. nog Joh. 8 : 12), hebben te denken; men heeft echter in Assyrische poortgebouwen schachten gevonden, die alleen van boven toegankelijk zijn en vermoedelijk ter plaatse des gerichts meteen als gevangenissen hebben gediend en men kan zich zoo voorstellen, dat elders ook de Babyloniërs den betrapten dief in den put ('bêth hab-bôr': Ex. 12 : 29, Jer. 37 : 16; 'hab-bôr': Jer. 38 : 6; φυλακή of 'gevangenis' 1 Petri 3 : 19) hebben laten zakken, om hem zoo tot Nabô zijnen god te laten nederdalen. Wat hiervan zij, het door Justijn en Irénæus bijgebrachte schriftwoord is niet in de heilige boeken der Synagoge te vinden, waarom dan Justijn heeft te verstaan gegeven, dat het door de Joden in hunne handschriften was weggemaakt; misschien heeft het weer in het apocryphum Jeremiæ gestaan, waarin nog Hiëronymus de woorden van Mt 27 : 9-10 over de dertig zilverlingen heeft gelezen. Het is dan te denken, dat Joh. 5 : 25, Eph. 4 : 9-10, 1 Petri 3 : 19, 4 : 6, Herm. Sim. 9 : 16 en de overige menigte van Oud-christelijke plaatsen, waar van eene 'hellevaart' des Heilands wordt gewaagd, met die verlorene 'profetische' woorden verband houden. Bekend is het, dat overigens nog in de

dagen van Rufinus (345-410) de geloofsbelijdenis van Rome, het zoogenoemde symbolum apostolicum, de hellevaart niet heeft ingehouden, dat deze in oostersche geloofsbelijdenissen ook nu nog niet mededoet en te Rome omtrent 775 van Frankrijk uit als belijdenispunt aanvaard is.

De eerste onzer evangelisten is een Hellenist, die als zoodanig weet, wat 'battologeîn' en 'pulugía' beteekenen (Mt 6 : 7), voor afrekenen eene woordverbinding, 'sunârai lógon' (Mt 18 : 23), gebruikt, die men in een Ægyptischen tooverpapyrus heeft wedergevonden en in Mt 6 : 16 (aphanízousin hópòòs phanóòsin'), Mt 21 : 41 ('kakoùs kakóòs') en Mt 24 : 30 ('kópsontai kaì ópsontai') op Hellenistische wijze met woorden speelt. Pater van Kasteren zegt niettemin in 1900 van onzen schrijver: „Waar hij met de andere synoptici de Zeventig schijnt te volgen, zal men ter verklaring wel allereerst aan den Griekschen vertaler hebben te denken." (Stud. 54 : 117.) „Indien intusschen deze woordspelingen bewijzen, dat de oorspronkelijke schrijver Grieksch sprak, waarom dan niet uit het 'malos male perdet' en uit Mt 24 : 15 ('qui legit intellegat') en 24 : 29 ('luna non dabit lumen') en 24 : 41 ('molentes in mola') en 24 : 46 ('cum venerit invenerit') besloten dat hij Latijn sprak?" (54 : 157.) Den 16den December 1900

reeds moet hij dan echter als gevoelen van prof. Baljon citeeren: „Al geef ik de mogelijkheid toe, dat een vertaler, die zijn werk met eenige vrijheid opvatte, verklaringen gaf van enkele Arameesche woorden, enkele woordspelingen maakte zooals 6 : 16, 21 : 41, 24 : 30 en echt Grieksche woordvormen bezigde zooals *βαττολογεῖν* en *πολυλογία*, tegen eene vertaling getuigen beslist vele aanhalingen uit het Oude Testament, waartoe de schrijver slechts door middel van de Septuaginta komen kon, zijne litteraire afhankelijkheid van het Grieksche evangelie van Markus (?) en de bestemming van het evangelie voor Grieksch sprekende Joden.'' (Stud. 56 : 94.) Pater van Kasteren moge zeggen en schrijven wat hij wil, ook Lagrange, het hoofd van de geleerd Roomsche vrijzinnigheid in Frankrijk en lid van de pauselijke Bijbelcommissie, heeft het hem sinds 1900 toegeroepen: „Il faut de bon cœur renoncer à l'impossible. — On ne peut recourir à l'échappatoire d'une traduction. — L'évangile canonique de S. Matthieu a été écrit en grec!'' In de Alexandrijnsche overzetting komt voor: de woordverbinding *χώρα Ζαβουλών, ἡ γῆ Νεφθαλὶμ κὰι οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ πορευόμενος ἐν σκότει ἴδετε φῶς μέγα· οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς* (Jes. 9 : 1-2); daarmede vergelijke men nu Mt. 3 : 13 en

4 : 12-17 in den Griekschen text en men zal allicht komen tot een begin van besef omtrent de bereids 'Justijnsche' wijze, waarop het eerste evangelie, van latere veranderingen hier afgezien, zich tot de Hellenistische Septuaginta verhoudt als tot zijnen werkelijken achtergrond. En wie eenmaal begrepen heeft, dat het eerste onzer evangeliën, van de door den schrijver gebruikte bescheiden hier weer afgezien, door eenen Grieksch sprekenden Christen in het Grieksch van zijne dagen en zijne omgeving zal geschreven zijn, zal ook niet meer zoo boud, als pater van Kasteren in 1899 (Stud. 53 : 88-91), de opmerking van schrijver dezes wraken, dat de in Mt. 27 : 46 uit de overlevering geboekte Arameesche smartkreet van den Gekruisigde door den evangelist niet schijnt te zijn verstaan. Pater van Kasteren heeft hier over de afwezigheid van het spiritusteeken in oude Grieksche handschriften geneveld, een grond, waarop men ook zoude kunnen ontkennen, dat ὁ, ἡ, ἓν, ἓξ, ἑπτά, ἕπεσθαι en dergelijke als woorden met eene h zijn overgeleverd; de door hem van een anderen kant gemaakte opmerking, dat „eel" in het Semitische denken ook wel eens 'kracht' konde beteekenen, — in Neh. 5 : 5 is „eel jâdéénoe" door de Zeventig als δύναμις χειρῶν of 'macht onzer handen' vertaald, — die opmerking doet hier al even weinig af. Tischen-

dorf, Brandscheid, Tregelles en anderen hebben voor de lezing 'heelí' hunne goede handschriftelijke gronden gehad en hunne lezing wordt door het „helei" van den gotischen Wulfila, die ouder is dan de vervaardigers onzer oudste handschriften, op treffende wijze geschraagd; 'heelí' nu echter beteekent *niet* 'mijn God', maar veeleer 'mijn kracht' en de schrijver van het Petrusevangelie heeft dat in de tweede eeuw ook zoo begrepen. Daar kan pater van Kasteren niets aan doen! De tweede onzer evangelisten, die geweten heeft, dat ἠλί niet 'mijn God' konde beteekenen, heeft daarvoor ἐλωΐ, dat is „eloohí" of „elaahí" in de plaats gesteld, wat niet wil zeggen, dat ἐλωΐ de echte overgeleverde lezing is geweest, maar dat de tweede evangelist de benoodigde kennis heeft gehad, om den klank van het Arameesche kruiswoord in overeenstemming te brengen met wat het in overeenstemming met Ps. 22 : 1 had te beteekenen. Dat het in de oudste overlevering van het weg zijn der kracht inderdaad gewaagd had, wordt niet bewezen maar wel begrijpelijker gemaakt door evangelieplaatsen als Mk. 5 : 30, 6 : 2.14, 9 : 39, Lk. 6 : 19, 8 : 46 en anderen; zoo laat zich ook vermoeden, dat de Verlosser in de oudste overleveringen niet Jezus de Nazarener heeft geheeten, zooals de tweede onzer evangelisten (Mark. 1 : 24, 10 : 47, 14 : 67, 16 : 6)

ons wil doen gelooven, maar als de Nazoreeër (Mt. 2 : 23), Jezus de Nazoreeër (Mt. 26 : 71), heeft bekend gestaan, zooals buiten het eerste evangelie en buiten Lk. 18 : 37 alsmede Joh. 18 : 7 het boek over de Handelingen der Apostelen op tal van plaatsen (Hd. 2 : 22, 3 : 6, 6 : 14, 22 : 8 en 26 : 9) getuigt, — — en dat deze naam dan *niet* beteekende 'Jezus van Nazareth in Galilæa'.

'Ο κύριος Ἰησοῦς Ναζωραῖος ἐκλήθη. En in Frankrijk heeft Halévy beweerd, dat 'Nazoreeër' en 'Nazarener' van de landstreek Nesar (van waar Gen-Nesar) zijn afgeleid. Men zoude bij Nazareth voor Nazar inderdaad aan Gennesareth (Mt. 14 : 34) voor Gennesar (Jos. B. J. 3 : 10, 8) kunnen denken; de Nazoreeën van Hd. 24 : 5, die in Hd. 1 : 11 en 2 : 7 Galileeën heeten en volgens Mt. 26 : 73 aan hunne spraak te herkennen zijn, blijken in allen gevalle gemakkelijker te denken als lieden uit het land Nazar of Nesar dan als lieden uit het plaatsje Nazareth of Nazara, dat niet in de heilige schriften der Synagoge en niet bij Josephus en niet in den toch zoo omvangrijken Thalmoed wordt genoemd, al zoekt men het sedert het einde der tweede eeuw een weinig ten noordwesten van den Tabor, waar nu nog En-Nasira ligt, met zoo wat vijfduizend inwoners. De vraag is hier om te beginnen, welken sismedeklinker de eerste Nazoreeën in hunnen naam hebben gehad;

'han-Noçriem', dat is in oudere uitpraak 'han-Naçariem', zijn als sectarissen bekend in den Thalmoed en de Arabieren (als in Soera 2 : 59 bijv.) noemen de Christenen nog 'Noeçrâni-Naçâra', waarmede echter nog niet is bewezen, dat de eerste Ναζωραῖοι als lieden uit Naçara Naçareeën of Naçarenen hebben geheeten. Waren de Nazoreeën 'van huis uit' Naçareeën, of zijn ze 'Nazaarájee', dan wel 'Nazaarájjaa', mogelijk 'Nazarájjaa', in een nog onbekenden zin van het woord geweest? Epiphanios ontkent uitdrukkelijk dat Nazoreeën zooveel als Nazireeën of 'geheiligden' zouden geweest zijn (Hær. 29 : 5), of ook te verwarren zouden zijn met de Nassareeën of Nasareeën van wie hij het voorchristelijke bestaan (Hær. 29 : 6) moet berichten. Aan den ouderen Plinius (H. N. 5 : 19) zijn Nazerinen of Nazarenen bekend geweest, doch niet als Galileeërs (vgl. hier Mt. 26 : 69.71); „Hol-Syrië (eene landstreek tusschen Libanon en Anti-Libanon)," zoo schrijft hij, „heeft de stad Apamea, door de Marsyas (eene bijrivier van den Orontes) gescheiden van het viervorstelijke gebied der Nazerinen." Epiphanios voornoemd spreekt aan het einde der vierde eeuw van Nasareeën als van een Joodschen stam uit .... Gilead, het Basanitische en de streken aan de overzijde van den Jordaan, die er eene van den Joodschen Pentateuch verschillende, ver-

moedelijk oudere en minder omvangrijke, Mozaïsche wet op nahield, niet offerde en geen vleesch at (Hær. 18 : 1), wat dan doet denken aan de Essenen van Josephus, die naar den Tempel geschenken zonden, doch niet offerden (J. Oudh. 18 : 1, 5), de zelfversterving beoefenden (J. Oorl. 2 : 8, 2), en.... Messianisten zijn geweest. (J. Oorl. 2 : 8, 10.) Het doet denken ook aan de Nazoreesche opmerking in Mt. 9 : 13, aan de Christelijke eters van moeskruiden in Rom. 14 : 2 en aan de Ebioneeën of Joodsch Christelijke 'Armen' zelven. „Het bij de Ebioneeën zoo genoemde evangelie," zoo bericht Epiphanios in zijn omvangrijk werk over de secten (H. 30 : 16), „bevat de woorden: Ik ben gekomen, om de offers af te schaffen en wanneer gij van het offeren niet aflaat, zal ook de toorn tegen u niet ophouden." Irenæus van Lyon heeft omtrent 185 van de Enkratieten of 'zelfbedwingers' geschreven, dat zij onthouding voorstonden van wat zij het bezielde noemden (Secten 1 : 28, 1) en Hippolytus van Rome noemt dat later dan Kynisme (Secten 8 : 20), — wat het zeer zeker was. Doch ἀγαμία, ὑδροποσία en ἐμψύχων ἀποχή of vegetariaat behooren in het stelselmatige zelfbedwang bij elkander en wanneer de algeheele onthouding van geslachtsgemeenschap geprezen wordt in Openb. 14 : 4, Mt. 19 : 12 en 1 Kor. 7 : 1, de Nazireesche heiligheid van den

vermoedelijk Esseenschen dooper des Heilands onthouding van wijn heeft medegebracht (Lk. 1 : 15) en de onthouding van vleesch toch in Rom. 14 : 2.21 en 1 Kor. 8 : 13 eene eigenaardigheid heet van de meer onnoozele broeders, dan is het nog zeer de vraag of de oudste Nazoreesche zonen van Jezus niet juist van de Nasareeën in het Basanitische, of áls Nasareeën uit het Basanitische, hun vegetariaat hebben gehad. Dat onthouding van wijn, vleesch en bijslaap ook bij de (Pârsische) Magiërs werd beoefend, wordt ons bericht door den Alexandrijnschen Clemens. (Strom. 3 : 6.) De Petros der Clementijnsche Homiliën (12 : 6) leeft van brood, olie en groenten, de oosterling Tatianus is (na zijne bekeering door den Hellenist Justijn) alles wel overwogen hebbende als Enkratiet geeindigd en van den apostel Matthaîos weet dan ook nog Clemens van Alexandrië te verhalen, dat hij in de overlevering bekend stond als iemand die zich van vleesch onthouden had (Pæd. 2 : 1); vermoedelijk houden Mt. 11 : 18-19 evenals Joh. 2 : 1-11 en 1 Tim. 5 : 23 eene verdraaiing in der oorspronkelijk Nazoreesche opvattingen en overleveringen.

„Choba of Khoba links van Damascus" (Gen. 14 : 15) is eene woonplaats geweest van Ebioneeën (Eus. Onom. p. 301 Lag.), aangaande wie Origenes ons leert: „De tot het geloof aan Jezus

bekeerde Joden hebben de wet hunner vaderen niet verzaakt, want zij leven naar het voorschrift dier wet en hebben ook van de armoede.... hunne benaming; ebioon namelijk heet bij de Joden de arme (vgl. Jez. 25 : 14) en Ebioneeën (ἐβιωναῖοι, dat is „ebjonájjaa", Arameesch voor het Hebreesche „hâ-èbjoniem'") noemen zich de Joden, die Jezus hebben aangenomen als Messias." (T. C. 2 : 1.) Dat brengt de oude Ebioneeën als bijgeval in Lk. 6 : 20 (en Jac. 2 : 5) nog bedoelde armen in verband met de moedergemeente, die volgens Gal. 2 : 10 om hare armoede moet bedacht worden, in Hd. 21 : 10 goed Joodsch wettisch is en in Hd. 24 : 5 eene secte van Nazoreeën blijkt. „Wat zal ik zeggen," schrijft nog Hiëronymus aan Augustinus (ep. 89 : 13), „van de Ebionieten, die zich voor Christenen uitgeven? Tot op heden gaat door alle synagoges van het oosten onder de Joden de secte, welke die der Mineeën heet ('Mineeën' wáren sectarissen! B.) en door de Phariseeën nog altoos wordt veroordeeld; men noemt ze gewoonlijk Nazareeën en ze gelooven aan Christus... Maar ze willen even goed Joden als Christenen zijn en zijn daarom even weinig Joden als Christenen." „Wat den ouderdom der secte betreft," schrijft pater van Kasteren, „staat het intusschen vast, dat de nááam Ebionieten eerst tegen het einde der tweede

eeuw, bij Irenæus, voorkomt, — terwijl zij bij Justinus hoogstens in duistere bewoordingen worden aangeduid." (Stud. 54 : 491.) Lk. 6 : 20: „Zalig de ptoochói." Jac. 2 : 5 : „God heeft uitgelezen de ptoochoùs naar de wereld als rijken in geloof en erfgenamen des Koninkrijks." Hom. Clem. 15 : 10: „Niet welgevallig is de armoede, wanneer zij verlangt naar hetgeen niet betaamt, zoodat sommigen in begeerte rijk zijn, al zijn zij arm aan goederen, en als naar rijkdom hakenden worden gestraft. Niet doordat iemand arm is, blijkt hij in ieder geval rechtvaardig, want men kan ptoochòs zijn aan goederen en toch begeeren of zelfs doen wat in de eerste plaats niet betaamt." Epiphanios 30 : 17: „Ebioon heeft van de Hebreesche in de Helleensche taal de vertolking ptoochós." Hiëronymus: „De Ebionieten, die zich voor Christenen uitgeven, . . . ze heeten in den wandel Nazareeën." Anders gezegd, wat den ouderdom der 'secte' betreft, is aan te nemen, dat deze 'sectarissen' de oude Nazoreeën van Hd. 24 : 5 waren. Of ze daarom wel juist oorspronkelijk als Galileeërs (Mt. 26 : 69. 71) hadden bekend gestaan? Volgens Julius Africanus, eenen tijdgenoot van Origenes, zijn de bloedverwanten des Heeren de wereld ingegaan uit de Joodsche plaatsjes Nazara en Koochaba (Eus. H. E. 1 : 7, 14), doch Koochaba, Kokaba of

Kokabee lag niet in Galilæa, maar aan de overzijde van den Jordaan in het Basanitische, daar, anders gezegd, van waar vermoedelijk bereids de om zoo te zeggen Esseensche voorlooper des Heilands aan den Jordaan (Mt. 3 : 6) was komen doopen; de eremiet Banoûs, bij wien Josephus drie jaren zijner jeugd heeft doorgebracht en die zich van de boomen kleedde, alleen planten at en zich tot meerdere heiliging dag en nacht in koud water baadde (v. J. 2), is óók zoo'n Nazireesch Esseensche woestijnbewoner geweest en Koochaba in het Basanitische is nog aan Epiphanios (H. 30 : 2.18) bekend als een oord van Ebioneeën. Dat „de secte der Nazoréëen in de buurt van Hol-Syrië en in het Basanitische, in het dusgenoemde Kokabee" tehuis was, zegt hij dan eveneens (H. 29 : 7) en hij verklaart zelfs, dat „van daar de secte der Nazoreeën haar begin heeft gehad", wat dan toch iet ofte wat raadselachtig klinkt op de vooronderstelling, die in Mt. 26 : 69. 71 den Nazoreeër als zoodanig uit Galilæa laat komen, om dan de zonen van Jezus als Galileesche Nazoreeën (Hd. 1 : 11, 24 : 5) kort daarna in de Heilige Stad tehuis te laten zijn. (Hd. 21 : 17.) Gezegd is 'de zonen van Jezus': de Joodsche 'Elimá bar Jeesjoe' of 'zoon van Jezus', die in Hd. 13 : 6 wordt genoemd, zal wel een van de oude Nazoreeën geweest zijn;

volgens Epiphanios (Hær. 30 : 18) heeft Kypros als woonplaats van Ebioneeën bekend gestaan en als gemeenschap van gelijk gezinden hebben wij ons de Joden van Hd. 15 : 1 en 21 : 20 en Gal. 2 : 12 vermoedelijk zoo te denken, dat zij buiten eigen kring Nazoreeën werden genoemd, maar zichzelven bij voorkeur als banee Jeesjoe′ of zonen van Jezus qualificeerden, eer zij tot hunne bekende voorliefde voor den naam Ebionéeen zijn overgegaan.

Dat de heer Jezus 'Nazoreeër' heeft geheeten, merkt bij gelegenheid nog Epiphanios op. (H. 29 : 6.) En Theodoretos (H. F. 2 : 2) schrijft: „De Nazoreeën zijn Joden, die den Christus eeren als rechtvaardigen mensch," wat dan doet denken aan Hd. 3 : 14, waar de voorman dier Nazoreeën tot de menigte in Jeruzalem roept, dat zij den heilige en rechtvaardige hebben verloochend. Van waar nu wel, op nieuw gevraagd, de eerste Nazoreeën hunnen naam hebben gehad? Ze heetten natuurlijk zoo naar de plaats Nazareth, zegt Epiphanios (29 : 7) met de evangelieverhalen voor zich, doch dat is juist de vraag: Nazoreeër heette volgens hemzelven in de overlevering ook des Heilands broeder Jakob (H. 78 : 13), doch niet als man uit Nazareth, maar als Enkratiet of zelfbedwinger en zelfversterver, als 'Nazireesch' vrome Jood. Dat Nazoreeër en Nazireeër als namen daarom hetzelfde zijn, is

daarmede wel niet bewezen en Epiphanios ontkent het, evenals hij ontkent, dat de Nazoreeën de door hem beschrevene Nasareeën zijn geweest, hoewel die onder anderen in het Basanitische hadden tehuis behoord, het Basanitische, van waar volgens hemzelven de 'secte' der Nazoreeën was uitgegaan. Doch in de Alexandrijnsche vertaling van Richt. 13 : 5, laat ons dat hier eens in aanmerking nemen, wordt van Samsôn gezegd: *ναζὶρ Θεοῦ ἔσται*, „Nazir(eeër) Gods zal hij zijn," wat dan in den geest dier vertaling blijkt te beteekenen, dat onze krachtmensch als een Gode toegewijde eigenlijk eene soort van heilige was geweest. Want in Richt. 16 : 17 zegt hij van zichzelven: *ἅγιος Θεοῦ ἐγώ εἶμι ἀπὸ κοιλίας μητρός μου*, „een heilige Gods ben ik van den schoot mijner moeder af" en *ἅγιοι*, dat zijn de vromen. (Dan 7 : 18. 22, Jes. ben Sira 42 : 17, Tob. 8 : 15, Did. 4 : 2, enz.) In de Vulgata, die de Hasideeën van de Makkabeeërboeken Assidæos noemt, zijn overigens de Hhasidiem, Hhasidajjaa of *ἀσιδαῖοι* en *ὅσιοι* (zie Ps. 78 : 2, 84 : 8, 96 : 10, 131 : 9. 16, 149 : 9) tezamen met de *ἅγιοι* zooveel als 'sancti' of heiligen; 'hosioi' zijn als 'sancti' opgevat, wat dan wil zeggen, dat er omtrent het begin onzer jaartelling tusschen manmoedige vroomheid en sobere heiligheid, tusschen Hasideeën en Nazireeën, een zeker nationalistisch verband moet zijn gedacht. Johannes de Dooper

nu echter maakt den indruk van eenen Esseen en hij doet denken aan de Nazireeën; als dooper van Jezus doet hij dan meteen denken aan de Nazoreeën, die nog in Lk. 2 : 40 naar de Nazireeën in Richt. 13 : 24 zelven terugzien. Men overwege ook, dat in Lk. 1 : 15 al aanstonds van den Dooper gezegd wordt, dat hij ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, van den schoot zijner moeder af, met heiligen geest zal worden vervuld, terwijl hij volgens Mt. 3 : 2 gepredikt heeft wat zijn doopeling Jezus de Nazoreeër (Mt. 26 : 71 en 4 : 17) en in het algemeen de eerste Nazoreeën (Hd. 24 : 5, Mt. 10 : 7) gepredikt hebben. Welk verband er tusschen Nazireeën en Hasideeën en Essenen en Nazoreeën te stellen of te ontkennen is, dat is daarmede weliswaar allerminst eens voor al uitgemaakt. Doch de Essenen van Josephus (J. Oorl. 2 : 8 en J. Oudh. 18 : 1, 5) hebben vóór onze jaartelling bestaan, want hij gewaagt bijv. van eenen Esseen Juda, die 106 jaar v. Chr. geb. eenen kring van leerlingen in den tempel om zich heen verzameld heeft, om met hen te spreken over de dingen die komen zouden (J. Oorl. 1 : 3. 5, J. Oudh. 13 : 11, 2) en een voorchristelijke Esseen is ook een zekere Manahéém geweest, die als schoolknaap met Herodes had omgegaan, hem toen de koninklijke waardigheid zoude voorspeld hebben en later met achtenveertig

volgelingen in zijnen dienst getreden was (J. Oudh. 15 : 10, 5). Onder Archelaos in het zesde jaar onzer telling wordt een Esseen Simon als publiek droomuitlegger vermeld (J. Oudh. 17 : 13, 3) en in den Joodschen oorlog heeft nog een Esseen Johannes het bevel over de versterkte plaats Thamna gevoerd, tot hij in eenen tocht tegen Askalon sneuvelde. (J. Oorl. 2 : 20, 4; 3 : 2, 1-2.) Plinius schrijft: „Aan de westzijde der Doode Zee, op eenen afstand groot genoeg om geen last van hare schadelijke uitwasemingen te hebben, wonen de Essenen, een volk, dat van de wereld afgezonderd leeft en meer dan alle anderen ter wereld merkwaardig is. Aan geslachtsdrift zijn zij vreemd, geld hebben zij niet en de palmen zijn hun eenig gezelschap. Den eenen dag voor den anderen na wordt hun getal ten volle aangevuld door menigten van vreemden, die zich bij hen komen voegen, door de slagen des lots en de zatheid van des levens ellenden naar hen heen gedreven; zoo komt het, dat tallooze leeftijden aaneen, ongeloofelijk genoeg, het bestaan van dat volk onafgebroken voortduurt, zonder dat er eene enkele geboorte plaats vindt; zulk eene vruchtbare oorzaak van bevolking is voor hen de levenszatheid, die door anderen wordt gevoeld." (H. N. 5 : 15.) In het Philonische geschrift over de vrijheid van den edele (cap. 12),

nu, heeten de door Josephus en Plinius besprokene Essenen Esseeën, wat ons wel aan den eenen kant op de gedachte kan brengen van de vergelijking Nazareeën: Nazarenen = Esseeën: Essenen, doch van den anderen kant te merkwaardiger is, omdat de Essenen daarmede wat betreft hunnen naam al zeer dicht naderen tot den naam, dien volgens Epiphanios (H. 29 : 1) de Christenen gedragen hebben, nog eer zij Nazoreeën werden genoemd. Want hij vertelt van de Nazoreeën, dat zij, eer zij te Antiochië Christenen, d. w. z. Messianisten genoemd zijn, een tijdlang Josséeen hebben geheeten en dat die Jesseeën Joden waren van afkomst, die zich aan wet en besnijdenis hielden, en bij het hooren van den naam Jesu aldra in hem waren gaan gelooven. Het treft hier eigenaardig, dat de omtrent het jaar 430 op den Sinaï gestorvene eremiet Nîlos uit Konstantinopel (de Mon. Exerc. 3) nog heeft weten te berichten van Joodsche asketen, die hij Jesseeën noemt en voor nakomelingen houdt van den Rechabiet, dat is van den Qeeniet) 1 Chron. 2 : 55), Jonadab, van wien in 2 Kon. 10 : 15.23 en Jerem. 35 : 5-6 wordt gesproken; dit namelijk doet dan wederom denken aan de overlevering, welke omtrent 175 den Palestijnschen Hegesippos heeft doen spreken van een Rechabitischen (dus niet Levitischen) priester, die

bij de vermoording van Jakob den broeder Jesu in het jaar 62 voor den 'rechtvaardige' zoude zijn opgekomen. (Eus. H. E. 2 : 23, 17.) Nemen wij nu aan, dat de Nazoreeën als Jesseeën met de Esseeën of Essenen oorspronkelijk samenhangen, dan ontvangt misschien onder meer ook de min ofte meer raadselachtig blijvende vermelding in de Bergrede van het gebod, om den vijand te haten (Mt. 5 : 43), eenig licht uit de Esseensche verplichting, om de bóózen te haten, — *μισήσειν ἀεὶ τοὺς ἀδίκους* (Jos. de B. J. 2 : 8, 7), evenals in Mt. 6 : 34 en 10 : 30 het eerste evangelie doet denken aan het door Josephus vermelde Esseensche fatalisme (Oudh. 13 : 5, 9); in allen gevalle laat zich zeggen, dat de logia in het eerste evangelie aan het Essenisme op tal van plaatsen herinneren.

De plantenetende eremiet Banoûs van Josephus, die zich van de boomen kleedde, was een hemerobaptist. En een hemerobaptist was volgens Hom. Clem. 2 : 3 in de overlevering ook Johannes, de dooper van Jezus, — Johannes, die volgens Lk 1 : 15 van den schoot zijner moeder af van heiligen geest was vervuld geweest. En dat *'Ιησοῦς ὁ Ναζωραῖος*, Jezus de Nazoreeër, die in Mt. 19 : 12 de volstrekte kuischheid looft, in Rom. 14 : 2 blijkt vereerd te worden door lieden, die moeskruiden eten en volgens die 'zwakkere'

broeders naar luid van Rom. 14 : 21 al even weinig het drinken van wijn schijnt te hebben goedgekeurd, — dat ’Ιησοῦς ὁ Ναζωραῖος, evenals Σαμψὼν ὁ Ναζίρ, Samson de Nazireeër, een heilige Gods heeft geheeten, kan men zien bijv. in Mk. 1 : 24, waar de Heiland ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, Gods heilige, inderdaad genoemd wordt, om dan ook verder aan den Oudisraëlitischen krachtmensch vergeestelijkend te herinneren door de krachten, die van hemzelven uitgegaan of in zijnen naam geschied zijn. Volgens de Alexandrijnsche, eigenlijk bereids als vertaling allegorizeerende, lezing van Richt. 16 : 17 was de Nazireesche krachtmensch een ‘hagios’ of heilige geweest, ‘hagios’ of heilig heet ook de Nazoreesche krachtenwerker Jezus (Hd. 4 : 27. 30) en ‘hagioi’ of heiligen heeten weer de Nazoreesche zónen van Jezus (Hd. 9 : 13, 26 : 10, Did. 4 : 2 en elders), evenals de ontslapenen, van wie legendair gewaagd wordt in Mt. 27 : 52; als vergaderingen van heiligen (1 Kor. 14 : 33) zijn dan verder de Nazoreesche samenkomsten oorspronkelijk vergaderingen van ‘uitverkorenen’, de naam Nazoreeër op zichzelven genomen mag voor het overige beteekend hebben wat men wil. Volgens Gen. 49 : 26 en Dt. 33 : 16 echter is ook een ‘nazîr’ onder broeders zooveel als uitverkorene, waarbij ons dan de Jozua van Num. 11 : 28 naar Alexandrijnsche

lezing, Ἰησοῦς ὁ ἐκλεκτὸς of Jezus de uitverkorene, moet te binnen komen, want in Lk. 23 : 35 heet ὁ χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἐκλεκτός, de gezalfde Gods de uitverkorene, als koning der belofte. 'Heiligen' als 'uitverkorenen' staan vermeld in het Alexandrijnsche boek der wijsheid (Sap. 10 : 17, 18 : 1, 3 : 9, 4 : 15), 'uitverkorenen en geloovigen' worden Openb. 17 : 14 genoemd en 'uitverkorenen' in het algemeen komen ter sprake in het boek Henoch, in Mt. 24 : 22.31, Lk. 18 : 7, Rom. 8 : 33, Kol. 3 : 12, 2 Tim. 2 : 10, Tit. 1 : 1, 1 Petri 1 : 1 en in 2 Joh. 1. Zijn de uitverkorenen van Mt. 20 : 16 als Nazireesche 'of' Nazoreesche zonen van Jezus bedoeld geweest? In allen gevalle zijn reeds de uitverkorenen van 1 Petri 1 : 1 eenvoudig Christenen of liever Chreestenen, Χρηστιανοί, dat wil zeggen idealisten, zooals het Sinaïtische handschrift van eerste hand in 1 Petri 4 : 16 moet hebben, is ook voor den Romeinschen Hermâs de heilige ekklesia Gods eene vergadering van diens uitverkorenen (Vis. 3 : 4) en schrijft nog een Clemens van Alexandrië, dat hij met ekklesia eene vergadering van uitverkorenen bedoelt. (Strom. 7 : 5, 29.) De ἐκλεκτὴ κυρία of uitverkorene dame van 2 Joh. 1, tot Arameesche oorspronkelijkheid teruggedacht, zoude eene Nazoreesche Martha hebben kunnen zijn.

In de Alexandrijnsche lezing der Klaagliederen

(4 : 7) wordt van Jeruzalem gezegd: „reiner dan sneeuw waren hare ναζιραῖοι", dat is hare nazireeën of vorsten; hier staat 'nazireeën' voor vorsten, voormannen of hoofdlieden. Ναζιραῖοι of Nazireeën zijn dan verder ook bekend geweest aan Josephus (Joodsche Oudheden 19 : 6, 1) en het is opmerkelijk, dat die Nazireeën bij hem even goed Nazareeën schijnen te hebben kunnen heeten: „zij die zich-zelven heiligen," zegt hij bij gelegenheid (J. O. 4 : 4, 1), „door het aangaan eener gelofte, dezulken heeten Nazareeën." Zoo schijnt alzoo Josephus te verstaan te geven, dat de afleggers van geloften, waarvan in het vierde boek van Mozes het zesde hoofdstuk gewaagt, èn als Nazireeën èn als Nazareeën hebben bekend gestaan, waarbij men dan denken kan aan Hd. 21 : 23-24 en aan de beide uitspraken enaasj en enoosj voor mensch bijv. Is het ondenkbaar, dat 'Nazireeër', 'Nazareeër' en 'Nazoreeër' oorspronkelijk dezelfde naam zijn geweest, of liever denzelfden naam tot achtergrond hebben? Kan ook soms in Mt 2 : 23 de opvatting doorschemeren, dat de ναζίρ (van Richt. 13 : 5) of ναζιραῖος (van Klaagl. 4 : 7) in de Alexandrijnsche vertaling als ἅγιος of heilige (Richt. 16 : 17) en ἡγιασμένος of 'geheiligde' ('Amôs 2 : 12) zoo in het Araméésch genoemd werd, terwijl hij in de oude taal der Wet een ναζούρ of ναζώρ had te heeten?

De Joodsche uitspraak van het Tetragrammaton was Ἰαοῦ of Ἰαώ. En aan het Hebreesche qatoel' (= gedood) beantwoordde in het Arameesch qatiel' qetiel', de 'sjaloeach' (ἀπόστολος, legatus, nuntius: vgl. o. m. Hdt 1 : 21) of 'gezondene' van 1 Kon. 14 : 6 was in het Joodsch van die dagen een sjelîach en de Pharoesjiem' (ἀφωρισμένοι) of 'afgescheidenen' heetten Φαρισαῖοι, dat wil zeggen 'Pharisjájjaa', — — wat dan weliswaar net omgekeerd Ἰησοῦς ὁ Ναζιραῖος in verhouding tot Σαμψὼν ὁ Ναζώρ begrijpelijk zoude hebben gemaakt. In de Oudchristelijke lezing van 'Amôs 2 : 11-12 intusschen heeten de Nazireeën ἡγιασμένοι of geheiligden en het Naziraat heet dan ἁγιασμός, of heiliging. En zijn de uitverkorenen volgens Joh. 10 : 36 vereerders van hem, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, dien de Vader geheiligd heeft, gelijk zijzelven naar luid van Hd. 20 : 32 ἡγιασμένοι of geheiligden mogen heeten, 'de patriarch der Enkratieten' Tatianus heeft in de tweede eeuw gevonden, dat zij zich de plaats bij 'Amôs over de Nazireeën als Nazareeën, men zoude kunnen zeggen als levenslange 'Nazireeën', hadden aan te trekken: „Met deze plaats," zegt Hiëronymus (WW VI, 2 : 247), „tracht Tatiaan de voorman der Enkratieten zijne ketterij (!) te staven, bewerende, dat er geen wijn is te drinken, omdat bij de wet geboden is, dat Nazareeën geenen wijn moeten drinken en zij, die

wijn toedrinken aan de Nazareeën, nu door de profeten worden aangeklaagd." De ketterij in quæstie is voorchristelijk (Mt 11 : 18, Lk 1 : 15) en primitief christelijk (Rom. 14 : 21) in éénen en de oude Christenen, die volgens den Alexandrijnschen Clemens in het eerste boek zijner Mengelingen bij den maaltijd des Heeren zuiver water 'eucharisteerden', zullen wel in dat opzicht ouderwetsch 'Nazoreesch' zijn geweest. In allen gevalle moet Tatianus met het oog op Lk 1 : 15 den dooper des Heilands èn als een Nazireeër èn als een Nazareeër hebben beschouwd en of zijne zienswijze nu niettemin ter wille van Mt 11 : 19, Joh. 2 : 1-11 en 1 Tim. 5 : 23 onrechtzinnig heeft te heeten: of niet juist de zwakke broeders bedoeld in Rom. 14 : 2. 21 en 1 Kor. 8 : 13 de oude oude Nazoreeën zullen zijn, — dat vrage men zich nog eens af in de gedachte aan des Heilands broeder Jakob, die volgens de door Hegesippus (Eus. H. E. 2 : 23, 5) medegedeelde Palestijnsche overlevering ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ἅγιος, 'Nazireesch' heilig, was geweest en volgens Epiphanios (H. 78 : 13) in die hoedanigheid bekend gestaan had als Nazoreeër. Heeft iemand in de Oudchristelijke overlevering op een ouderwetschen Joodschen Nazireeër geleken, dan is het de Nazoreeër Jakob geweest en heeft Tatiaan zulk eenen Nazireeër Nazareeër genoemd, ook Jose-

phus immers had al tusschen Nazireeën en Nazareeën naar het schijnt geen onderscheid gemaakt, gelijk dan weer Eusebios (Onom. p. 284) bericht: Ναζαραῖοι τὸ παλαιὸν ἡμεῖς οἱ νῦν Χριστιανοί, Nazareeën waren vroeger wijzelven, de huidige Christenen. Πάντες Χριστιανοὶ Ναζωραῖοι τότε ὡσαύτως ἐκαλοῦντο, alle Christenen werden destijds ononderscheidenlijk Nazoreeën genoemd, schrijft Epiphanios (H. 29 : 1), om dan van Jakob te verhalen: „alleen aan dezen Jakob stond het vrij, eenmaal in het jaar het heilige der heiligen binnen te gaan, omdat hij Nazoreeër was." (H. 78 : 13.) Niettemin moeten voor hem, dat spreekt, de Christenen als Nazoreeën hunnen naam van het plaatsje Nazaret hebben. (H. 27 : 7), doch is al het bijgebrachte niet voldoende om de zaak uit te maken, het zal toch wel voldoende zijn, om de vráág te rechtvaardigen, of Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, Jezus de Nazoreeër, al heet hij in het tweede evangelie Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός, Jezus de Nazarener, waaromtrent de derde evangelist (Lk. 18 : 37, 4 : 34, 24 : 19) dan schijnt te hebben geweifeld, — of Jezus de Nazoreeër wel eigenlijk een Jezus uit Nazareth in Galilæa (Mt. 21 : 11, Joh. 1 : 46, Hd. 10 : 38) is geweest. Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, Jezus de Nazoreeër de heilige Gods, is volgens Mt 4 : 13 en Mt 9 : 11, volgens Mk 2 : 1 en Mk 6 : 1, niet tehuis geweest in Nazara maar in

Kapernaum, waar ook volgens den Thalmûd in de eerste eeuw onzer telling eene Mineesche gemeente schijnt te hebben bestaan; wanneer ééne bijzonderheid op een gegeven lijkt uit de oudste Palestijnsche overleveringen, dan is het, dat zijne woorden en daden om te beginnen woorden en daden te Kapernaum geweest zijn. (Vgl. nog Lk. 2 : 23.) En zijn bij de Zeventig ναζὶρ en ἡγιασμένος, Nazireeër en geheiligde, woorden van gelijke beteekenis, ook de Vulgata leest nog: „Erit enim Nazaræus Dei, id est *consecratus* Deo" (Jud. 13 : 5 & 16 : 17), „hij wordt Gods Nazareeër, dat is Gode *geheiligd.*" Zoo ware dan de Nazareeër een vrome — Enkratiet en de Nazoreeër oorspronkelijk allicht een enkratitisch messianistische Hasideeër of liever Esseen. Ook de Essenen hebben alle zingenot geschuwd als misdaad en de meesten leefden in den ongehuwden staat, hoewel er buiten den kring der ongehuwden eene afdeeling bestond, waarin (niet om zingenot maar) om de kinderen werd getrouwd. In hoofdzaak leefden zij van den landbouw en de rijkdommen dezer aarde hebben zij versmaad; zonder eenigen onderlingen handel leefden zij in volmaakte gemeenschap van goederen. Zij waren op een eenvoudig ja of neen geheel te vertrouwen en zwoeren geene eeden; gingen zij op reis, dan namen zij niets mede, al wapenden zij zich tegen

aanvallers op den weg. Tot hunne gemeenschap werd niemand toegelaten zonder proeftijd en zware vergrijpen konden tot uitbanning leiden, want strengelijk spraken zij in vergaderingen van honderd recht. Evenals later bij de Ebioneeën (Epiph. 30 : 18) bestuurden gekozene opzieners de gemeenschap, — — waaraan dan hier alleen nog dit is toe te voegen, dat zij, naar men zoude zeggen, in de tweede eeuw niet meer hebben bestaan.

Dat Jezus de Nazoreeër in het tweede onzer evangeliën Jezus de Nazarener heet, is vermoedelijk bijkomstige en latere lezing, de eerste moge aan het begin beteekend of niet beteekend hebben onverschillig wat. Al is de eerste evangelist iemand uit de 'naties' geweest, die lang na het beleg van Jeruzalem heeft geschreven, hij is toch, van latere invoegsels (zooals die in Mt. 12 : 40, 16 : 18-19, 18 : 17-18 en 28 : 19) en verder mogelijk textbederf afgezien, van de vier evangelisten in onzen kanon als de eerste naar tijdsorde aan te merken. Van Papias heeft Eusebios de mededeeling bewaard, dat Markos als tolk van Petros datgene, wat deze zich van des Heilands woorden en daden herinnerde, wel met zorg doch niet in geregelde volgorde had te boek gesteld en daaruit blijkt al, dat de door Markos geboekte gedenkwaardigheden niet hetzelfde zijn geweest

als ons tweede evangelie, dat een uitmuntend geordend verhaal mag heeten, met eene aaneenschakeling van feiten, zoo regelmatig als men die slechts wenschen kan, terwijl men het, in weerwil van alle (met eene al te begrijpelijke bedoeling in het werk gestelde) pogingen, om den tweeden evangelist tot den eerst gekomene te maken, zijne bijkomstigheid om zoo te zeggen van den beginne kan aanzien. Reeds de aanhef van het tweede evangelie klinkt net, alsof de schrijver met weglating van geslachtslijsten en geboorteverhalen (vgl. hier 1 Tim. 1 : 4 en Tit. 3 : 9) den lezer wilde toeroepen: „Hier eerst is het echte en rechte begin van het evangelie van Jezus Christus!" En Mt 4 : 11 : Mk 1 : 13 = Lk 24 : 13-31 : Mk 16 : 12. Dat dan verder onder meer al aanstonds Mk 1 : 14 jonger is dan Mt 4 : 12.17, laat zich ontkennen en miskennen, — àlles laat zich ontkennen en miskennen, — doch is niettemin heel wel te zien: Heeft Jeesjoe' als doopeling van Johanâ op het nieuws van diens gevangenneming de wijk genomen naar Galilæa, om daar de Nazoreesche prediking voort te zetten, dan heeft hij dat gedaan als bevreesd geworden deelnemer aan eene beweging, die door Josephus (J. Oudh. 18 : 5, 1-2) als aanleiding tot de gevangenneming nog genoemd, doch door den eersten

evangelist (Mt. 14 : 3-4) achter eene persoonlijke beweegreden verduisterd is, hoewel de beduchtheid, die Jeesjoe' in Mt 4 : 12 de vlucht doet nemen, als een trek uit de oudere overlevering bleef staan. In Mk 1 : 14 is die trek uitgewischt. Mk 1 : 32 ziet er zelfs uit, alsof de tijdsbepaling uit Mt 8 : 16 en Lk 4 : 40 was tezaamgelezen: de eerste evangelist zegt, dat het *avond* was geworden en de derde bericht, dat het verhaalde was gebeurd, toen de *zon* onderging; de tweede echter schrijft: „Toen het nu *avond* geworden en de *zon* ondergegaan was, brachten zij al de kranken en de bezetenen tot hem." Zoo schijnt ook Mk 1 : 42 op Mt 8 : 3 en Lk 5 : 13 als op een tweevoudigen achtergrond te wijzen: de eerste evangelist verhaalt op de aangeduide plaats van eenen melaatsche, dat zijne melaatschheid *gereinigd* werd en de derde zegt, dat de melaatschheid van hem *wéék*; de tweede schrijft weer: „de melaatschheid *week* van hem en hij werd *gereinigd*." Zoo leze men ook Mk 6 : 14-16 met het oog op Mt 14 : 1-2 en Lk 9 : 7-9. De eerste evangelist verhaalt: „Te dier tijd hoorde de viervorst Herodes het gerucht van Jezus en hij zeide tot zijne dienaren: deze is Johannes de dooper; die is van de dooden opgewekt en daarom werken die krachten in hem." De derde evangelist: „De viervorst Herodes hoorde al wat er gebeurde

en was in verlegenheid, omdat door sommigen gezegd werd, dat Johannes uit de dooden was opgewekt en door sommigen, dat Elia verschenen was en door anderen, dat een der oude profeten was opgestaan; en Herodes zeide: Johannes heb ik onthoofd, wie is nu deze, van wien ik zulke dingen hoor?" De tweede evangelist combineert weer: „Koning Herodes... zeide: Johannes de dooper is uit de dooden opgewekt en daarom werken die krachten in hem, doch anderen zeiden: het is Elia en anderen weer: het is een profeet, gelijk een der profeten. Maar toen Herodes het hoorde, zeide hij: Johannes, dien ik onthoofd heb, die is opgewekt."

Kennelijk jong zijn reeds op zichzelven beschouwd Mk 8 : 35 en 13 : 10 en 14 : 9, waar de prediking van het evangelie bereids het feit is eener prediking voor de geheele wereld. En dat de betrekkelijk late vervaardiging van het tweede evangelie meteen eene latere vervaardiging in vergelijking met ons eerste evangelie heeft te heeten, men ziet het bijv. bij vergelijking van Mt. 19 : 9 en Mk. 10 : 11, waar de eerste evangelist Jezus laat zeggen, dat wie zijne vrouw om eene andere rede dan hoererij verstoot, om dan eene andere te trouwen, overspel bedrijft, terwijl de tweede evangelist de vermelding van de hoererij zelfs weglaat, om dan verder op gelijkmatige

wijze de mogelijkheid van verstooting ook van de zijde der vrouw te onderstellen. Dat is in het geheel geene Petrinische overlevering meer, al was het alleen, omdat van de Joodsche veelwijverij, die binnen het Joodsche land toen zeer zeker nog gebruikelijk was (Jos. Ant. Jud. 17 : 1. 2, Just. Dial. 141, Theodosius anno 393!), in het geheel niet gewaagd wordt. Dat de lezingen van Mt 24 : 15. 20. 19 met hare vermelding van heilige plaats en sabbat en wederkomst 'terstond' na de verdrukking der bedoelde dagen, ouder zijn dan die van Mk 13 : 14. 18. 24, waar die sporen van betrekkelijk oudere overlevering zijn uitgewischt, ligt ook al weder voor de hand, al laat zich in zulk een geval altijd denken en zeggen, dat de jongere lezingen aan afzonderlijk plaatsbederf te wijten zijn: ook het eerste evangelie draagt sporen eener bewerking, die niet de bewerking van eerste hand is. Doch de denkbaarheid van plaatsbederf geeft geene rekenschap meer van de verhouding tusschen het eerste, het tweede en het derde evangelie in gevallen, waar het eerste en het derde naar een tweevoudigen achtergrond terugwijzen, zeggen wij hier naar 'de Logia' en de apostolische Gedenkwaardigheden, die door den presbyter zijn toegeschreven aan Markus, terwijl onze tweede evangelist de van twee zijden gekomene lezingen telkens in

éëne lezing tezamenvat; de lezer oordeele hier zelf.

De eerste evangelist: „Neemt u in acht voor de menschen, want zij zullen u aan rechtbanken overleveren en in hunne synagogen zullen zij u geeselen en ook voor landvoogden en koningen zult gij gebracht worden om mijnentwil, hun en den heidenen tot eene getuigenis. Doch wanneer zij u overleveren, weest niet bezorgd, hoe of wat gij spreken moet, want het zal u in die ure gegeven worden wat gij spreken zult; gij toch zijt het niet die spreekt, maar het is de geest uws Vaders, die in u spreekt. En de broeder zal den broeder ter dood overleveren en de vader zijn kind en de kinderen zullen tegen hunne ouders opstaan en hen dooden. En gij zult van allen gehaat zijn om mijnen naam, doch wie ten einde toe volhardt, die zal behouden worden." (Mt 10 : 17-22.) „Doch dit alles is een begin der weeën. Alsdan zullen zij u overleveren tot verdrukking en u dooden en gij zult gehaat zijn van al de volken om mijnen naam. En alsdan zullen velen zich ergeren en zij zullen elkander overleveren en elkander haten. En er zullen vele valsche profeten opstaan en velen misleiden en omdat de ongerechtigheid vermeerdert, zal de liefde der menigte verkoelen, doch wie volhardt ten einde toe, die zal behouden worden. En dit evangelie

des koninkrijks zal gepredikt worden in de geheele wereld, tot een getuigenis voor al de volken en alsdan zal het einde komen." (Mt. 24 : 8-14.) *De derde evangelist:* „Wanneer zij u brengen voor de synagogen en de overheden en de machten, weest niet bezorgd, hoe of waarmede gij u verantwoorden of wat gij zeggen zult, want de Heilige Geest zal u in die ure leeren wat gij zeggen moet." (Lk 10 : 11-12.) „Maar ze zullen aan u de handen slaan en u vervolgen, daar zij u zullen overleveren in synagogen en gevangenissen en gij weggeleid zult worden voor koningen en landvoogden om mijns naams wil. En het zal voor u uitloopen op getuigenis. Neemt dan in uw hart voor, niet vooraf te overdenken, hoe gij u verantwoorden zult, want ik zal u mond en wijsheid geven, welke al uwe tegenstanders niet zullen kunnen wederspreken of wederstaan. En gij zult zelfs door ouders en bloedverwanten en vrienden worden overgeleverd en zij zullen van u dooden en gij zult van allen gehaat zijn om mijnen naam. En geen haar zal van uw hoofd verloren gaan; door uwe volharding zult gij uw leven gewinnen." (Lk. 21 : 12-19.) *De tweede evangelist:* „Dit zijn beginselen der weeën. Maar gij, ziet toe op uzelven! Want zij zullen u aan rechtbanken overleveren en in synagogen zult gij geslagen worden en gij zult voor landvoogden en

koningen gesteld worden om mijnentwil, hun tot eene getuigenis. En eerst moet het evangelie onder al de volken gepredikt worden. En wanneer zij u wegleiden, om u over te leveren, weest niet vooruit bezorgd wat gij spreken zult en overdenkt het niet; maar wat u in die ure gegeven wordt, spreekt dat, want gij zijt het niet die spreekt, maar de Heilige Geest. En de broeder zal den broeder overleveren ter dood en de vader zijn kind en de kinderen zullen tegen hunne ouders opstaan en hen dooden, en gij zult van allen gehaat zijn om mijnen naam, doch wie ten einde toe volhardt, die zal behouden worden." (Mk. 13 : 9-13.)

De eerste evangelist: „Ieder dan, die mij belijdt voor de menschen, dien zal ik ook belijden voor mijnen Vader in de hemelen, doch wie mij verloochent voor de menschen, dien zal ik ook verloochenen voor mijnen Vader in de hemelen." (Mt. 10 : 32-33.) „Want de zoon des menschen zal komen in de heerlijkheid zijns vaders en dan zal hij een iegelijk vergelden naar zijn doen." (Mt. 16 : 27.) *De derde evangelist:* „Wie zich mijns en mijner woorden schaamt, diens zal de zoon des menschen zich schamen, wanneer hij komt in zijne heerlijkheid en die des Vaders en der heilige engelen." (Lk 9 : 26.) „Ik zeg u, ieder, die mij belijdt voor de menschen, dien zal ook de zoon des menschen be-

lijden voor de engelen Gods, doch wie mij verloochent voor de menschen, die zal verloochend worden voor de engelen Gods." (Lk. 12 : 8-9). *De tweede evangelist:* „Wie zich mijns en mijner woorden schaamt onder dit overspelig en zondig geslacht, diens zal ook de zoon des menschen zich schamen, wanneer hij komt in de heerlijkheid zijns Vaders met de heilige engelen." (Mk. 8 : 38.)

De eerste evangelist: „Wie niet zijn kruis op zich neemt en mij volgt is mijns niet waardig. Wie zijn leven vindt zal het verliezen en wie zijn leven verliest om mijnentwil, zal het vinden." (Mt 10 : 38-39.) „Zoo iemand achter mij wil komen, die verloochene zichzelven en neme zijn kruis op en volge mij! Want wie zijn leven wil behouden, zal het verliezen, doch wie zijn leven verliest om mijnentwil, zal het vinden." (Mt. 16 : 24-25.) *De derde evangelist:* „Indien iemand achter mij wil komen, die verloochene zichzelven en neme zijn kruis dagelijks op en volge mij! Want wie zijn leven wil behouden zal het verliezen, doch wie zijn leven verliest om mijnentwil, die zal het behouden." (Lk. 9 : 23-24.) „En wie zijn kruis niet draagt en achter mij komt, die kan mijn leerling niet zijn .... Zoo kan dan niemand van u, die geen afstand doet van al wat hij bezit, mijn leerling zijn." (Lk 14 : 27. 33.) *De tweede evangelist:* „Wie mij volgen

wil, verloochene zichzelven en neme zijn kruis op en volge mij! Want wie zijn leven wil behouden, zal het verliezen, doch wie zijn leven verliest om mij en om des evangelies wil, zal het behouden." (Mk. 8 : 34-35.)

De eerste evangelist: „Wie heeft, dien zal gegeven worden en hij zal overvloed hebben, doch wie niet heeft, van dien zal ook wat hij heeft worden weggenomen." (Mt 13 : 12.) „Aan een ieder, die heeft, zal gegeven worden en hij zal overvloed hebben, doch wie niet heeft, dien zal ook wat hij heeft ontnomen worden." (Mt 25 : 29.) *De derde evangelist:* „Ziet dan toe, hoe gij hoort! Want wie heeft, dien zal gegeven worden en wie niet heeft, ook wat hij meent te hebben zal van hem worden weggenomen." (Lk 8 : 18.) „Ik zeg u, dat aan een ieder, die heeft, gegeven zal worden, doch wie niet heeft, dien zal ook wat hij heeft ontnomen worden." (Lk 19 : 26.) *De tweede evangelist:* „Wie heeft, dien zal gegeven worden en wie niet heeft, van dien zal ook hetgeen hij heeft worden weggenomen." (Mk 4 : 25.)

Dat aan het eerste en het derde evangelie in deze gevallen een dubbele achtergrond doorschijnt, is duidelijk. En dat de tweede evangelist, heeft hij in Mk 1 : 32. 42 en 6 : 14-16 de lezingen van den eersten en den derden evangelist tezamengevat, in

het geval der doubletten vereenvoudigd heeft, is even duidelijk, al is het niet onmiddellijk ondenkbaar, dat de tweede evangelist in het geval der doubletten door den eersten en den derden gelijkelijk is uitéêngelezen en in het geval zijner gecombineerde lezingen naar weerskanten vereenvoudigd is. Doch de lezer ziet, welke gedachte hier het sterkst staat. De tweede evangelist, die sommigen zoo gaarne voor den eersten uitgeven, heeft inderdaad later geschreven dan de dérde zelfs en is allerminst de Markos, van wien sinds Papias de kerkelijke overlevering (blijkbaar zonder feitelijke gegevens) zooveel gefabeld heeft; het dichtst bij de waarheid is hier Augustinus gekomen, die in eene verhandeling betreffende de overeenstemming der evangelisten (1 : 4) de opmerking maakt, dat Marcus van Matthæus een uittreksel schijnt te hebben geleverd en daarbij dezen op den voet schijnt te zijn gevolgd. De tweede evangelist schijnt op den eersten eenige kennis van het Arameesch te hebben voorgehad, zoodat hij in Mk 11: 9-10 „Hosanna" niet met een onmogelijken derden naamval blijkt te verbinden, maar weer verbetert wat overigens onder de Grieksch sprekende Christenen vermoedelijk reeds als een toejuichingsformulier góld, in Mk 3 : 19 en 14 : 10 toont te weten, hoe Juda Iskariôt te heeten had en in Mk. 15 : 34 laat zien, wat in

het Arameesch had moeten gezegd worden, indien de uitroep 'mijn God' had beteekend. Doch dat alles bewijst slechts, dat de tweede evangelist beschikt heeft over kundigheden, waardoor hij den eersten hier en daar vermocht te verbeteren en dat zijne verbeteringen niet eens altijd verbeteringen geweest zijn, maar bij gelegenheid verkeerd konden uitvallen, dat ziet men bij vergelijking van Mt 18 : 2-6 en Mk. 9 : 36-37. „Jezus riep een kind tot zich, stelde het te midden der leerlingen en zeide: Voorwaar ik zeg u, indien gij u niet verandert en wordt gelijk de kinderen, gij zult het koninkrijk der hemelen niet ingaan! Wie dan zichzelven vernedert gelijk dit kind, die is de meeste in het koninkrijk der hemelen en wie een zoodanig kind ontvangt in mijnen naam, ontvangt mij. Maar wie één dezer kleinen, die in mij gelooven, ergert, het ware hem goed, dat hem een molensteen aan den hals gehangen en hij verdronken werd in de diepte der zee." Daarvan heeft nu de tweede evangelist gemaakt: „Hij nam een kind, stelde het in hun midden en omarmde het, tot hen zeggende: Wie één van zulke kinderen ontvangt in mijnen naam, ontvangt mij en wie mij ontvangt, ontvangt niet mij, maar hem, die mij gezonden heeft." Daarmede echter is de zin van het logion bedorven en teloorgegaan: geene kinderen waren daarin bedoeld ge-

weest, maar kinderlijk eenvoudige geloovigen; de tweede evangelist is in vergelijking met den eersten een later gekomene, die wel niet voor het midden van de eerste helft der tweede eeuw zal geschreven hebben. Alles in aanmerking genomen moet het eerste onzer evangelieverhalen over het geheel het oudste heeten, al is het met behulp van verlorene bescheiden vervaardigd door iemand die geen Jood was, de Joodsche schriften in de Alexandrijnsche vertaling las en niet eens Arameesch kende, geruimen tijd na de verwoesting van Jeruzalem, zeggen wij omtrent het jaar 115 onzer telling, leefde en de door hem opgenomene gegevens geregen heeft aan den draad van een verhaal, waarmede doorloopend en stelselmatig beeldspraak en verbloemde rede, parabel niet alleen, maar ook symbolisme als allegorie is bedoeld.

„Neem het bedeksel weg voor mijne oogen, opdat ik wonderen zie in uwe wet," zegt de Joodsche tempelzanger in Ps. 119:18. En in Ps. 62, 11: „Eén ding heeft God gezegd, twee heb ik gehoord." „Wie wijs is lette hierop, wie doorzicht heeft erkenne dit," zoo lezen wij bij Hosea (14:10). En de Alexandrijnsche overzetters hebben dan al aanstonds Semitische argeloosheden, die voor een later Hellenistisch bewustzijn aanstootelijkheden waren, — de Zeventig hebben al aanstonds aan-

stootelijkheden als Ex. 24 : 9-11, Job 19 : 25-27, Ps. 16 (17) : 15 en Jes. 38 : 11 verbloemend vertaald, waarna ten leste Philo van Alexandrië samenvattend beweerd heeft, dat bijna alles of het meeste van de wetgeving allegorisch was gezegd. (Over Joseph 6.) „Geval voor geval,” stelt ook de schrijver van den Aristeasbrief (143), waarin de gebeurtenis der Alexandrijnsche Bijbelvertaling legendair verhaald wordt, „geval voor geval heeft elk van de voorschriften over verbodene en geoorloofde spijzen zijn diepen grond” en het is slechts eene doortrekking van de voorchristelijke Alexandrijnsche lijn, wanneer in den brief aan de Hebreeën (10 : 1) de geheele Mozaïsche wet gemaakt wordt tot „eene schaduw van de toekomende goederen, die niet de afgebeelde zaken zelven heeft,” of later weer de schrijver van de als Barnabasbrief bekende verhandeling, die den naam ‘Jezus’ uit het eerste boek van Mozes weet te halen, eveneens van meening blijkt, dat Mozes over de spijzen eigenlijk met geestelijke bedoeling gesproken heeft. (Ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· Barn. 10 : 9.) De schriftopvatting en schriftuitlegging van het Hellenistische Christendom staat van den beginne onder het teeken der allegorizeerende Alexandrijnen en wie na vergelijking van Gen. 27 : 42, Ex. 16 : 4 en Ex. 13 : 21 met Sap. 10 : 9, 16 : 20 en 10 : 17 plaatsen als Gen. 21 : 2. 9, Ex. 17 : 6

(Dt. 8 : 15) of Ps. 16 : 10 met Gal. 4 : 24, 1 Kor. 10 : 4 en Hd. 2 : 27 vergelijkt, ziet eenzelfden geest van 'schriftverklaring' aan het werk; ook Eph. 5 : 25, om nog eens iets anders te noemen, berust op eene gekerstende Joodsche allegorese van het Hooglied.

De 'onthullende' uitlegging van 'beeldsprakige' schriftuurplaatsen in den geest van het Alexandrinisme werd niet ononderscheidenlijk aan ieder medegedeeld. Dat was niet de geest der oudheid. Marcellinus zegt in zijne levensbeschrijving van Thucydides, dat deze met opzet duister had geschreven, om niet toegankelijk te zijn voor iedereen en niet goedkoop te schijnen door gemakkelijke verstaanbaarheid voor allen, die maar wilden, maar bij onderzoek door de echte wijzen bewondering te wekken bij deze laatsten. „De mysteriën," zegt dan verder een ander oud schrijver (Ps. Demetrius de Interpr.), „spreken in allegorieën, tot opwekking van verbazing en ontzag." Ook Philo gewaagt (de L. A. 3 : 22) van eene inwijding in de geheimenissen des Heeren (τὰ τοῦ κυρίου μυστήρια) en schrijft bij gelegenheid, wanneer hij over de verwoesting van Sodom heeft gesproken: „Dat dan is daarvan de openlijke uitlegging, de uitlegging voor de menigte (ἡ ἐν φανερῷ καὶ πρὸς τοὺς πολλοὺς ἀπόδοσις). Maar er is nog eene geheime uitlegging, eene uitlegging voor de weinigen (ἐν ἀποκρύφῳ καὶ πρὸς ὀλίγους), die onderzoek doen naar

zielstoestanden en niet naar lichamelijke gestalten en die uitlegging zal thâns worden medegedeeld." (De Abr. 29.) Elders weer, wanneer hij allegorizeerend over een maagdelijk moederschap van de vrouwen der aartsvaders heeft gehandeld, voegt hij erbij: „Dit, o ingewijden, die gereinigd in uwe ooren zijt, hebt gij als waarlijk heilige verborgenheden in uwe gemoederen op te nemen en aan geen oningewijde (*μηδενὶ τῶν ἀμυήτων*) te vertellen." (Over de Cherubijnen 14.) Wie wordt hier niet herinnerd aan de leerwijze van den Christus der evangeliën, die zelfs tot de leerlingen voorloopig (Joh. 16 : 25) in verbloemde rede spreekt en de menigte geen andere taal dan de taal der voorstelling laat hooren? „De leerlingen kwamen tot hem en zeiden: waarom spreekt gij tot de menigte in gelijkenissen? En hij antwoordde hun zeggende: Omdat het gegeven is aan u, de verborgenheden van het koninkrijk der hemelen te verstáán (*γνῶναι τὰ μυστήρια*), maar hun dit niet is gegeven." (Mt 13 : 10-11.) „Geeft het heilige niet aan de honden, werpt uwe paarlen niet voor de zwijnen, opdat ze die niet bijgeval met voeten treden en zich omkeerende u verscheuren!" (Mt 7 : 6.) „En zonder gelijkenis sprak hij tot de scharen niet." (Mt 13 : 34.) In de als Clementijnsche Homiliën bekende Grieksche lezing van den uit de tweede eeuw afkomstigen roman over de reizen

en de prediking van (Simon) Petros, waarin aan een 'verkeerden' Simon de geest der dwaalleer in het algemeen en die van het doordrijvend Paulijnsche Marcionitisme in het bijzonder bestreden wordt, — in de Clementijnsche Homiliën zegt Petros: „Laat ons gedachtig blijven aan onzen heer en leeraar, hoe deze ons het gebod heeft gegeven: de verborgenheden (τὰ μυστήρια) zult gij mij voor de zonen van mijn huis bewaren." (Hom. 19 : 20.) „Het geheim van de onuitsprekelijke en onzienlijke kracht," zeggen bij Irenæus (1 : 21, 4) gnostische of kundige en beter onderrichte Christenen. „Wij," zeide Basilides, „zijn de menschen en de anderen allen varkens en honden." (Epiph. 'Secten' 24 p. 72.) „Zweer," placht volgens Hippolytus ('Secten' 5 : 24) de gnostische Justinus te zeggen, „zweer, wanneer ge tot kennis wilt komen, dat ge de verzwegenheden van de leer onbesproken bewaren zult." Irenæus (3 : 5, 1) weet van de gnostische Christenen nog te vertellen, dat de apostelen volgens die neuswijze drogredenaars hunne leer naar het bevattingsvermogen der hoorders en hunne antwoorden naar de vooroordeelen der vragers verbloemend hadden ingericht, den blinden blindheden voorpratende naar hunne blindheid, den lammen naar hunne lamheid en den dwalenden overeenkomstig hunne dwaling.

„De schriften hebben ten nadeele Gods veel leugenachtigs opgenomen," zegt de Petros der Homiliën tot zijne vertrouwden in het geheim. (2 : 38.) „Simon nu wil naar ik verneem de perikopen ten nadeele Gods, die ter beproeving in de Schriften staan, in de gemeente komen voorlezen, opdat het hem gelukke zooveel rampzaligen als mogelijk is van de liefde tot God af te brengen. Wij namelijk willen niet openlijk zeggen, dat die stukken aan de boeken zijn toegevoegd, dewijl wij door het verschrikken der onkundige scharen naar den zin (zouden) handelen van Simon. Want zij hebben nog geen oordeel des onderscheids en zouden ons als goddeloozen ontvlieden, of ook, als waren niet alleen de lasterlijke stukken leugenachtig, afvallig worden van de leer; daarom moeten wij van nood, ons aan de bedrieglijke stukken houdende en daaromtrent van onzen kant vragen stellende, hemzelven in verlegenheid brengen, doch aan de welgezinden afzonderlijk na beproeving van hun geloof, van de ten nadeele Gods gesprokene gedeelten de oplossing geven." (Hom. 2 : 29.) „Overmits," schrijft de heilige Clemens van Alexandrië, „overmits de overlevering voor de menigte niet de eenige is, althans voor wie de grootheid van het Woord ontwaard heeft, is de wijsheid te verheimelijken, die de Zoon Gods in het verborgene

heeft geleerd." (Strom. 1 : 12.) „Alle theologen trouwens, om het in eens te zeggen, zoo barbaren als hellenen, hebben het wezen der dingen verborgen en de waarheid overgeleverd in raadselen en zinnebeelden, in allegorieën, metaphers en andere diergelijke spraakwendingen." (Strom. 5 : 4, 21.) „Bij zulk eenen staat van zaken is de bewering, dat ons geloof eene geheime leer is, een gepraat zonder zin. Wanneer wij al buiten de leeringen, die aan allen worden verkondigd, nog eenige andere hebben, die niet aanstonds aan ieder worden medegedeeld, dan is dat geene eigenaardigheid van het Christelijke geloof, maar iets wat ook bij wijsgeeren is aan te treffen: die namelijk hadden leeringen welke voor allen waren en leeringen, die alleen de ingewijden mochten weten." (Strom. 1 : 7.) „De Schrift," zegt Origenes, „heeft aan de geschiedenis toegevoegd wat niet is voorgevallen en somwijlen niet eens had kunnen gebeuren; somwijlen ook iets wat wel gebeuren konde, maar toch niet gebeurd is." (De Princ. 4 : 15.) In het verhaal, dat over Adam schijnt te handelen, heeft Mozes het natuurkundig over den aard van den mensch; niet zoozeer over een bepaald persoon als wel over het geheele geslacht spreekt daar het goddelijke woord." (T. C. 4 : 40.) „De profeten zelven leeren ons, dat het naakte

eenvoudige verhaal van feiten en het woord en de letter der wet niet hare geheele gedachte bevat, noch ook de volle kennis van de waarheid verschaft." (2:6.) „Het ware en volle begrip (ook) van de dingen, die met Jezus gebeurd zijn, laat zich niet halen uit de woorden van de geschiedkundige mededeelingen zonder meer, want kennelijk is er telken male de eene of andere waarheid mede verzinnelijkt en aangeduid voor dezulken, die de Schrift met eenige oplettendheid lezen." (2:69.) „Onze heer Jezus Christus," aldus de heilige Augustinus, „heeft gewild, dat wat hij lichamelijk deed ook geestelijk werd begrepen, want hij heeft de wonderen niet alleen om de wonderen gedaan, maar met de bedoeling, dat hetgeen hij deed wonderlijk zijn zoude voor wie het zagen en waar voor wie het begrepen." (Serm. 98, 3.) „De wonderen des Heeren," schrijft de in 604 overledene paus Gregorius de Groote, „zijn zoo op te vatten, . . . dat zij als in waarheid geschied geloofd worden en meteen ons door de beteekenis iets te verstaan geven." (Hom. 2 in Evang. 1.) Dat de wonderen des Heilands van zinnebeeldigen aard zijn, dat de storm, die in het Evangelie wonderdadig gestild wordt, de storm is van de hartstochten, dat de blinden van het Evangelie blinden zijn naar den geest en dat het ten behoeve der menigte ver-

menigvuldigde brood als het woord der prediking is op te vatten, is eene oude bewering ook van de Albigenzen. (C. Schmidt, 'Hist. des Cathares', Par. 1849 2 : 36.) En de om zijne geschriften in de gevangenis overledene Thomas Woolston heeft in het eerste zijner 'discourses on the miracles of our Saviour' (1727) gezegd: „Zooals de geschiedenis van Jezus door de evangelisten verhaald wordt, is zij eene beeldsprakige voorstelling van zijn geestelijk leven in de ziel van den mensch en zijne wonderen zijn de zinnebeelden zijner geheimzinnige werkingen; de vier evangeliën zijn in geen hunner deelen letterlijke geschiedenis, maar een stelsel van wijsbegeerte of mystieke godgeleerdheid." Volgelingen van den in 1202 in een klooster van Calabrië overleden abt Joachim en bewonderaars van het in 1254 door diens ordebroeder Gherardino in omloop gebrachte geschrift over 'het Eeuwige Evangelie' hebben in de dertiende eeuw van het derde verbond in een tweede evangelie gesproken, het evangelie van den heiligen Geest, dat naar zij zeiden het evangelie van Christus zoude vervangen, wat zij dan in verband brachten met Joh. 14 : 16-17. 26. En was het evangelie van Christus een evangelie vol raadselen geweest, het evangelie van den Geest, zeiden zij, zoude van parabelen en verdere zinnebeeldigheden vrij

blijken. Reeds „Marcion heeft gezegd, dat de Schrift geene verbloemde rede had te zijn." (In Matth. 15 : 3.) Maar „de Schrift," zegt Thomas van Aquino, „spreekt overeenkomstig de opvatting des volks." (S. Th. 2. 1 : 98. 3.) „Terecht worden ons in de Heilige Schrift geestelijke zaken overgeleverd onder de beeldsprakigheden van lichamelijke,... opdat in allen gevalle zoo ook de ongeleerden haar mochten vatten, die tot het vatten van denkbaarheden zoo op zichzelven niet in staat zijn." (S. Th. 1 : 1, 9.) Van den Heiland zelven zegt de tweede evangelist: „In vele gelijkenissen sprak hij tot de scharen het woord, zooals zij het konden hooren en zonder gelijkenis sprak hij ze niet toe, doch hij verklaarde alles afzonderlijk voor zijne leerlingen." (Mk 4 : 33-34.) „Zaak van den wijze namelijk is het," zegt in de dagen van keizer Augustus de letterkundige Didymos, „een bekwaam gebruik te maken van den zinnebeeldigen spreektrant en de beteekenis daarvan te verklaren." (Clem. Strom. 5 : 8.) „*Zoekt en gij zult vinden*," zoo lezen wij in het eerste evangelie. (Mk 7 : 7.) En de kerkvader Augustinus beweert: „Wat in het goddelijke woord noch met rechtschapenheid van zeden noch met de waarheid des geloofs is in overeenstemming te brengen, is beeldsprakig gezegd." (De doctr. christ. 4 : 3, 14.) „Wie het be-

ginsel," schrijft in 1899 de Roomsche priester H. A. Poels, „wie het beginsel eener onderscheiding tusschen voorstelling en leer verwerpt, kan onmogelijk den Bijbel overal van dwaling vrijpleiten." ('Critiek en Traditie' blz. 100.) „Het laat zich," had kardinaal Newman in zijne verhandeling over de ontwikkeling der Christelijke leer erkend, „het laat zich bijna als een gegeven der geschiedenis vaststellen, dat de mystieke uitlegging en de rechtzinnigheid tezamen zullen staan of vallen." (Tweede druk blz. 324.) „Jésus," aldus weder de beroemde Roomsche geleerde Pierre Batiffol, — „Jésus a annoncé le Royaume, mais c'est l'Église qui est venue." (Bulletin de Litt. Eccl. 1903, 10.)

Van de ontoonbaarheden in de heilige schriften der synagoge heeft Celsus de Christenbestrijder na het midden der tweede eeuw geschreven: „De meer fatsoenlijken onder Joden en Christenen schamen zich daarover en doen hun best, om ze op de eene of andere wijze als beeldspraak uit te leggen" (bij Origenes 4 : 38), wat dan ook buiten het Alexandrinisme om doet denken aan rab José in den Babylonischen Thalmoed onder anderen, volgens wien de nederdaling Gods op den berg Sinaï niet letterlijk is op te vatten, even weinig als de hemelvaart van Mozes en Elia. (Soekkâ 5a.) „Alleen de lagere mensch," zoo leest men elders in den

Thalmoed (Sabb. 53), „alleen de lagere mensch zal zijnen Schepper willen overreden tot het teweegbrengen van zaken, die met de wetten der natuur in strijd zijn" en het komt daarin zelfs tot de bewering, dat Israël geen persoonlijken Christus te wachten heeft (Sanh. 99), wat dan even te voren al zoo was uitgesproken, dat de Gezalfde niet komt, eer de geheele wereld zonder rijkdom is. (Sanh. 97.) Elders moet het in den Thalmoed heeten, dat Satan, doodsengel en zondige neiging een en hetzelfde zijn. Dat Celsus exegetische geschriften heeft gekend, die den Bijbel allegorizeerden, blijkt ook uit 'Origenes tegen Celsus' 4: 51-52 en in de derde eeuw heeft de wijsgeer Porphyrius in het derde boek van zijn werk tegen de Christenen de allegorese van de Christenen in het algemeen en dan ook van Origenes in het bijzonder uitvoerig bestreden. (Eus. H. E. 6 : 19, 4.) „Bedrog en leugen zijn altijd leelijke dingen," zegt weer Celsus, „inzooverre men ze niet bezigt als middel om zieke of gekke vrienden te genezen, of om te ontgaan aan een gevaar, dat van vijandelijke zijde dreigt" (bij Origenes 4 : 18), — wat niet juist rigoristisch gezegd is. Waar is de grens? „Vele menschen," beweert Origenes, „zijn van dien aard, dat men ze met eenige onwaarheden, zooals de geneesheeren die somwijlen bij hunne zieken bezigen, ge-

makkelijker op den rechten weg brengt, dan met de zuivere waarheid." (T. C. 4 : 19 ; vlg. 3 : 79.) „There is some kind or other of verbal misleading," beweerde kardinaal Newman, „which is not sin." (Apol. pro vita sua 1864, ed. 1889, p. 348.) En op de „vraag, of het geoorloofd is, het volk te bedriegen" (Hegel, Rechtsph. § 317), heeft Plato geantwoord ἐπ' ὠφελίᾳ τῆς πόλεως, ten behoeve van het gemeenebest. (Staat 398 b.) Clemens van Alexandrië: ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, in het belang der Kerk. „Volkomen overtuigd, dat God alomtegenwoordig is en zich schamende, de waarheid niet te spreken, daarbij wetende, dat het spreken van leugentaal zijner niet waardig is, vergenoegt een deugdzaam mensch zich met de goedkeuring van God en zijn geweten; hij zal dus niet liegen en geene overeenkomsten schenden... Wat hij heeft in het gemoed, dat draagt hij ook op de tong; tegenover geschikte hoorders is er overeenstemming van belijdenis en gedachte in zijne spraak en in zijn leven. Het ware denkt hij en het ware zegt hij, behalve dat hij somwijlen bij wijze van geneesmiddel evenals een arts bij zijne zieken tot heil der lijders liegen zal, of liever een leugen zal 'zeggen', zooals de sophisten het uitdrukken.... Alleen ten behoeve zijner medemenschen zal hij sommige dingen doen, die hij uit zichzelven niet

zoude doen, wanneer hij ze niet deed om hen; hij geeft zichzelven prijs ter wille van de Kerk, terwille zijner vrienden." (Strom. VII, blz. 729-730 bij Sylburg.)

De heilige kerkvader Hiëronymus, heeft zich eens moeten verdedigen op het verwijt, dat hij in zijnen strijd tegen zekeren Jovinianus over het ongehuwde leven zich niet ontzien had, gebruik te maken van gezochte onwaarheden en in een schrijven aan den senator Pammachius (ep. 30) heeft hij toen onder meer het volgende gezegd. „Onze leeslessen in de scholen, zeer geleerde heer, hebben ook wij gehad en wij hebben toen meteen de grondstellingen geleerd van Aristoteles, of wat uit de bronnen vloeide van Gorgias, dat er meer stijlsoorten zijn dan een en het bijvoorbeeld onderscheid maakt, of men schrijft, om zijne kracht te beproeven, dan wel eenvoudig zijn gevoelen uiteenzet. In het eerste geval is het vertoog uiteraard meer afwisselend: heeft men eenen tegenstander te woord te staan, dan stelt men hem nu eens voor het een, dan weder voor het ander; men redeneert zooals het gelegen komt, men zegt het eene en meent wat anders; men toont, zooals dat heet, een brood en houdt eenen steen achter de hand. In het andere geval, als ik het zoo eens zeggen zal, is openhartigheid en goede trouw van nooden.

Er is onderscheid tusschen disputeeren en beschrijven; in het eene geval wordt er gevochten, in het tweede onderwezen. En nu, terwijl ik mij in het gevecht bevind en in levensgevaar verkeer, komt gij mij als een ijverig meester met uwe lessen. Ge moet geene schijnslagen geven, heet het, niet dreigen waar ge niet bedoelt te verwonden, recht moest gij er met het zwaard op inslaan. Het strekt u tot oneer, niet met kracht te raken maar met list. Alsof niet juist dit de hoogste vechtkunst was: op de eene plaats eenen schijnslag te doen en te raken op eene andere! Leest eens, indien ik u verzoeken mag, Demosthenes, leest Cicero, of zoo de redenaars bijgeval niet in uwen smaak vallen, omdat tot hunne kunst meer het zeggen van aannemelijkheden dan van waarheden behoort, leest Plato, Theophrastus, Xenophon, Aristoteles en de anderen, die als even zoovele beken uit de bron van Socrates zijn voortgevloeid. Wat is in hunne geschriften zonder achterhoudendheid, in eenvoudige oprechtheid, geschreven? Waar richten zij hunne woorden niet in naar hunne bedoeling, waar is het hunne bedoeling niet, hunne zaak te winnen? Origenes, Methodus, Eusebius, Apollinaris hebben vele duizenden van regels geschreven tegen (de wijsgeeren) Celsus en Porphyrius en gaat eens na, met wat redeneeringen, met

wat gladde vindselen zij de bedenkselen van den geest des Duivels omverwerpen; ja, daar zij somwijlen gedwongen worden te zeggen wat zij niet meenen, maar wat nu eenmaal dienstig is, laten zij de zoogenoemde heidenen zelven tegen hen spreken. Ik wil hier niet eens gewagen van de Latijnsche schrijvers, van Tertullianus, Minutius, Victorinus, Lactantius of Hilarius, om niet den schijn op mij te laden, dat ik er meer op uit ben, anderen iets aan te wrijven, dan mijzelven te verdedigen. Doch laat mij wijzen op den apostel Paulus, wiens geschriften ik nooit lees, zonder dat het mij is, alsof ik evenveel donderslagen hoor als woorden. Leest eens zijne brieven, meer bepaaldelijk die aan de Romeinen, Galaten en Ephesiërs, waarin hij zich geheel in het gevecht bevindt en aan de bewijsplaatsen, die hij aan het Oude Testament ontleent, zult gij eens ontwaren, hoe geslepen en omzichtig hij te werk gaat, hoe goed hij het doel, dat hij voorheeft, vermag te ontveinzen. Wat hij zegt lijkt somwijlen heel eenvoudig; het schijnt te komen van een onnoozel en ongeletterd mensch, die even weinig valstrikken weet te spannen als te vermijden, en toch, waar gij ook heenziet, bliksemen doet het overal. Hij houdt zich aan zijn opzet, doet zijn voordeel met al hetgeen hij aanroert, draait den rug toe, om te beter te over-

winnen en houdt zich, alsof hij op de vlucht slaat, juist om dan te kunnen dooden. Hém moet men nu hard vallen; tot hém moet men nu zeggen: de bewijsplaatsen, die gij tegen de Joden of de andere secten hebt bijgebracht, hebben op hunne eigene plaats eene andere beteekenis dan den zin, dien gij erin legt in uwe brieven. Wij zien hier voorbeelden, die om zoo te zeggen gevangen zijn genomen; om het te winnen hebt gij u bediend van aanhalingen, die niets bewijzen in het verband, waaruit zij genomen zijn. Zal hij ons niet met den Zaligmaker toevoegen: Daarbuiten spreken wij anders dan binnenshuis? *De menigte verneemt gelijkenissen, de leerlingen hooren de waarheid!* Den Phariseeën stelt de Heer zijne vragen, doch uitleggen doet hij hun niets; er is onderscheid tusschen het onderwijzen van leerlingen en het overwinnen van tegenstanders. Mijn geheim, zegt hij, is mijn eigendom; mijn geheim blijft aan mij en de mijnen!"

Een oud Hollandsch spreekwoord zegt, dat wie de klok hebben te luiden, geen deel nemen aan de processie. En men zal er onze evangelieverhalen nog nader op hebben aan te zien, of zij niet zijn geschreven door mannen, die met de overige ontwikkelde oudheid hebben gevonden, dat men, om de menigte te leiden, niet zelf

menigte heeft te zijn, dat men onwaarheid spreken kan, en somwijlen spreken moet, in den dienst der waarheid en dat men daarbuiten wel anders moet spreken dan binnenshuis. Zijn onze evangelisten de eenvoudige menschen geweest, aan wie wij denken, wanneer wij aan de Galileesche visschers denken, die den Heer Jezus volgens hunne verhalen als diens eerste leerlingen zijn gevolgd? Zijn zij zelfs apostolisch geweest in den trant van een tweede geslacht, een geslacht van Palestijnsche apostelen of zendelingen? „Zoekt en gij zult vinden," schrijft de eerste evangelist; „ik voor mij ben een geletterde, die als leerling in het godsrijk mijn eigen huisrecht heb verworven en uit mijn geestelijken voorraad alsnu oud en nieuw te berde breng." Tusschen de zoogenaamd synoptische evangeliën en het Johannesevangelie pleegt men in dier voege te onderscheiden, dat in de Synopsis een achtergrond van feiten zoude te onderkennen zijn en het Johannesevangelie als de om zoo te zeggen vergeestelijkte Johannesopenbaring in zijne doorloopende beeldsprakigheid eigenlijk in het geheel geen evangelieverhaal meer zoude mogen heeten, wat zich dan bij deskundigen van het ouderwetsch vrijzinnige slag tot eene voorkeur voor het zoogenoemde Matthæusevangelie met zijne zoogenoemde bergrede en

eenen afkeer van het Johannesevangelie met zijne onlieftallige zelfverheffingen heeft vastgezet. Ἄλογοι κληθήσονται. (Epiph. H. 43 : 3.) Het Christendom is beeldspraak en beeldsprakige uitlegging om zoo te zeggen van den beginne en de Christelijke leer is van hare verbloemende voorstellingen ook bij den eersten evangelist ongescheiden onderscheiden; afgezien van den persoonlijken stoot, die tot zijne geboorte in het Joodsche land mag gegeven zijn, is het geheele Christendom allegorisch tot in zijnen wortel. Apollòs van Alexandrië, die met zijne wijsheid later zoo goed aan vele Korinthiërs (Hd 19 : 1, 1 Kor. 1 : 12, 3 : 4) schijnt bevallen te zijn en door den Hellenistischen 'Paulus' van 1 Kor. 3 : 6 allerminst verloochend is, — Apollòs is een toonbeeld van de wijze, waarop het Christianisme (als 'Chreestianisme') uit het Alexandrinisme geboren is en hij heeft naar luid van Hd 18 : 25 de dingen betreffende Jezus in de synagoge te Ephesus nauwkeurig geleerd, al eer hem Jezus de Nazoreeër bij name bekend was geworden. Anders gezegd, het Hellenistische Jodendom in den geest van het allegorizeerend godsdienstige Alexandrinisme was in het begin onzer jaartelling bereids een Christendom zonder Christus, dat slechts wachtte op den apostolischen vonk, waardoor het in Christendom zoude om-

slaan en wie zich iemand gelijk Apollo(nio)s als den schrijver van het boek der Wijsheid vóór zijne bekeering, als den schrijver van de kern in den brief aan de (philonizeerend hellenistische) Hebreeën ná zijne bekeering denkt, zal zich geen onjuist of liever verkeerd denkbeeld vormen van den trant, waarin buiten het Joodsche land het Hellenistische Christendom op eenen moederbodem van Hellenistisch Jodendom is ontsproten. Hierin is bereids begrepen, van welken aard de inhoud zijn zal, dien men te verwachten heeft ook in ons eerste evangelie, dat immers niet van eenen Jood is, maar van eenen Hellenist, die een veertig of vijftig jaar na de verwoesting van Jeruzalem geschreven heeft: dat evangelie is doortrokken van philonischen geest, want Hellenisme en Alexandrinisme en Philonisme zijn voor de eerste eeuw onzer jaartelling woorden van ongeveer gelijke beteekenis. Ziethier alvast weer ettelijke proeven van de verwantschap tusschen de Philonische gedachtenwereld en die van ons evangelie, eene verwantschap, die dan trouwens geene rechtstreeksche filiatie behoeft te zijn geweest, om in het hier bedoelde verband hare beteekenis te hebben.

„Meent niet, bij uzelven te kunnen zeggen: wij hebben Abraham tot vader, want ik zeg u, dat God uit deze steenen Abraham kinderen verwekken

kan." (Mt. 3 : 9; vgl. Mt. 8 : 12 en Rom. 11 : 17-24.) „Niemand meene, dat goede geboorte een volmáákt goed is, om zoo achter te blijven in goede dáden. (Philo de Const. Princ. 6.) „De door gunstige omstandigheden tot verhooging gekomene leerling zal in het oog vallen om zijne bewonderenswaardigheid en gelukkig heeten om twee van de schoonste zaken: omdat hij uit zichzelven tot God bekeerd is en omdat hij als allerpassendste belooning eene vaste plaats verkregen heeft in den hemel, eene plaats, die niet is te beschrijven. Doch de man van de goede afkomst, die de munt zijner edele geboorte heeft vervalscht, zal naar beneden worden gesleurd de diepste diepte in, heengevoerd naar den Tartaros en de zwartste duisternis, opdat alle menschen, die het voorbeeld zien, tot bezinning mogen komen, leerende dat God de op verkeerde geboorte gevolgde deugd welgevallig opneemt en de wortelen niet aanziet, maar een gunstig oog slaat op den stam, die zich van den grond af heeft veranderd, verzacht en goede vruchten is gaan dragen." (De Exsecr. 6.)

„Indien uw rechter oog u ergert, trek het uit en werp het van u, want het is beter, dat een uwer leden verloren ga, dan dat het geheele lichaam in de hel wordt geworpen. (Mt 5 : 29.) „Mij dunkt, wie niet volslagen zonder beschaving zijn, zullen liever blind worden, dan dat zij onbetamelijkheden

zien en liever doof, dan dat zij verderfelijke redeneeringen aanhooren; ze zullen zich liever de tong uitrukken, dan dat zij iets uitspreken wat niet te zeggen is." (Ph. Qu. det. pot. ins. 48.)

„Weest gij dan volmaakt, gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is!" (Mt 5 : 48.) „Zij, die over kennis beschikken, worden terecht als zonen van den eenen God aangesproken." (Ph. de Confus. L. 28.) „Tevens is volgens den allerheiligsten Mozes het volgen Gods het doel." (De migr. Abr. 23.) „Hij geeft ons eene les, die voor het redelijke wezen uiterst passend is: God navolgen zooveel wij kunnen en niets na te laten wat tot eene zoo groot mogelijke gelijkwording leiden kan." (De Hum. 23.) „Het beste aller gebeden en de eindpaal van gelukzaligheid is het gelijk worden aan God." (De Decal. 15.) „En al is men nog niet waard, een zoon van God te heeten, dan beijvere men zich toch, om zich te veredelen in overeenstemming met zijn eerstgeboren Logos, den oudsten der engelen, als den aartsengel met vele namen; Hij namelijk heet heerschappij en naam (= wezen) van God en Logos en voorbeeldelijke mensch en Hij die Israël áánziet. Daarom ben ik er onlangs ook toe gekomen, dat ik het beginsel loofde van hen die zeiden: allen zijn wij 'zonen' van éénen mensch. Want zelfs al mogen wij nog niet de rechte kinderen Gods heeten,

wij kunnen toch kinderen zijn van zijn eeuwig beeld, den allerheiligsten Logos; Gods beeld namelijk is de eerstkomende Logos." (De Conf. L. 28; vgl. o. m. Rom. 8 : 29 en 2 Kor. 4 : 4.)

„Verzamelt u geene schatten op aarde,.... maar.... in den hemel, waar noch mot noch roest vernielt en geene dieven doorgraven of stelen." (Mt 6 : 19-20.) „Behoudt het als een goed bewaarden schat in uw binnenste, waar niet vergankelijke zaken als goud en zilver worden bewaard, maar het schoonste wat men hebben kan, de kennis van Oorzaak (= God) en deugd en het uitwerksel van beiden." (Ph. de Cher. 14.)

„Eng is de poort en smal de weg, die tot het leven leidt en weinigen zijn er, die hem vinden." (Mt. 7 : 14.) „De wegen van levenswijsheid en ingetogenheid en de andere deugden, zoo al niet geheel onbetreden, worden toch zeer weinig bewandeld." (Ph. de Agr. 23.)

„Niemand zet een stuk van een ongevolden lap op een oud kleed, want het ingezette stuk trekt iets af van het kleed en er ontstaat een erger scheur; ook doet men geen jongen wijn in oude zakken, anders barsten de zakken en de wijn vloeit weg." (Mt. 9 : 16-17.) „Hun, die het oude en afgeleefde uit den mythischen tijd liefhebben, aan wie zoo de snelle en tijdelooze kracht Gods niet

is openbaar geworden, geeft hij eene les, om ze op te wekken tot aanvaarding van nieuwe, bloeiende en frissche opvattingen, waarin zij, niet langer gevoed met sprookjes, die in lengte van tijd tot misleiding der stervelingen zijn overgeleverd, geene valsche overtuiging meer koesteren." (Philo de ss. A. et C. 21.)

„Wie vader of moeder liefheeft boven mij, is mijner niet waardig en wie zoon of dochter liefheeft boven mij, is mijner niet waardig." (Mt 10 : 37.) „Deze is het, die tot vader en moeder, tot de sterfelijke ouders, zegt: ik heb u niet gezien, sinds ik de goddelijke dingen heb leeren zien, die geene zonen meer kent, sinds hij bekend geworden is met de wijsheid, die zijne broeders verloochent, sedert hij niet meer verloochend wordt bij God, maar het volmaakte heil is waard gekeurd," — σωτηρίας ἠξιώθη παντελοῦς. (Ph. de Ebr. 17.)

„Komt tot mij allen, die vermoeid en beladen zijt en ik zal u rust geven.... Gij zult rust vinden voor uwe zielen, want mijn juk is zacht en mijn last licht." (Mt 11 : 28-30.) „Hij, die met zulke leeringen (δόγμασι) gevoed wordt, beleeft den eeuwigen vrede en is van eindelooze moeilijkheden verlost. — Want het eenige, wat voeding en verheugenis medebrengt, is de rust in God (ἡ ἐν θεῷ ἀνάπαυσις), die het grootste der goederen verschaft, den ongestoorden vrede." (Ph. de Prof. 31.)

„De goede mensch brengt uit den goeden schat het goede te voorschijn en de booze mensch uit den boozen schat het booze." (Mt 12 : 35.) „In onszelven, zooals ik gezegd heb, zijn de schatkamers van de kwade, bij God daarentegen die van de goede dingen alleen." (Ph. de Prof. 15.)

„Het koninkrijk der hemelen is aan eenen in eenen akker verborgen schat gelijk, die door eenen mensch gevonden werd en verborgen." (Mt 13 : 44.) „Meermalen hebben wij aangetroffen wat wij vroeger niet hadden gedroomd, gelijk van eenen landbouwer verhaald wordt, dat hij tot planting van den eenen of anderen ooftboom zijnen akker omspitte en eenen schat vond, waaraan hij kwam tot onverwacht geluk." (Ph. qu. Deus sit imm. 20.)

„Wanneer de blinde den blinde leidt vallen ze beiden in den kuil." (Mt 15 : 14.) „Op eenen blinde en niet op eenen ziende leunende en als leidsman op den weg een lamme gebruikende, moet men noodzakelijk ten val komen." (Zóó, Ph. de Fort. 2.)

„Er zijn gesnedenen, die zichzelven gesneden hebben om het koninkrijk der hemelen: wie het vatten kan, vatte het!" (Mt 19 : 12.) „Het is beter zichzelven te ontmannen, dan zich te buiten te gaan in ongeoorloofde geslachtsgemeenschap." (Ph. Quod. det. pot. ins. 48.)

„Niemand mag zich," zegt rechtzinnig Joodsche

wijsheid, „aan de voortteling onttrekken, tenzij hij bereids kinderen heeft, en wel twee zoons volgens de school van Sjammai, ten minste eenen zoon en eene dochter naar die van Hillêl." (Jebam. 6, 6.) Doch van de Essenen zegt Josephus: *γάμου ὑπεροψία παρ' αὐτοῖς*, het huwelijk is bij hen in verachting. (J. Oorl. 2 : 8, 2.) En wie hier bedenkt, dat volgens het getuigenis van Josephus en Justijn in het Jodendom van de eerste en tweede eeuw de veelwijverij nog in zwang is geweest en deze den Joden eerst tegen het einde der vierde eeuw door keizer Theodosius verboden is, wie het bereids opmerkelijk mocht hebben leeren vinden dat bijv. in Mt 19 : 4-6 zonder eenige zinspeling op de Palestijnsche veelwijverij de Romeinsche grondstelling schijnt te zijn voorondersteld, dat men niet twee vrouwen tegelijk kan hebben, — die moet bij de gedachte aan de beteekenis, die het kroost voor eenen Jood, een echten Jood, altoos gehad heeft, de laatste overeenkomst tusschen Philo en het evangelie alleropmerkelijkst vinden. „Hæretici nuptias auferunt," de sectarissen laten het huwelijk niet gelden, zegt van sommigen hunner de zelf overmatig strenge Tertullianus (de Monog. 1), en het is de vraag, wie hier het oudere hebben voorgestaan. Er loopt echter een draad meer bepaaldelijk door het oudchristelijke Ægypte, waaraan het eerste evangelie hier met Philo in een

allertreffendst Alexandrijnsch verband uitkomt. Volgens eene aanhaling in het derde boek der Mengelingen van den Alexandrijnschen Clemens, welke ook te vinden is in den zoogenoemden tweeden Clemensbrief, die wel eens eenvoudig eene leerrede van den Alexandrijnschen Clemens zoude kunnen zijn, heeft in het evangelie der Ægyptenaren gestaan, dat de Zaligmaker eens op de vraag, wanneer zijn rijk zoude komen, geantwoord heeft, dat de dood van kracht zoude blijven, zoolang de vrouwen aldoor moeder werden en eerst, wanneer het onderscheid van man en vrouw ophield, het Godsrijk komen zoude. De goed Hellenistische schrijver van 1 Kor. 7 : 9 verklaart almede, dat het eenen mensch goed is, in het geheel geene vrouw aan te raken en de παρθένοι συνείσακτοι of maagdelijke huisgenooten, waarover later in de Kerk zooveel te doen is geweest, zijn hem eene beproeving, die men tot zijn heil zal uithouden. (1 Kor. 7 : 36-38.) „Om u te overtuigen," schrijft dan later Justijn, „dat in onzen godsdienst de teugellooze uitspattingen geen geheim bestanddeel uitmaken, heeft eens een der onzen tot Felix, den stadhouder te Alexandrië, het schriftelijk verzoek gericht, om aan zijnen geneesheer verlof te verstrekken, hem de teelballen af te nemen, dewijl de geneesheeren aldaar verklaarden, dat zij dit zonder machtiging des land-

voogds niet mochten doen en toen Felix tot die vergunning niet te bewegen was, heeft de jonkman, die ongehuwd is gebleven, zich met zijn eigen bewustzijn en dat zijner geloofsgenooten tevredengesteld." (Apol. 1 : 29.) De antisemitische Marcionieten der tweede eeuw hebben in hun midden niet eens gehuwden toegelaten, laat staan, dat zij het sluiten van huwelijken onder elkander zouden hebben goedgekeurd (Tert. adv. Marc. 4 : 11) en in 177 schrijft Athenagoras in zijne pleitrede voor de Christenen (c. 33): „Onder ons zijn velen te vinden, die oud worden zonder gehuwd te zijn, in de hoop, des te beter te zullen zijn met God," wat dan bijv. door eene bij Aboelfeda (1273-1331) bewaarde opmerking van Galenus wordt bevestigd. Bekend echter is het geval van Origenes (185-254), die oprecht christelijk genoeg is geweest, om den evangelischen raad in Mt 19 : 12 op te vatten zooals hij er stond. (Eus. H. E. 6 : 8.) Epiphanios heeft nog hooren vertellen van Valesiërs, die niet alleen de leden hunner eigene orde ontmanden, maar wanneer ze konden ook vreemdelingen, zelfs met geweld (Hær. 58 : 1) en bij gelegenheid schrijft hij: *μοναχοὶ οὐκ ὀλίγοι εὐνουχίζουσιν ἑαυτούς* (Exp. Fid. Cath.), — „niet weinig monniken ontmannen zichzelven." Hoe antiek Ægyptisch de achtergrond voor zulke asketische overdrijvingen was, laat zich dan nog

eens ten overvloede opmaken uit het vierde boek in het werk van Porphyrius over het vegetariaat, waarin de 'stoïsch' Ægyptische priester Chærémo, die kort na Philo te Alexandrië geleerd heeft, ter beschrijving van de ingetogenheid der vroegere Ægyptische priesterschap wordt aangehaald.

Bij wijze vermoedelijk eener plotseling bedachte 'aardigheid' hebben volgens het evangelische verhaal de krijgsknechten van den landvoogd Jezus uitgedost als eenen saturnaliënkoning en zij hebben hem bespot, zooals Dio Chrysostomus zegt, dat men in het oosten vroeger den stervenden jaargod had bespot als (en aan) een ter dood veroordeelden misdadiger. „De krijgsknechten van den landvoogd namen Jezus mede in het rechthuis en vergaderden tegen hem de heele bende. En zij ontkleedden hem en deden hem een scharlaken mantel om en vlochten eene kroon van wilde bladeren en zetten die op zijn hoofd en een rietstok in zijne rechterhand en zij vielen voor hem op de knieën en hoonden hem, met de woorden: Wees gegroet, koning der Joden. En zij bespuwden hem en namen den rietstok en sloegen hem op het hoofd." (Mt 27 : 27-30.) „En zij plaatsten hem op den rechterstoel en spraken: richt rechtvaardig, koning van Israel." (Petrusevangelie.) „Hoonend plaatsten zij hem op den

rechterstoel en spraken: richt ons!" (Just. Mart. Apol. 1 : 35.) Philo nu verhaalt in het zesde hoofdstuk van zijn geschrift tegen Sejanus Flaccus Avillius, die in het *achtendertigste* jaar onzer telling landvoogd in Ægypte was, hoe in dat jaar met diens oogluiking door het gepeupel van Alexándreia eene soort van grap vertoond is tot bespotting van Agrippa en wel uit vijandigheid tegen de Joden. „Er was een gek met name Karabâs, niet van het wilde en woeste slag, maar goedig en zachtzinnig; nacht en dag bracht hij naakt door op de straten en om hitte of koude gaf hij daarbij niet. Leegloopende kinderen en knapen gebruikten hem als speelbal. Dezen ongelukkige joegen ze op tot aan het gymnasion en ze plaatsten hem zoo hoog, dat hij voor allen zichtbaar was; een papyrusrol verwijdende zette men hem die bij wijze van diadeem op het hoofd, het overige van het lichaam hulde men bij wijze van mantel in een vloerkleed en voor skepter gaf men hem een kort stuk inlandsch papyros, dat men aan den weg zag liggen. Toen hij in dien trant tooneelmatig de kenteekenen der vorstelijke waardigheid had ontvangen en als koning was uitgedost, stelden zich jongelingen met stokken over den schouder als lansdragers aan beide zijden bij wijze van lijfwacht; vervolgens traden anderen

toe als om hem te begroeten, sommigen ook als om door hem berecht te worden en anderen weer als om gehoor te verzoeken voor zaken van algemeen belang. Daarop ging er uit de omringende menigte een onvoegzaam geroep op van „Marí!" Zoo heet namelijk, naar men zegt, de heer (of gebieder) bij de Syriërs en ze wisten, dat Agrippa van afkomst een Syriër was en van Syrië eene groote afdeeling had als grondgebied."

Wat wij te denken hebben van de overeenkomst tusschen dit verhaal van den Alexandrijnschen Philo en de latere evangelische overlevering van eene in Philo's eigene dagen toch weer eerder voorgevallene bespotting van Jezus, omtrent wiens leven, lijden en sterven Philo zelf doorloopend zwijgt, dat zij hier daargelaten; dat met name onze eerste evangelist van Philo persoonlijk letterkundig afhankelijk is geweest, wordt hier allerminst beweerd. Doch wat zich wel beweren laat, het is, dat het oudste Hellenistische Christendom zich om de Middellandsche Zee heen in gastvrije Hellenistische synagogen, die sinds lang allerwege bestonden (Philo de Sept. 6, Hd 15 : 21) en elken Sabbath door Joden en Jodengenooten druk werden bezocht, geleidelijk ontwikkeld heeft uit een 'philonizeerend', de Alexandrijnsche schriftuurlezingen in allerlei richting als

allegorie en verbloemde rede uitleggend, Jodendom, dat zelf al eigenlijk geen Jodendom meer was en zoo het voorstadium is geworden van den nieuwen godsdienst. De Korinthische ekklesia met haren maaltijd des Heeren (1 Kor. 11 : 20), die tot offervaardigheid wordt aangemaand (2 Kor. 9 : 7), heeft eene voorloopster gehad aan de Delische Jodengemeente onder anderen, die volgens Josephus (A. J. 4 : 10, 8) als een thíasos, als eene Helleensche broederschap, hare gemeenschappelijke maaltijden had gehouden en voor godsdienstige doeleinden gelden placht in te zamelen. Twee wraakgebeden op grafsteenen van Rheneia, waarin twee vermoorde meisjes met name Heraklea en Marthine worden genoemd, bewijzen het bestaan eener hellenizeerende, de Alexandrijnsche vertaling gebruikende Jodengemeente op Delos honderd jaar voor het begin onzer telling en in het Bosporaansche rijk, dat is tot in het huidige Kertsch, hebben ten gevolge van Joodsche geloofsverbreiding σεβόμενοι θεὸν ὕψιστον, vereerders van het Opperwezen, bestaan. (Vgl. Hd 16 : 14 en 17 : 4.) Een om zoo te zeggen weer meer 'paganizeerend' slag van zulke monotheïsten zijn buiten het Joodsche land met hunnen Heiland van den beginne de zonen van Jezus geweest, zonder dat overigens synagoge en ekklesia van den beginne uiteenvielen; veeleer maakt

Paulus in Hd 13 : 14-16 vlg. (vgl. 14 : 1, 16 : 13, 17 : 10-11, 18 : 4.26) van eene uitnoodiging gebruik, die kerstening van Joden en Jodengenooten in de synagogen van de verstrooiing zelven op groote schaal denkbaar maakt en daar eene vrijheid van spreken beteekent, die de ekklesia op hare beurt misschien eerst bestendigd, doch in allen gevalle aldra beperkt en eerlang geheel afgeschaft heeft. Waarschijnlijk zijn de zich als zonen van Jezus een voelende broeders van broeders in de synagoge, die bij gelegenheid ook wel ekklesia konde heeten, ongevoelig tot broeders in eene afzónderlijke ekklesia geworden, tot zij ten leste geloovigen waren geworden van eene erkend nieuwe soort. (Mt 5 : 47, Hd 1 : 15, 17 : 14, 18 : 27, Mt 18 : 15.17, 16 : 18.) Zoo komt het dan, dat aan de documenten uit het begin onzer jaartelling het Jodendom en het Christendom min ofte meer zichtbaar in en uit elkander loopen en het o.m. de vraag mag heeten, of niet de brief van Jakobus het geschrift is van een Hellenistischen Jood, waarin later een paar maal (Jac. 1 : 1, 2 : 1) 'Jezus Christus' is ingelascht, evenals men er dan verder over heeft kunnen twisten, of bijv. in het boek der Jubileeën, waarin over de aartsvaders alleen het goede wordt geleerd, tegenover een aan de Wet vijandig Christendom het Jodendom dan wel het Joodsche Christendom aan

het woord is. Ook het zedepreekend apokalyptische boek bekend als 'de Herder' van Hermâs zal er hierom nog zoo onzijdig uitzien, wijl het in eersten aanleg geen Christelijk geschrift was, evenals er Joodsche ondergrond is te herkennen ook in den Clemensroman, die ten onzent door collega Meyboom in synoptische vertaling met toelichtende besprekingen is uitgegeven; Hom. 4 : 7—6 : 25 is allicht een oorspronkelijk zelfstandig Clemensgeschrift, waarin Clemens door een Joodsch linnenkoopman tot het Jodendom wordt bekeerd en opmerkelijkerwijze den grooten Jodenbestrijder Appion moet bekampen, denzelfden, tegen wien ook Josephus het gehad heeft. Die Joodsche bekeerling Clemens zal dan zijn weer te vinden in Herm. Vis. 2 : 4, 3 (2 : 4, 1-2 is invoegsel), waar het slot is van een eveneens Joodsch boekje, welks adressaten dan oorspronkelijk gedacht zijn als Jodengenooten, als θεοσεβεῖς; de werkelijke Clemens Romanus, aldus collega Völter, was vermoedelijk geen Christen en het als eerste Clemensbrief bekende schrijven van de Romeinsche Christengemeente aan die te Korinthe zal met dien werkelijken Clemens niets hebben uit te staan. Voor het overige is het, dit zij herhaald, geen aramaïzeerend Palestijnsch maar hellenizeerend en Alexandrijnsch Christendom, dat als voorschool tot het Christendom

door de oudste Christelijke letteren heenschemert; zijn aan Justijn (Dial. 80) 'Hellenianen' als Joodsche sectarissen bekend geweest, de Chrestiani van zijn slag waren zelven echte Helleniani. De Verstrooiing is niet van den beginne in Palestijnsch apostolischen zin bewerkt en de Petrus der Clementijnsche Homiliën (2 : 17. 22) weet het nog, dat 'de verkeerde Simon', het Alexandrijnsch gevormde gnostische voor- en toonbeeld van alle aan den God der Joden vijandige dwaalleeraren, aan hem Simon Petrus met zijn valsch evangelie onder de volkeren is vóór geweest.

De broeders in christo Jesu zijn zoo lang zij konden in de synagoge gebleven. En somwijlen hebben ze daarin, als te Béroia (Hd 17 : 10-12), bijkants eene geheele synagoge 'geloovig' gemaakt, wat dan op den duur moest leiden tot synagogale maatregelen van verweer en eindelijke uitbanning. (Vgl. hier Hd 13 : 14, 17 : 10-12, 18 : 4. 26, 19 : 8, 22 : 6-7, met Hd 23 : 6-7, Mt 10 : 17, 23 : 34, Lk 11 : 49, 12 : 11, Joh. 15 : 20-21, 6 : 2.) „Zij worden als vreemden door de Joden bestreden en vervolgd worden zij door de Hellenen," zegt misschien Aristides in den schoonen brief aan Diogneet (5 : 17), den leermeester van Marcus Aurelius. En Justinus Martyr schrijft: „De Joden zien ons aan voor vijanden en tegenstanders en dooden en martelen

ons, wanneer zij kunnen; nog in den kort geleden (dat is in 135) geeindigden Joodschen oorlog heeft Bar Koochbâ, de verwekker van het Jodenoproer, alleen Christenen, die Christus Jesus niet wouden verloochenen en lasteren, tot verschrikkelijke pijnigingen laten wegsleepen. — De Joden haten ons, omdat wij zeggen, dat de Christus bereids gekomen is." (Apol. 1 : 31. 36.) „In uwe synagogen," zegt hij tot Trypho (Dial. 96, vgl. 16), „vervloekt gij allen, die Christenen geworden zijn," gelijk dan nog Epiphanios weet te vertellen, hoe die vervloeking luidt. 'Επικαταράσαι ὁ Θεὸς τοὺς Ναζωραίους, schijnen zij te hebben gebeden, — „God verdoeme de Nazoreeën!" (Hær. 29 : 9.) In het gebedenboek onzer Nederlandsche Joden staat nog altoos: „Wreedaards zeggen (er is) geene verwachting of hope (meer)."— „Lam-m(alsj)iniem′ al tehî tiqwâ" — „voor de lásteraars (lees: voor sectárissen) zij er geene hope!"— „Ik geloof met een vast vertrouwen aan de komst van den Gezalfde en hoewel hij werkelijk toeft, zal ik nochtans zijne komst telken dage verbeiden." — „Onthuld en zichtbaar worde ons zijn koninkrijk binnen kort!" — „Eene stonde van gelukzaligheid in de komende wereld," aldus de Pirqee Abooth (4 : 17), „is beter dan het heele leven in deze orde van zaken."

Naar Hd. 13 : 2-3 zoude men zeggen, dat de

eerste Jezusgemeente uit de volkeren te Antiochië ontstaan is en dit buiten de onmiddellijke Palestijnsche leerlingen om, die ook volgens Lk 10 : 1 niet de bekeerders der volkeren zijn geweest, even weinig als volgens Gal. 2 : 7-9, terwijl wij uit de Leer der Apostelen weten, dat nog in de tweede eeuw 'apostelen' rondtrekkende predikers geweest zijn in het algeméén. In het eerste en het tweede evangelie komt de naam 'apostelen' slechts eenmaal voor (Mt 10 : 2, Mk 6 : 30) en het is zeer de vraag, of hij daarin van den beginne gestaan heeft: wat hiervan zij, de prediking Jesu Christi voor de volkeren, het apostolaat als zoodanig, schijnt in Antiochië te zijn begonnen, waarom ook nog in de dagen van Leo IX (1049-1054) door den Antiocheenschen patriarch Petrus moet beweerd zijn, dat de bisschoppen van Alexandrië en Rome 'papæ' en die van Jeruzalem en Konstantinopel aartsbisschoppen hadden te heeten en dat alleen de bisschop van Antiochië in waarheid 'patriarch' was. Te Rome heeft dan naar het schijnt (vgl. Hd 28 : 14. 15. 22) de prediking van den Nazoreeschen Jezus als den Christus in den zin eens hoogepriesterlijken middelaars opgang gemaakt in kringen van bereids bestaande 'Hypsistariërs', zooals die boven reeds besproken zijn, in kringen dus, waar men noch Jood noch 'heiden' was; de wortel der

oudste Romeinsche gemeente, die vóór het midden der derde eeuw Grieksch heeft gesproken en nog in de dagen van Damasus (366-384) hare nieuwe lidmaten in het Grieksch de geloofsbelijdenis liet opzeggen, is in eene philonizeerende Hellenistische colonie aldaar te zoeken. Zijn de σεβόμενοι θεὸν ὕψιστον, de θεοσεβεῖς of 'godsdienstigen', die de Alexandrijnsche Kyrillos nog in het Joodsche land heeft gekend, de Hypsistariërs, die de kerkvaders der vierde eeuw ook in Klein-Azië nog gekend hebben, zijn zulke van beelden en offers afkeerige, onbesnedene, doch sabbath vierende en niet alles etende theïsten de lieden geweest, die te Rome den christus Jesus hebben aanvaard, dan wil dit op nieuw zeggen, dat inzooverre het ontkiemende Christendom buiten het Joodsche land van den beginne met Alexandrijnschen geest is doortrokken geweest. *Zonder kennis van het oude Alexandrinisme geene kennis van den oorsprong des Christendoms* en niet alleen in het Johannesevangelie en de zoogenoemde Paulusbrieven, maar ook in de zoogenaamd synoptische evangeliën gaat het Alexandrinisme van den beginne verder dan gemeenlijk wordt beseft; men leze al aanstonds Mt. 1 : 21, 18 : 11, 20 : 28 en 26 : 28 en vrage zich dan, of de les, die reeds de eerste onzer evangelisten bedoelt te geven, eene les van Palestijnsch Messianisme heeten mag! Veeleer is de Christus van

Mt 18:20 en 23:10 de Christus van Gal. 2 : 20 en 2 Kor. 13 : 3, die zelf niets anders is dan de Géést (2 Kor. 3 : 17), of liever één is met den geest der goddelijke openbaring (1 Kor. 2 : 10), die diepten en verborgenheden verheldert; hij is de — verborgenheid zelve, die, als zoodanig in Eph. 1 : 9 en Kol. 1 : 27, 2 : 2 genoemd, in het Evangelie (Mt 13 : 11. 13) achter gelijkenissen schuil gaat. De eerste evangelist is niet Joodsch gezind en hij is niet anti-joodsch gezind, hij is als man van het redelijke midden èn het een èn het ander, doch hoezeer hij ook zorg draagt, met Joodsche overleveringen en voorstellingen rekening te houden, verloochenen kan hij het niet, dat zijn Christos niet Mesjihâ is, zooals de Palestijnsche Joden dien verwachtten. In verband hiermede laat zich opmerken, dat volgens de, in het tweede evangelie nog versterkte, aanduidingen van onzen schrijver een Nazoreeër Jezus in levenden lijve zich niet eens zelven als den 'Christus' gepredikt heeft (Mt 8:40, 9:30, 12:16, 16:20, 17:9) en het wezen van dien voorbeeldigen of voorbeeldelijken Jezus in allen gevalle voor de wereld een objectief geheim was gebleven. (Mt 16 : 20, 17 : 9.) De christòs Ieesoûs zoude zijn volk behouden van hunne zónden, dát 'menschenkind' is niet gekomen, om te worden gediend, maar om te dienen en zijn leven te geven tot losprijs voor velen en zijn bloed is

het bloed des verbonds, bloed, dat voor velen tot vergeving hunner zonden vergoten is; wie door de bloemrijke, verbloemende en verbloemde rede van het eerste evangelie een meer gelijkvloerschen zin bespeuren dan de leer, dat in de gelijkheid van het zondige vleesch de godmenschelijke Middelaar verschenen is, om, onbegrepen door de kundigen en geleerden, op de wijze der gevoelvolle voorstelling aan de eenvoudigen te worden geopenbaard (Mt. 11 : 25), — die hebben den zin des evangelies niet doorgrond! En wel hem, die zich aan dezen zin niet ergert! Intusschen wordt de geletterde hier herinnerd aan het Alexandrijnsche boek der wijsheid en aan de Hellenistische Joodsche leerrede, die uit de eerste eeuw als het vierde Makkabeeërboek is overgeleverd; in het eerste namelijk wordt de rechtvaardige, omdat hij den kinderen dezer wereld in den weg stond en hen om hunne zonden bestrafte, als iemand, die God zijnen vader noemde en nu maar eens moest zien, of hij als zoon Gods hulp en uitredding zoude ontvangen, onrechtvaardig tot een smadelijken dood veroordeeld (Sap. 2 : 12-21) en in het andere boek heft Eleázaros de bloedgetuige, wanneer hij den laatsten adem gaat uitblazen, zijne oogen ten hemel, met de woorden: „Wees uw volk genadig, dat u de straf genoeg zij, die wij ervoor verduren!

Laat hun mijn bloed tot reiniging strekken (καθάρσιον αὐτῶν ποίησον τὸ ἐμὸν αἷμα) en neem in ruil voor hun leven het mijne!" (4 Macc. 6 : 29.)

Maar duidelijker nog wordt de verschuiving van het Palestijnsche Messianisme, dat in plaatsen als Mt 27 : 42, Lk 2 : 38, 24 : 21, Hd 1 : 16 en elders naklinkt, naar het Hellenistische idealisme, welks Christòs allegorizeerend in Lev. 4 : 3. 5. 16, 6 : 22 te vinden was, wanneer wij nagaan, wat Philo van Alexandrië door den Mozaïschen hoogepriester heen als diens eigenlijke beteekenis ontwaard heeft. „De hoogepriester," zegt Philo, „treedt op als voorbidder van hen, die gezondigd hebben." (L. A. 3 : 26.) „De hoogepriester verricht niet alleen voor het geheele menschelijke geslacht, maar ook voor de deelen der natuur de gebeden en dankzeggingen." (De Mon. 2 : 6; τὰς εὐχαριστίας ποιεῖται. Vgl. Mt 15 : 36, waar de eucharistia Christi in eene allegorische dittographie van de in dien trant ook voor 'heidensch volk' bestemd blijkende bergrede voorkomt.) „Een grenswezen Gods, minder dan deze, doch meer dan een mensch." (De Somn. 2 : 28.) „Niet ongeboren gelijk God en niet geboren zooals gijlieden." (Quis rer. div. her. 42.) Aan de grénsscheiding staat de Edele, zoo, dat hij eigenlijk gezegd niet God en niet mensch is, maar de uiteinden raakt, door zijne menschelijkheid van

sterfelijk, door zijne deugd van ónsterfelijk geslacht." (De Somn. 2 : 34; Hebr. 4, 15: „in alles verzocht gelijk wij, doch zonder zonde.") „De waarachtige hoogepriester heeft aan zonden geen deel." (De an. sacr. idon. 10.) „Algeheele zondeloosheid nu evenwel is eigen aan God, en dan allicht nog aan een goddelijk mensch." (De Pœn. 1.) „Wij beweren, dat de hoogepriester geen mensch maar goddelijke Logos is, zonder deel niet enkel aan opzettelijke maar ook aan onwillekeurige ongerechtigheden." (De Prof. 20.) „Hoogepriester is de eerstgeborene goddelijke Logos." (De Somn. 1 : 37.) „En de Logos is beeld Gods." (De Mon. 2 : 5; vgl. 2 Kor. 4 : 4 en Kol, 1 : 15.) „De voorbeeldelijke mensch." (De Conf. L. 28; vgl. 1 Kor. 15, 47: „mensch uit den hemel.") „Gods mensch." (Aldaar, 11.) „Hoewel bestaande, is hij aan ons onwaardigen verborgen gebleven." (De Mut. Nom. 4.) „Laat ons bidden, dat de Hoogepriester moge leven in onze ziel!" (De Prof. 21; vgl. Gal. 2, 20: „in mij leeft Christus.") „Er wordt een dogma ingevoerd, dat hoogst noodzakelijk is: dat iedere wijze een losprijs is voor den onwaardige." (De ss. A. et C. 37; vgl. Christus als „de wijsheid Gods" in 1 Kor. 1 : 24.) De Alexandrijnsche wijsheid had gezegd: „Gezegend het hout, waardoor gerechtigheid geschiedt." (Sap. 14 : 7.) „Laat ons

bidden," zegt Philo, „dat in het menschelijk geslacht de Rechtvaardige moge voortduren, tot genezing van kwalen; zoolang Hij gezond blijft, behoeven wij aan volmaakte verlossing niet te wanhopen (τὰς εἰς παντελῆ σωτηρίαν οὐκ ἀπογνωστέον ἐλπίδας); en door Hem, hoop ik, zal nog eens God de Zaligmaker het alles genezend heilmiddel, de kracht zijner genade, aan wie hem bidden en hem dienen doen geworden, met het gebod, dat men ze aanwende tot heil der kranken en zalving van de wonden der ziel, die door verdwaasdheden en ongerechtigheden en de overige menigte van euvelen in hunne verscherping aan haar zijn opengegaan." (De migr. Abr. 22.)

„Komt tot mij, allen die vermoeid en beladen zijt en ik zal u ruste geven; neemt op u mijn juk en leert van mij, want ik ben zachtmoedig en nederig van harte, en gij zult rust vinden voor uwe zielen!" (Mt 11 : 28-29.) Aldus sedert de verschijning van Christus de bemiddelende Godmensch zelf, — gelijk dan zelfs de Thalmoed (Edajôth, einde) bij gelegenheid verklaart, dat de Gezalfde als verkondiger van den vréde komt. Als voorbeeldelijke koning des vredes echter had Philo reeds den koning van Salem in het eerste boek van Mozes (Gen. 14 : 18) opgevat; Melchizedek, zeide hij, is als koning des vredes door God tot

priester gemaakt. En Melchizedek heet ook de rechtváárdige: καλεῖται γὰρ βασιλεὺς δίκαιος, zoodat hij het zinnebeeld is in het algemeen van den waren en rechten leidsman. Οὗτος δέ ἐστιν ὁ ὀρθὸς λόγος· dat nu is de zuivere Rede zelve en zoo staat Melchizedek voor den hoogepriesterlijken Logos; want de Logos is priester, ἱερεὺς γάρ ἐστι λόγος. (Wetsallegorieën 3 : 25-26.) In dien trant hebben Philonische Alexandrijnen vóór de verkondiging van den christòs Ieesoûs om zoo te zeggen al geweten wat aan die prediking de waarheid en het ware zoude zijn. „Er kwam te Ephesos zekere Jood met name Apollòòs, van Alexándreia afkomstig, (op Philonische wijze) ervaren in de Schriften; deze was onderwezen in den weg des Heeren en vurig van geest zijnde, sprak en leerde hij nauwkeurig over Ieesoûs, doch hij kende alleen den doop van Johannes. En deze begon (over zijn aan de letter der Wet ontwassen allegorizeerend Jodendom) vrijmoedig te spreken (te midden van de Joden en Jodengenooten) in de (waarschijnlijk hellenistische) synagoge, doch nadat Aquila en Priscilla hem gehoord hadden, namen zij hem tot zich en leiden hem den weg Gods nauwlettend uit. En toen hij (overtuigd geworden dat eerst de feitelijk verschenen en gekruisigde doch herrezen Ieesoûs aan zijne allegoresen den rechten zin konde geven)

naar Achaje wilde gaan, schreven 'de broeders' aan 'de leerlingen' met aansporing om hem te ontvangen en daar gekomen deed hij door de genade veel nut aan degenen, die geloovig waren geworden; want met groote (allegorizeerende) kracht weerlegde hij de (aramaïzeerende?) Joden en toonde door de Schriften (!) aan, dat Ieesoûs de Christòs was." (Hd 18 : 24-28.) Eene kostelijke proeve van zulk eene Alexandrijnsche evangelisatie der Hellenistische Diaspora is ons nog bewaard in de verhandeling, die aan Marcion als brief aan de Alexandrijnen zal zijn bekend geweest; wie weten wil, hoe iemand als de bekeerde Apollos moet gepredikt hebben, leze meer bepaaldelijk Hebr. 7:1—10:18. A. Harnack heeft in 1900 het vermoeden geopperd, dat het schrijven aan de Hebreeën een schrijven is van ... Priscilla en Aquila; in Rom. 16 : 3 worden Prisca en Aquila als medearbeiders te Rome gedacht en nu zoude meer bepaaldelijk Prisca den brief aan hare oude Romeinsche huisgemeente (Hebr. 6 : 10) hebben gericht. Eene gissing als eene andere! Feitelijk is van ons geschrift gebruik gemaakt in den zoogenoemden eersten Clemensbrief, die de Romeinsche gemeente zoude gericht hebben tot die van Korinthe; de aard van het schrijven blijft evenwel Philonisch. De Philonisch geschoolde Jezusver-

kondiger, een leerling van tweeden aanleg (Hebr. 2 : 3), voor wien de tempeldienst nog niet tot het verledene behoort (10 : 2), geeft hier als Alexandrijn zooveel doenlijk toe aan zijne broeders van Alexandrijnschen huize, die ouder zijn dan de Jezusvereerders (5 : 12) en bij wie het allegorizeeren sinds lang tot zulk eene geringschatting en verwaarloozing van de letter der wet had geleid, dat hij het toch ook weer konde wagen, die wet te omschrijven als eene schaduw van de toekomende goederen (10 : 1), die in haar onvermogen, om hare betrachters tot heil en zaligheid te doen geraken, nog niets had volmaakt, maar eigenlijk zelfs nutteloos konde heeten. (7 : 18-19.) Doch gaven zij hoog op van Melchizedeks zinnebeeldige waardigheid (7 : 1-3), hij voor zich wil laten gelden, dat deze als koning van gerechtigheid en vrede een schoon voorbeeld mag heeten en niettemin, zegt hij, ook Melchizedek is ten slotte dan toch slechts gelijkenis (7 : 3); den Melchizedekianen wordt nu Jezus voorgehouden als degene, in wien hun voorbeeld is vervuld. (5 : 5-6, 8 : 13.) Zoo voert hij bij hen dan eene nieuwe hope in (7 : 19), doordat hij hun eenen hoogepriester voorhoudt, die voelen en helpen kan (2 : 17), omdat hij zelf geleefd heeft en geleden (2 : 18), ja in levenden lijve eenmaal is geofferd

(9 : 28), of zichzelven geofferd heeft, voor onze zonden (2 : 17), terwijl het offeren meteen nu principieel voorbij is (10 : 5, 7 : 18-19); deze hoogepriester verdient alzoo de voorkeur boven Melchizedek, die zich als eene denkbeeldige hemelgestalte (7 : 3) de kinderen Abrahams toch eigenlijk niet aan kan trekken (2 : 16). Houdt u niet, roept, stellen wij, Apollos, aan eene bloed- en levenlooze beeldsprakige gestalte, nu ons de door Melchizedek afgebeelde middelaar in levenden lijve verschenen is (7 : 14-15) en hij vermaant ze, het Jodendom te buiten en tot het geloof aan den hoogepriesterlijken gezalfde Jezus (3 : 1) over te gaan (13 : 13), die eens en voor altijd de ware hoogepriester is van hunne belijdenis, . — *ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας αὐτῶν.* (Hebr. 3 : 1; *ὁ μὲν δὴ μέγας ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας·* Ph. de Somn. 1 : 38.) Want de Logos, die hunne Philonische leermeesters hun gepredikt hadden (13 : 7), was van den beginne in levende (4 : 12) doch daarbij eeuwige (13 : 8) werkelijkheid de christòs Ieesoûs — — waarmede dan weliswaar tegelijk de leer opdoemt, dat ook de verschijning Christi als belichaming der God en mensch vereenigende of verzoenende bemiddelende godmenschelijkheid van de realistische zijde en in hare verenkeling genomen slechts den schijn der menschelijkheid kan heeten te hebben gehad. Aan alle 'gnostieke' of tot

kennis gekomene en beter onderrichte Christenen der tweede eeuw is dan ook in weerwil van Joh. 1 : 4 een zeker doketisme, zooals men dat noemt, gemeen geweest; „volgens geen enkel gevoelen van sectarissen," zegt Irenæus in zijnen eenvoud, „is Gods logos vleesch geworden." ('Secten' 3 : 11, 3.)

In een Klein-Aziatisch inschrift, een inschrift van Priëne, heet het van keizer Augustus: ἦρξε τῷ κόσμῳ τῶν δι' αὐτὸν εὐαγγελίων ἡ γενέθλιος τοῦ θεοῦ, „het begin van de blijde tijdingen over hem is voor de wereld de gebóórte van dezen god geweest" en als σωτὴρ τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους of heiland van het geheele menschengeslacht is het, dat hij in eene inscriptie te Halikarnassos is gevierd. Doch ἡ παρουσία αἰτία τῆς σωτηρίας (Aristot. Phys. 2 : 3), de aanwezigheid die oorzaak blijkt van redding, ἡ χάρις τοῦ θεοῦ (Phil. de L. A. 3 : 24), de genade Gods blijkt in het licht van het medegedeelde voor de 'geëvangelizeerde' Hellenistische Joden buiten het Joodsche land reeds in de eerste eeuw van anderen aard. Is volgens Sophokles ἀνὴρ χρηστὸς of 'chreestelijk mensch' zooveel als ἀνὴρ δίκαιος of rechtváárdig mensch (Soph. Ant. 661-662, Œd. Tyr. 609-610), heet later Sokrates als 'Sokrates de Edele' Σωκράτης ὁ Χρηστός (Plat. Theæt. 166a), 'Sokrates de Chreestos' en beteekent volgens Ploutarchos (Qu. Gr. 5) χρηστοὺς ποιεῖν of 'chreestelijk maken' zooveel als ἀποκτιννύναι of dooden, — χρηστὸς

ὁ κύριος (Ps. 33 : 7), chreestos is de Heer zelf, ὁ χρηστὸς θεός (Philo de Mut. Nom. 44), de chreestelijke God, en de ware σωτὴρ of heiland is in dien zin als geopenbaarde χρηστότης of chreestelijkheid Gods, als 'de verschenene chreestelijkheid en menschenliefde van God onzen Zaligmaker' (Tit. 3 : 4), de bemiddelende en verzoenende χριστὸς of gezalfde, die in verbloemde rede door Mozes is bedoeld, toen deze in zijn vierde boek van den gezalfden hoogepriester gewaagde. (Lev. 4 : 3. 5. 16, 6 : 22.) Aldus de zin van plaatsen als Mt 1 : 21, 18 : 11, 20 : 28, 26 : 28; het menschenkind, dat gekomen is, om het verlorene te behouden, is de met heiligen geest, met Gods heiligen geest (Lk 4 : 18), gezalfde of godmenschelijke edele, die in reinheid van handel en wandel den armen het evangelie verkondigt, om zelf de inhoud van dat evangelie meteen te zijn. Dat de door den eersten evangelist geschilderde Christus eigenlijk een Chrestus der idee is, brengt hij aan het licht in Mt 18:20; de Christus, die zich overal en altijd te midden der welgezinden bevindt, is in alle levende menschelijkheid de goede geest der menschelijke gemeenschap zelve, de geest, die daarom uiteraard alle dagen, tot aan de voleinding der wereld, met dezulken zijn kan, die hem als leider hebben aanvaard. (Mt 28 : 20.) Ook in Kol. 2:17 (vgl. weer 2 Kor. 3:17) heet die geest

Christus; anders gezegd, de evangelische Christus is de verrezene Christus der Paulusbrieven (Rom. 1:4), een Christus dus der bespiegeling. De Christus van Mt 18:20 is de Christus van 1 Kor. 10:16-17 en de evangelische Jezus van het 'verstandig vrijzinnige' Protestantisme een willekeurig geëxcerpéérde Jezus; de zinnebeeldige opvatting van ons evangelie is de ware en de Christus van dit schoone geschrift als persoonsverbeelding van de heilige, in alle menschelijkheid meteen 'hemelsche', Ecclesia de gestalte, waarvan de latere kerkelijke synodes of conciliën inzooverre zeer terecht de realistisch idealistische dubbelzijdigheid, de twee naturen in eenen, leerstellig hebben uitgemaakt. Zoo is de evangelische Christus eenheidsbeginsel van de gemeenschap, die bestemd was, om het verkeerde rijk van Pantheon en Cæsars als Civitas Dei te vervangen en te... herhalen; zoo slaat aan den evangelischen Christus de oude Romeinsche wereld in eene nieuwe Róómsche wereld om, in eene nieuwe wereld, die op andere wijze dezelfde is, dezelfde, doch niet zonder verrijking met een verjongend beginsel en positief datgene, wat na de Protestantsch negatieve phase van zelfoplossing moment van de werkelijkheid en de waarheid zoude blijken in de transcendentale synthesis van de Kantisch-Hegelische Idee.

Het Messianisme, de Χριστιανισμός, het Christianisme, is in de evangeliën, die ons zijn overgeleverd, van den beginne doortrokken met Alexandrijnsch idealisme, dat is de Χρηστιανισμός, het Chreestianisme; „zie," zegt de eerste evangelist, „uw koning komt tot u zachtmoedig, gezeten op eene ezelin!" (Mt 21 : 5.) Zoo is het dan te begrijpen, dat de eerste Christenen, gelijk onder anderen Tertulliaan (Apol. 3) getuigt, door andersdenkenden in het Romeinsche rijk oorspronkelijk Χρηστιανοί, Chrestiani, Chréëstenen genoemd zijn, dat de woorden Ἰησοῦς Χρηστός, 'Ieesoûs Chreestós', gevonden zijn op een Ægyptischen tooverpapyrus en dat in de Oudchristelijke grafschriften bijv. van Syracuse Χρηστιανὸς staat en Χρηστιανή, chreestianòs en chreestiané. Justinus Martyr heeft in zijn gesprek met den Jood Trypho Χριστός geschreven, doch in de Apologie Χρηστὸς en Χρηστιανοί, zooals uit het woordverband blijkt en te Lebaba, eene dagreize ten zuiden van Damascus, is als een inschrift nog van het jaar 318 de woordverbinding weergevonden συναγωγὴ Μαρκιονιστῶν κώμης Λεβάβων τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χρηστοῦ, — „synagoge van Marcionieten van het dorp Lebaba van den heer en zaligmaker Jezus Chreestus." In Hd. 11:26, 26:18, 1 Petri 4 : 16 staat Χρηστιανοί, Chréëstenen, in codice Sinaïtico van eerste hand en de tusschen 1053 en 1087 in Monte Casino met longobardische letters ge-

schrevene codex Mediceus II vertoont in Tac. Ann. 15 : 44 eene overeenkomstige bijzonderheid. Het handschrift heeft op het eerste gezicht de lezing 'Christianos', doch ziet men nauwlettender toe, dan ontwaart men in 'Chri-stianos' eene opening of tusschenruimte en de trekken van 'ri' zijn niet de trekken, die 'ri' elders heeft, maar de trekken van 're' op het oogje of lusje na, waarmede rechts naar boven de 'e' wordt geschreven. De lezing is dus 'Chrestianos', — naast 'Christus', waarmede dan gezegd is, dat in de dagen van keizer M. Claudius Tacitus, dat is in 276, toen volgens Flavius Vopiscus (v. 10) de handschriften vervaardigd werden, waaraan de codex Mediceus II zijnen achtergrond heeft, de Christenen bij andersdenkenden nog 'Chréëstenen' hebben geheeten, gelijk dan nog omtrent het einde der derde eeuw door Lactantius (I. D. 4 : 7) wordt getuigd.

Ook *in het eerste evangelie is de Christòs een Chreestós*, een verzoening brengende Middelaar, de Edele, die nog in heel anderen zin, dan gemeenlijk beseft wordt, zijn eigen evangelie dubbelzijdig bedoelt, voor de weinigen namelijk en de velen, voor de ingewijde of in te wijden leerlingen en voor de schare tegelijk. Men heeft het menigmaal gehad over de twee met elkander strijdende richtingen, die in het eerste evangelie zouden

te onderkennen zijn, wat inzooverre is te beamen of te ontkennen, als de schrijver daarvan, zooals bereids is opgemerkt, een man is van bemiddelende redelijkheid, een stille wijze, die niet 'Petrinisch' is en niet 'Paulinisch', die zonder overdrijving aan Judaïsme en Ethnicisme elk het zijne tracht te geven. De Petruspartij vindt hij eigenlijk maar zwak en onbetrouwbaar of schuw Joodsch (Mt 14 : 30-31, 26 : 69-75) en daarbij bekrompen (Mt 16 : 21-23, 17 : 4-5) in haar geloof, doch erkend moet worden, dat zij het recht der eerstgeboorte heeft (Mt 16 : 13-17), wat niet wegneemt, dat de toekomst is aan de kosmopolitische richting. (Mt 8 : 11, 22 : 9.) En als het er op aankomt, hebben eerstgeborenen en later gekomenen dezelfde rechten; een Jood heeft boven iemand uit de volkeren bij den Heer niets voor. (Mt. 20 : 1-15.) Doch stilweg 'onkruid onder de tarwe' zaaien, dat doet 'een vijandig mensch'! (Mt 13 : 25. 28.) En wat althans de Petruspartij daaronder verstaan heeft, dat kan men nog lezen in het schrijven van 'Petrus aan Jacobus', dat als inleiding van de Clementijnen tot ons is gekomen; daar namelijk staat: „Sommigen uit de heidenen hebben mijne wettelijke prediking verworpen, zekere wettelooze en gedrochtelijke leering van den vijandigen mensch aanvaardende; zelfs hebben

sommigen het gewaagd, terwijl ik nog in wezen ben, door bonte verklaringen mijne woorden te verdraaien, tot ontbinding van de wet, en wel alsof ik er zelf zoo over dacht, doch het niet vrijmoedig verkondigde. Dit zij verre van mij! Want dit zoude zijn handelen in strijd met de wet van God, die door Mozes gesproken is en getuigenis erlangd heeft van onzen Heer betreffende haar eeuwig bestand. Immers, zoo heeft hij verklaard: hemel en aarde zullen voorbijgaan, een jota of tittel van de wet zal niet voorbijgaan. En dit zeide hij, opdat alles zoude geschieden. Maar dezen, op ik weet niet wat voor wijze mijne gedachten opgevat hebbende, wagen het de woorden, die zij van mij hoorden, terwijl ik ze zelf sprak, wat al te scherpzinnig te verklaren, aan hunne catechumenen zeggende, dat mijne meening is wat niet eens in mij is opgekomen; indien zij dan zulke dingen liegen, terwijl ik nog in leven ben, hoeveel meer zullen de lateren na mij durven doen!" 'Petrus' reageert hier blijkbaar op Gal. 2 : 11-14 en Hd 15 : 10 en zooals het eerste evangelie daar voor ons ligt, is het in Mt 5 : 18-19 en 19 : 17 op zijne hand; ook wordt nog in Mt 7 : 23 de 'wetteloosheid' gewraakt, gelijk in Lk 13 : 27 de 'ongerechtigheid'.

Met dat al is ons evangelie Hellenistisch, Hellenistisch op Joodschen achtergrond en blijkt de

eerste evangelist voor eigene rekening een Philonisch Alexandrijnsch idealist, die meer begrijpt dan hij zegt en voor de schare stelselmatig en geregeld verbloemde rede spreekt of laat spreken. De gnostische onverlaten van het midden der tweede eeuw hebben de strekking van de 'apostolische' verhalen beter begrepen dan de katholizeerende kerkvaders van het einde dier eeuw. Dat in de 'apostolische' berichten sommige voorstellingen als zinnebeeldige gezegden, als *μυστικῶς εἰρημένα*, zijn op te vatten, heeft Eusebius geschreven met het oog op het Papiaansche geloof aan de komst van een duizendjarig rijk, waaraan naar zijn zeggen de ouderwetsche man alleen in zijne groote kinderlijkheid had geloofd, — *σφόδρα σμικρὸς ὤν τὸν νοῦν*. (H. E. 3:39.) Dat besef hebben wij te verruimen; even goed als de vierde evangelist naar luid van Joh. 10 : 6 verbloemde rede mededeelt, is het verhaal van den eersten ééne groote allegorie. Al hetgeen de Verlosser naar zijn zeggen heeft gesproken of gedaan is gelijkenis, zoodat hij in den grond der zaak van den vierden evangelist, bij wien de Zoon Gods (in weerwil van Joh. 1 : 14) als belichaamde Rede (aldaar) en vereindigde oneindigheid (Joh. 8 : 58, 13 : 3, 14 : 28, 16 : 28) in den persoon van den aan de ware leerlingen innerlijk zich vertoonenden

(Joh. 14 : 18-20) Middelaar zelven (Joh. 6 : 35, 8 : 12, 11 : 25) tot eene allegorie wordt, tot eene gestalte, die aan hare rede als de Rede zelve en zoo als de Leer in beeld is te begrijpen, — zoodat, zeg ik, de eerste evangelist van den vierden in den grond der zaak niet zoo heel ver afstaat. Beiden durven op het stuk van allegorieën wat aan; dat ziet men bij den vierden verhaler aan de opwekking van Lazarus en bij den eersten aan de verdorring van den vijgeboom. De vierde verhaler neemt het thema op van Lk 16 : 19-31, waar het heet, dat de zondige menschheid zich niet zoude laten gezeggen, al stond ook Lazarus van de dooden op; „Lazarus kom uit!" zoo klinkt het in Joh. 11 : 43 en in Joh. 12 : 10 beraadslagen de overpriesters, om ook Lazarus... te dooden. Men vergelijke thans Mt 3 : 10, Lk 13 : 6-8 en Mt 21 : 18-22. „Reeds ligt de bijl aan den wortel der boomen; iedere boom, die geene goede vrucht voortbrengt, wordt omgehouwen en in het vuur geworpen." — „Iemand had in zijnen wijngaard een vijgeboom staan en hij kwam en zocht er vrucht aan, doch vond ze niet; hij zeide toen tot den wijngaardenier: zie, drie jaren kom ik en zoek aan dezen vijgeboom vrucht, zonder ze te vinden, — houw hem om! Waarom maakt hij ook den grond nutteloos? Doch de andere antwoordde en zeide tot hem: Heer,

laat hem nog dit jaar staan, totdat ik om hem gespit en mest gelegd heb en brengt hij dan vrucht voort, goed; zoo niet, houw hem dan later om." — „En toen Jezus des morgens naar de stad terugkeerde, hongerde hem; een vijgeboom aan den weg ziende, ging hij erop toe, doch hij vond er niets aan dan bladeren. Daarop zeide hij: Van u kome in eeuwigheid geen vrucht meer! En terstond verdorde de vijgeboom. Toen nu de leerlingen dat zagen verwonderden zij zich en zeiden: hoe is de vijgeboom zoo terstond verdord? Doch Jezus antwoordde: voorwaar ik zeg u, zoo gij geloof hebt en niet twijfelt, ge zult niet alleen doen wat met den vijgeboom is gebeurd, maar al zegt ge tot dien berg: hef u op en val in zee, het zal geschieden!"— Hier hebben wij een sprekend geval van het onderscheid en het verband tusschen evangelische vergelijkingen, gelijkenissen en verbloemende verhalen: de verwerping van wat niets edels doet, waarmede in Mt 3 : 10 gedreigd wordt bij wijze van vergelijking en die later (in verzachten vorm) door den derden evangelist aan Jezus in den mond wordt gelegd bij wijze van gelijkenis of parabel, wordt onder de handen van den eersten in den loop van het verhaal tot de allegorisch bedoelde vertelling van een door Jezus verricht wonder. Het is hier intusschen allicht de plaats,

om erop te wijzen, dat reeds 'in parabelen vervat zijn' Barn. 17 : 2 onverstaanbaar blijken beteekent en ook naar Justijn (Dial. 52) 'in eene parabel' geheimzinnig wordt gesproken. Want de gelijkenissen van het evangelie zijn *niet* erg ondoorzichtig en de uitlegging ervan, als in Mt 13 : 19-23 of 13 : 36-43, ont*hult* niet veel geheimzinnigs, wat echter immers volgens Mt 13 : 11 ook niet mocht. Origenes schrijft: „Dat Jezus het woord Gods tot zijne leerlingen afzonderlijk placht te spreken, meer bepaaldelijk wanneer zij zich hadden afgezonderd, wordt ons bericht, doch wat het geweest is, dat hij zeide, dat staat niet beschreven, omdat zij niet vonden, dat het gevoegelijk konde worden opgeteekend of uitgesproken voor den gemeenen man." (T. C. 6 : 6.) Het evangelie is geschreven, om te worden gelezen (Mt 24 : 15) en ook voor de lezers geldt het, dat het der menigte niet is gegeven, de evangelische verborgenheden te verstaan; juist hierom liet zich ook weer heel wel schrijven, dat het in alle stilte hier vernomene van de daken moest worden gepredikt. (Mt 10 : 27.) Clemens van Alexandrië heeft in zijne Hypotyposen beweerd, dat de Heer aan Jacobus (den Rechtvaardigen), Petrus en Johannes na zijne opstanding de Kénnis had overgeleverd, dat zij die kennis overgeleverd hadden aan de overige apostelen

en de overige apostelen aan de zeventig, van wie Barnabas één was geweest. (Eus. H. E. 2 : 1, 4.) Waar is het, dat in het Evangelie zelf van onmiddellijke of voorloopige onverstaanbaarheden de uitlegging niet wordt gegeven, maar ópgegeven; zoekt, zegt de evangelist, en gij zult vinden en de wijze, die den eigenlijken zin van het Evangelie *niet* gevonden heeft, is er inzooverre slechter aan toe dan de eenvoudige, als het eenvoudige geloof op de wijze der voorstelling nog eene zekere openbaring ontvangt, om zoo in zijne verbeelding het ware en het rechte vol innigheid te beleven, terwijl de verstandige geleerdheid of geleerde verstandigheid, die hier niets dan kinderachtige ongeloofelijkheden ziet, voor den zin van het Evangelie als voor eene verborgenheid blijft staan." (Vgl. hier Mt 7 : 7 met Mt 11 : 25.)

De evangelist 'naar Matthæus' is als man van beeldsprakig leerrijke en verbloemde rede de goed Hellenistische evenknie van den evangelist 'naar Johannes' den presbyter van Ephesus; terecht is door Ds J. R. van Eerde, predikant te Sint Anna ter Muiden, in een boek van 1902 over het Matthæusevangelie betoogd, dat dit evangelie beeldsprakig is. In diens twee jaren vroeger uitgekomene verhandeling over 'den verborgen zin van het vierde evangelie' mag pater J. P. van

Kasteren „droomerij van niet zelden lachwekkend gehalte" (Stud. 56 : 103) hebben opgemerkt en de geleerdheid van Ds van Eerde moge feitelijk niet voldoende zijn gebleken, om hem ook in het geval van het eerste evangelie tot behoorlijke 'áánkleeding' van zijn aperçu in staat te stellen. Doch schrijver dezes heeft uit dat later gekomene boek iets geleerd, waarvoor hij Ds van Eerde dankbaar is en waarom hij, in het eerste evangelie niet alleen, maar in de Oudchristelijke letteren in het algemeen veel kan groepeeren, wat tot dusver zijn eigenlijk verband niet had geopenbaard: het aperçu, dat om te beginnen de eerste evangelist stelselmatig en met bewustzijn allegorieën voordraagt. Aardig is het te zien, hoe pater van Kasteren zich zonder het te willen of te weten al aanstonds bij Mt 1 : 17 op denzelfden weg bevindt als Ds van Eerde, wanneer hij over de driemaal veertien geslachten, die daar van Abraham tot op Christus heeten verloopen te zijn, het volgende opmerkt: „Dat deze voorstelling eene symbolische beteekenis moet hebben, ligt voor de hand. De drie tijdperken waren door de oudtestamentische geschiedenis gegeven, de veertien namen der eerste reeks eveneens, maar de tweede reeks is blijkbaar, door weglating van een drietal bekende namen (Ochozias, Joas en Amasias), aan de eerste

kunstmatig gelijk gemaakt en hoogstwaarschijnlijk moet iets dergelijks van de derde gedacht worden. De evenmaat der drie tijdperken is derhalve kunstmatig; zij toont, dat de schrijver die tijdperken van eene zijde beschouwt, waar zij elkander gelijk zijn. En vooral wanneer men ... de hoofdgedachte van den evangelist reeds heeft leeren kennen, lijdt het geen twijfel meer, of hij wil deze drie tijdperken der openbaringsgeschiedenis voorstellen als hebbende op gelijke wijze ter voorbereiding gediend voor de komst van den aan Abraham en David beloofden Messias; die kunstmatige evenmaat der deelen geeft namelijk rechtstreeks te kennen, dat de geschiedenis van het uitverkoren volk niet door een toeval haar verloop heeft gehad, maar door eene planmatige beschikking der Voorzienigheid, die haar in harmonische ontwikkeling naar een te voren bepaald en gewild doel heenleidde." ('Studien' 54 : 129.)

Volgens den eersten evangelist komt oostersche wijsheid, meer bepaaldelijk het Parsisme van de zoogenaamde Magiërs, door het Jodendom heen aan de wieg van het Christendom kostelijke gaven brengen. (Mt 2 : 1. 11.) „Tot Nero was de magiër Tiridates gekomen; magiërs had hij medegebracht." (Plin. H. N. 30 : 16.) „En de knie ter aarde buigende en de handen opheffende, hem heer noe-

mende en adoreerende.... sprak hij aldus: ik, o heer, ben een spruit van Arsakes, broeder der koningen Wologaisos en Pakoros, en uw knecht. En gekomen ben ik tot u mijnen god, om u te adoreeren evenals (den zonnegod) Mithra.... En hij ging niet terug waarlangs hij gekomen was." (Dio Cassius 43 : 2. 5. 7.) Alsdan gaat het pasgeboren Christendom tot doorleving van zijn eersten wasdom naar Ægypte (Mt 2 : 14); opmerkelijker wijze is dit laatste reeds met eigenaardige duidelijkheid uitgesproken door — — Calvijn. „Omdat Matthæus zegt," aldus bij Mt 2 : 15 die hervormer (Comm. in Harmon. Evang.), „dat er eene voorspelling is vervuld, hebben velen gemeend, dat de profeet niets anders had bedoeld, dan wat (hier) wordt uitgesproken. — Bij ons hierom gelde als onbetwistbaar dit, dat men de plaats niet heeft te beperken tot Christus, al wordt zij daarom door Matthæus niet verdraaid, maar tot het onderhavige geval op schrandere wijze in betrekking gesteld. — Uit Ægypte is toen de kerk voortgekomen in haar hoofd, gelijk vroeger van daar het heele lichaam was uitgeleid. — Matthæus houdt ons dus voor, dat het niet iets nieuws of ongewoons is, dat God zich van daar den Zoon roept en het veeleer tot bevestiging strekt van ons geloof, dat evenals te voren zoo ook nu op

nieuw Gods kerk wordt geboren uit Ægypte." Inderdaad, dat schijnt de zin te zijn: hoewel van Joodsche afkomst, gaat het Christendom van Ægypte uit de wereld in, wat dan later trouwens in de Clementijnsche Homiliën nog wat duidelijker is te verstaan gegeven, van den aartsvader aller... dwaalleeraren Simon den Tooveraar, wiens groote beteekenis door Josephus (J. Oudh. 20 : 7, 2) nog niet was vermoed, doch die zich voor eene openbaring der hoogste kracht (Hd 8 : 9-11) was komen uitgeven als zoon van eenen vader uit de volkeren bij eene Israelitische moeder, als iemand, die niet op Cyprus, zooals Josephus had gemeend, waar veeleer brave Ebioneeën tehuis behoorden, maar te Alexandrië bij Ægypte geboren en in de Grieksche letteren zeer belezen was. (Hom. 2 : 22.) Intusschen is de verbloemde rede ook van onzen eersten evangelist duidelijk genoeg voor iedereen, die bij hem eenmaal op de mogelijkheid van allegorie en verbloemde bedoeling heeft leeren letten; heeft volgens eene opmerking van latere dagen iedere ketter zijne letter, ook hij zegt allegorisch dat zelfs de booze de heilige schrift weet aan te halen (Mt 4 : 6). En dat naar de bedoeling van den schrijver zelven het heele verhaal van des Middelaars verzoeking door den Duivel de beschrijving is eener als in-

wendige ervaring te denkene gebeurtenis, die hier legendair tot een zichtbaar feit in de ruimte wordt gemaakt, moge door pater van Kasteren (Stud. 55 : 24) als eene onbewezene verzekering nog in 1900 in voorgewende luchthartigheid bespot zijn, het allegorische van het verhaal is reeds beseft door Origenes (de Princ. 1 : 16), Origenes, van wien paus Leo XIII getuigt: „Inter orientales principem locum tenet Origenes, celeritate ingenii et laborum constantia admirabilis." ('Providentissimus Deus' 18 Nov. 1893.) Wanneer Origenes in het eerste boek van zijn werk περὶ ἀρχῶν over de beeldsprakigheden heeft gehandeld, die hij in scheppings- en paradijsverhaal meent te ontwaren, voegt hij daaraan toe: „De evangeliën zelven zijn van dezelfde soort verhalen vol. Neem, om iets te noemen, het verhaal, dat de Duivel Jezus op een hoogen berg heeft gebracht, om hem van daar de koninkrijken der wereld te toonen en hunne heerlijkheid: welk nadenkend mensch zoude daarbij niet de lieden veroordeelen, die ons leeren, dat Jezus met de oogen des lichaams, die eene groote hoogte vereischen, om ook maar de naaste omgeving te ontwaren, de rijken aanschouwd heeft van de Perzen en de Skythen, de Indiërs en de Parthen, alsmede de wijze, waarop de beheerschers daarvan onder de menschen werden verheerlijkt?"

Inderdaad. Het blijft daarbij echter de vraag, wat de verzoekingsgeschiedenis dan nu inhoudt, doch de zin zal wel deze zijn. De booze geest van Mt 4 : 1-11, die op Jezus tracht vat te krijgen, eer hij optreedt en hem daarbij de wereldheerschappij voorspiegelt, is niets meer of minder dan een God verzoekend (4 : 7), doldriftig en dweepziek (4 : 6) Messianisme of Christianisme, dat schriftuurplaatsen te zijner beschikking heeft (4 : 6), doch in zijne droomen van wereldsche heerschappij (4 : 8-9) tot het engelachtige Chreestianisme zich verhoudt gelijk de duivelsche geest tot den goeden geest. Waar dit Messianisme zich onder de menschen vertoont, blijken de door zijnen geest bezetenen het eerst bereid, om Jezus als den Messias uit te roepen (Mt 8 : 29), doch tevens bij hem hunne rekening niet te vinden. Intusschen slaat door toedoen van Jezus, dat is weer van zijn jeugdig Chreestianisme, het booze Christianisme van de twee bezetenen (Mt 8 : 28) Israel en Juda ook op de 'varkens' over in de buurt (Mt 8 : 32), — tot hun verderf; overigens blijft volgens Mt 12 : 22. 28 de razernij van Messiaansche verblinding en redeloosheid met de zachtheid van het Chreestianisme zoozeer in strijd, dat het laatste juist door zijn meester worden over dat Christianisme het bewijs levert, dat het

zelf het Godsrijk medebrengt. In Mt 12 : 43-45 wordt dan nog eens zinnebeeldig te verstaan gegeven, dat de verzachtende en reinigende uitwerking der Chreestelijke prediking de van den geest der woede verloste menschen voor instorting niet vrijwaart, waarop dan Jezus, ook nadat de Petruspartij hem uitdrukkelijk als den Messias erkend heeft (Mt 16 : 16) en van hem te hooren heeft gekregen, dat dit voor haar inzooverre inderdaad eene openbaring was, zich van diezelfde partij en haar Messianisme afwendt, om het als den verkeerden geest te qualificeeren, waarmede hij niets te doen wil hebben. (Mt 26 : 23.) De satan van Mt 4 : 10 en de satan van Mt 16 : 23 zijn alles wel overwogen dezelfde booze geest! Voegen wij hier nog bij, dat het verdwenen zijn der bezetenen in het vierde evangelie vermoedelijk is te denken in verband met het feit, dat het eerste evangelie voor, het vierde kort na, het jaar 135 is geschreven. (Vgl. Joh. 11 : 48.)

Dat het jonge Christendom al spoedig stormen heeft moeten doorstaan, zegt de evangelist allegorisch in Mt 8 : 25 en evenals in het vierde evangelie, zooals te verstaan wordt gegeven in Joh. 9 : 39, de genezing van den blind geborene beeldspraak is, zoo zegt ook reeds de eerste evangelist in Mt 9 : 27 door de beeldspraak heen, dat Israël en Juda tot

op des Heilands komst als blinden hebben geleefd, wat dan, zooals wij boven zagen, door de gnostieke Christenen der tweede eeuw zoo goed is doorzien, dat zij tot ergernis der meer goedgeloovige kerkvaders zulke verhalen als apostolische praatjes over blindheden voor blinden hebben gequalificeerd. „Ik zoude zeggen," aldus Origenes tegen Celsus (2 : 48), „dat overeenkomstig de belofte van Jezus (Mt 21 : 21, Joh. 14 : 12) de leerlingen nog wel grooter dingen hebben gedaan, dan Jezus volbracht heeft als waarneembaarheden; aldoor toch openen zich oogen van blinden naar de ziel en ooren van menschen, die doof waren voor leeringen van deugd... bij velen waren, zooals de schrift het uitdrukt, van den inwendigen mensch de voeten lam, die nu door het geloof genezen zijn." Dat de wonderverhalen in het algemeen beeldsprakig zijn, wordt door den evangelist zelven te verstaan gegeven in Mt 11 : 5, waar de werking van de prediking voor de menigte, zooals hij die verstond en voorstond, aldus wordt geschetst: „Blinden worden ziende en kreupelen wandelen, melaatschen worden gereinigd en dooven hooren; dooden worden opgewekt en... armen hooren het Evangelie verkondigen — zalig hij, die zich aan mij niet ergert!" In Mt. 20 : 32 laat 'de Syriër van Cureton' de beide blinden op de vraag van Jezus, wat zij

van hem willen, ten antwoord geven: „heer, dat onze oogen mogen geopend worden en wij U zien!" Het Diatessaron van Tatianus heeft eene overeenkomstige lezing gehad in Mk 10, 51: „Wat wilt gij dat ik u doen zal? En de blinde zeide tot hem: mijn heer en mijn leeraar, dat gij mijne oogen opent, *opdat ik U mag zien!*" In Lk 18:41 leest in dien zin weer de Syriër van Cureton. De prediking van het Evangelie, eene prediking in bloemrijke voorstellingen, werkt op de brute menigte verhelderend en verheffend, veredelend en vermenschelijkend; in dooie lui komt leven door gevoelvolle prediking en de gemeene man, tot wien de waarheid niet als begrip vermag te komen, is met de verbeeldingrijke gedachtenwereld van het beeldsprakige Evangelie inderdaad gebaat. De ergernis, die ten slotte verkeerd wordt genoemd, is geene andere ergernis dan die over eene zoodanige prediking zelve.

In Mt 12:28 lezen wij, dat de Christus door den geest Gods de booze geesten uitdrijft en zoo dan tot de toegesprokenen het Godsrijk gekomen is. De zin zal wel in allen gevalle zijn, dat de geest van het Evangelie op de beestachtigheid van het ruwe en nog half dierlijke volk verzachtend, reinigend en verhelderend werkt; „hij heeft door zijne duivel-uitwerpingen," zegt pater van Kasteren, „niet

enkel bewezen, dat het rijk Gods gekomen is, maar zelf het rijk van den Satan doen vallen en den sterke gebonden in zijn eigen huis." (Stud. 54 : 151.) Daarbij zegt deze dan echter niet, dat een invloed van letterlijke duivelen hier min ofte meer in twijfel is te trekken, wat anders ook door den Roomschen clerus sinds lang gevoeld is; zoo heb ik indertijd gelezen, dat de abbé Bergier in diens 'Dictionnaire de Théologie' de opmerking had gemaakt, dat de benaming booze geest in de Heilige Schrift gegeven werd aan ziekten, die toen nog onbegrepen en ongeneeslijk waren en dat Debreyne in zijne 'Théologie Morale' gezegd had, dat de bezetenen niets dan bedriegers of zieken waren geweest. Voor het overige zal onze evangelist de duiveluitdrijvingen Christi wel in geen geval op de wijze der onnoozelheid hebben bedoeld en het in zijne dagen gangbare geloof aan bezetenen en bezweerbaarheid van dæmonen beeldsprakig hebben verwerkt tot schildering van de werkingen der evangelieprediking; volgens Mt 12 : 39, immers, heeft de voorbeeldelijke Nazoreesche wonderdoener in werkelijkheid geene wonderen gedaan. Philo van Alexandrië had in zijn Leven van Mozes (2 : 38) de Mozaïsche wonderen 'spelletjes van God' en de wonderen der natuur de wonderen genoemd, die werkelijk grootsch en de ernstige aandacht waard hadden te heeten en

hij had de opmerking gemaakt, dat deze ware en werkelijke wonderen niet worden geteld, dewijl men er gemeenzaam mede is; zoo heeft ook Luther de wonderdaden van Christus appelen en peren genoemd, waarmede destijds de onverstandige menigte als een hoop kinderen had moeten worden aangelokt, om de rechte wonderen, de wonderen des geestes, aan zich te laten verrichten. En na uitwerping van het invoegsel Mt 12 : 40, dat door Lk 11 : 29-30 wordt gelogenstraft, blijft als de zin van Mt 12 : 39. 41 (alsmede van Mt 16 : 4) alleen dit over, dat het eenige teeken, hetwelk den Joden te geworden had, de Christelijke prediking zélve geweest is: „Een boos en overspelig geslacht verlangt een teeken, doch het zal geen teeken ontvangen, behalve het teeken van den profeet Jona. De mannen van Ninevé zullen in het oordeel opstaan met dit geslacht en het veroordeelen, want *zij* hebben zich bekéérd op de prediking van Jona — en zie, meer dan Jona is hier!" Justinus Martyr, die, om iets te noemen, in overeenstemming met Mt 21 : 2 uit Zach. 9 : 9 twee ezels haalt en van die twee ezels dan weder een voorteeken maakt (Dial. 53), geeft den zin van Mt 12 : 40 slechts bij wijze van uitlegging en toelichting (Dial. 107); bij Irenæus (5 : 31, 1) vinden wij de plaats dan later als citaat, doch zij zal wel een invoegsel zijn.

Zoo schrijft ook later de derde evangelist: „Dit geslacht is een boos geslacht; het verlangt een teeken, doch er zal geen teeken aan gegeven worden behalve het teeken van Jona. Want evenals Jona een teeken was voor de Ninevieten, zoo zal ook het Menschenkind het zijn voor dit geslacht." Dat het optreden van Jezus niet het optreden is geweest van eenen 'wonderdoener', was niet duidelijker te zeggen.

Dat de onomfloerste taal van het begrip niet de taal is, waarin de groote hoop bewerkt en gesticht en de eeuwige waarheid tot de menigte komen kan, wordt met alle wenschelijke duidelijkheid aan de kundigen te verstaan gegeven in Mt 13 : 13. 34-35; „daarom," zegt hier het vooren toonbeeld der Christelijke prediking, „dáárom spreek ik tot hen in gelijkenissen, omdat zij ziende niet zien en hoorende niet hooren noch verstaan." De tweede evangelist heeft hier gedaan wat hem wel eens meer is overkomen; hij heeft eene goede gedachte van den eersten evangelist op zijne wijze zoo nagezegd, dat hij ze heeft bedorven; men vergelijke hier Mt 13 : 13 met Mk 4 : 12, waar eene redelijke opgave van oorzaak verkeerd blijkt in eene onredelijke aanwijzing van doel. De eerste evangelist bedoelt wat redelijk is en hij zegt wat redelijk is; door hem, die daartoe in staat is, mag de verbloemde rede en stichtelijk

gevoelvolle prediking Christi in de taal van het begrip stilweg worden overgezet. Wie ooren heeft om te hooren, die hoore (Mt 13:43) en wie begrip heeft om te begrijpen, die begrijpe; preeken leert nog niet begrijpen en hééft dat niet te doen, inzooverre de taal van voorstelling en verbeelding de eenige blijkt, waarin de honden en varkens (Mt 7:6), waaruit de groote hoop vergelijkenderwijze gesproken gezegd mag worden te verstaan, met goed gevolg te benaderen en te bewerken zijn, — opdat zij het fijne en edele „niet misschien met voeten treden en zich omkeeren en ons verscheuren!" Rabbijnsche wijsheid moet ergens (Midrasj Tillîn bij Ps 4:8) de volkeren der wereld zoo tezamen den honden gelijk hebben genoemd, doch tot den grooten hoop behoort veelal een meer dan ieder gelooft en de ware menschen zijn niet de geloovigen, ook niet de joodsche geloovigen, maar de kundigen en wijzen, zooals de γνωστικοὶ van de tweede eeuw in het evangelie heel wel hebben weten te lezen. Men ziet, dat de evangelist, die in Mt 13:10 de leerlingen laat vragen, waarom de Meester tot de schare toch altijd in gelijkenissen spreekt, eene vraag laat doen, die door alle aankomende predikers en verder door alle meer ontwikkelde hoorders moet worden gedaan en dat dan uit hemzelven de

meester spreekt, die den jongeren beduidt, dat de zin van het Evangelie als een zin van de wijsheid en de waarheid voor de menigte niet een onverbloemde zin en eene naakte of zuivere waarheid vermag te zijn. Voor de hand ligt dan verder in Mt 13 : 24-30 de zin, dat goed en kwaad in deze wereld wel te onderscheiden maar niet te scheiden zijn, wat in de taal van verbeelding en voorstelling gezegd wordt, doch heel goed door hem is begrepen. Celsus de Christenbestrijder heeft later in de tweede eeuw geschreven: „Het zal wel aan iedereen duidelijk zijn, dat zij die aangeboren neiging hebben tot zonde en daaraan dan gewend zijn geraakt, door niemand, hoe ook, met straffen zijn te verbeteren en ook niet met medelijden; geheel en al van aard veranderen, dat gaat al heel moeilijk. En kwaad is er vroeger in de wereld niet minder of meer geweest, of zal er later niet meer of minder zijn, dan nu; de natuur van alle dingen blijft een en dezelfde en ook de oorsprong van het kwaad blijft dezelfde." (Bij Origenes 3 : 64 en 4 : 62.) Het is te vermoeden dat onze evangelist 'naar Matthaeus', die in alle onbekendheid en stilte een groote of liever fijne geest geweest is, zooveel óók begrepen heeft, al was hij om zoo te zeggen het toonbeeld van den leermeester, die wat hij aan de menigte heeft te

zeggen door redebloemen heen niet zegt maar aanduidt, aanduidt in eene voor de menigte, dat is hier voor de gemeente, geschikte taal. Het is in zijnen geest gesproken, wanneer de 'kundige' Petrus der Homiliën (2 : 14) het recht in het onrecht verondersteld noemt en nog Irenæus (4 : 37, 7) in alle onschuld de wijze opmerking maakt, dat goed en kwaad, licht en duisternis, leven en dood enzoovoort aan elkander hunne denkbaarheid over en weder ontleenen; hij heeft geweten dat 'goed' zonder meer en 'waarheid' zonder meer een goed en eene waarheid zonder werkelijkheid zijn.

„Daarom," zoo lezen wij in Mt 13 : 52, „is ieder schriftgeleerde, die een leerling is geworden van het koninkrijk der hemelen, aan eenen heer des huizes gelijk, die nieuw en oud uit zijnen schat te voorschijn brengt." „De leerlingen," zegt pater van Kasteren, „die van hem 'de geheimen des hemelrijks' leeren, 'de schriftgeleerden in het hemelrijk onderwezen', zij hébben en ontvángen en hebben overvloed; zij kunnen oud en nieuw uit hunnen voorraad halen." (Stud. 54 : 156.) Is dat echter van het logion de geheele zin? De zin is deze, dat men niet heeft te verwachten van een voor het Christendom gewonnen gelétterde, dat deze zonder zelfstandigheid eenvoudig zal nazeggen

wat hem is voorgezegd, of wórdt voorgezegd en hij van zelf datgene, wat hij vernomen heeft, niet zonder toevoegsels heeft gelaten, — al laat hij, zouden wij kunnen zeggen, het bedenken van de rechte toevoegsels somwijlen ook weer over aan anderen. Zoo wordt de eigenlijke zin van Mt 13 : 58, waarin gezegd wordt, dat Jezus in zijne vaderstad en bij de zijnen „wegens hun ongeloof" niet vele 'krachten' heeft gedaan, al in Mk 6 : 5-6 in zooverre verduidelijkt, als daar te verstaan wordt gegeven, dat wonderen niet mógelijk blijken, waar geen geloof is; voegen wij hieraan toe, dat ook gééstelijke wonderdaden geloof en vertrouwen vooronderstellen bij hen die daarmede moeten worden gebaat. Zonder geloof komt men niet in de zaligheid — en ook niet tot wijsheid; *πλέον μέντοι τοῦ πιστεῦσαι τὸ γνῶναι.* (Clem. Strom. VI p. 668.)

„Hij was uitgegaan en zag eene groote schare, werd innerlijk met haar bewogen en genas hunne kranken." Aldus de mededeeling in Mt 14 : 14. De tweede evangelist: „Jezus was uitgegaan en zag eene groote schare, werd innerlijk met hen bewogen, omdat zij gelijk schapen zonder herder waren, en begon hen veel te leeren." (Mk 6 : 34.) Hier brengt de tweede evangelist, die dus, wat overigens in de wreede verscherping van Mt 13 : 13 in Mk 4 : 12 bereids begrepen was, mede

in het geheim moet zijn geweest, het beeldsprakige van de wonderverhalen in het eerste evangelie ter loops op zulk eene wijze aan het licht, dat men zich slechts verwonderen kan over de verblindheid, waarmede men eeuwen lang van geloovige en ongeloovige zijde over de betrouwbaarheid of onbetrouwbaarheid dier wonderverhalen in eenzijdigheid van opvatting getwist heeft. Wij lezen in het evangelie twee verhalen van wondervolle broodenvermenigvuldiging, een in Mt 14 : 14-20 en een in Mt 15 : 32-37 en indien iets ons duidelijk heeft te zijn, dan is het de allegorische zin, die in die twee verhalen is aangeduid. Het is te vermoeden, dat de evangelist bij het verhaal van het broodenwonder aan de eene of andere bijzonderheid van Alexandrijnsche allegorese heeft gedacht; Philo heeft bijv. geschreven: „Menigmaal is de ziel in hare vreugde niet in staat om te zeggen wat haar eigenlijk heeft verblijd, maar het wordt ons geleerd door den hiërophant en profeet Mozes, die zeggen zal: zietdaar het brood en het voedsel, dat God aan de ziel gegeven heeft, bedoelende dat hij tot haar gebracht heeft zijn woord en zijne rede; want dit brood, hetwelk hij ons te eten heeft gegeven, het is datzelfde woord." (Wetsallegorieën 3 : 60.) In Mt 16 : 12 hebben,

naar het schijnt, volgens het Diatessaron van Tatianus de leerlingen begrepen, „dat zij zich moesten wachten voor de leer der Phariseeën en Saddoekeeën, *die hij brood noemde*,” en bij het *vijftal* der brooden in Mt 14: 17 (Mk 6:38, Lk 9:13, Joh. 6 : 9) heeft de Alexandrijnsche Clemens aan de zintuigen gedacht, het eenige, zegt hij, waar de meesten zich mede ophouden (Strom. v p. 562 Sylb.); in de visschen heeft hij het voedsel gesymbolizeerd gezien van de Grieksche wijsheid, die in de golven der volkerenzee was geboren en aangevoerd. (Strom. 6 : 11.) En in onze eigene dagen heeft ook pater van Kasteren bij het tweede broodenwonder althans iets' bespeurd: „Hier staat Christus,” zegt hij, „op hoofdzakelijk heidensch gebied en dus wel tegenover eene meerderheid van heidenen; men kan zelfs geneigd zijn, in deze richting *symbolische beteekenis* te zoeken in de omstandigheden van de beide wonderspijzigingen. De eerste, voor de Joden, gaat vooraf” .... (Stud. 54 : 173.) Onze pater heeft aan schrijver dezes diens vroegere onderstelling zeer kwalijk genomen, dat mythenmakende overlevering hier beeldspraak had omgezet in het verhaal eener lichamelijke spijziging. (Stud. 54 : 499.) In vroeger onverhoopte overeenstemming met hem zoude ik hem nu willen toegeven, dat

bij het dubbele, niet alleen voor Joden maar ook voor heidensch volk bestemde, broodenwonder niet is te denken aan mythevorming, die door den evangelist zelven niet meer zoude begrepen zijn, maar aan het symbolisme van verhalen, die het allereerst door den verhaler zelven in hunne strekking héél wèl werden begrepen, — — al is het te vreezen, dat aan pater van Kasteren zulk eene concessie maar weer matig bevallen zal. De waarheid is hier, dat de gelijkenissen, waartegen in Mt 13 : 10 de leerlingen van Jezus bezwaar heeten te hebben gehad, nog lang niet de gelijkenissen zijn, die door de meer ontwikkelden en ingewijden tegenover den evangelist zélven konden worden gewraakt; van zijn verslag der 'bergrede' die de Heer met de scharen om zich heen boven de hoofden der menigte voor de leerlingen in den trant der rechtstréékschheid 'plácht' uit te spreken (Mt 5 : 1 - 2) is het verhaal van de spijsvermenigvuldiging voor heidensch volk in Mt 15 : 29-39 eene typisch allegorische dittographie of beeldsprakige herhaling. Philo had beweerd, dat het hemelbrood, waarmede Israël volgens de boeken van Mozes in de woestenij gespijzigd was, als goddelijk voedsel zielevoedsel beteekende, het goddelijke woord, de goddelijke logos of rede (zie boven en vgl. 'de Mut. Nom.' 44); de evangelist daarentegen geeft

omgekeerd te verstaan, dat dit zielevoedsel aan de menigte in aanschouwelijken vorm en zinrijke beeldspraak of verbloemende rede is toe te dienen. Wanneer in Mt 15 : 37 te verstaan wordt gegeven, dat na des Heilands afscheid de leerlingen met het van zijne lessen onthoudene de geestelijke spijziging der menigte, zoo goed het bij stukken en brokken ging, op hunne beurt hebben moeten voorzetten, dan wordt door de aanduiding zelve beeldsprakig te verstaan gegeven, dat dit te geschieden had in eene beeldspraak, waarvan Joh. 6 : 28-61 slechts de openlijk philonizeerende verdubbeling is. En dit alles in verband met het brood en den wijn, die de voorbeeldelijke Melchizedek in Gen. 14 : 17-18 zegenend had medegebracht! De Ægyptische sphinx is eens door Hegel het symbool van het symbolisme genoemd. De evangelist 'naar Matthæus' geeft in keurig verbloemde rede te verstaan, dat godsdienstige prediking verbloemende en verbloemde rede heeft te zijn; overigens wordt met betrekking tot Mt 14 : 14-20 en 15 : 29-37 weer in het evangelie zelf met eene voor helder zienden genoegzame duidelijkheid gezegd waar het op staat. „Toen zij naar den overkant gingen, hadden de leerlingen vergeten, brood mede te nemen; Jezus nu zeide tot hen: Ziet toe, dat gij u wacht voor het zuurdeeg van Phariseeën en

Saddoekeeën! En zij overleiden bij zichzelven zeggende: dat is, omdat wij geen brood hebben medegenomen. Doch toen Jezus dit bemerkte, zeide hij: Wat overlegt gij bij uzelven, kleingeloovigen, dat gij geen brood hebt medegenomen: begrijpt gij het nog niet? Herinnert gij u niet de vijf brooden der vijfduizend en hoeveel korven gij hebt opgenomen, noch de zeven brooden der vierduizend en hoeveel manden gij opgenomen hebt? Hoe begrijpt gij niet, dat ik tot u niet van bróód sprak, toen ik tot u zeide: wacht u voor het zuurdeeg der Phariseeën en Saddoekeeën? Toen begrepen zij, dat hij hun niet gezegd had, zich voor het zuurdeeg des bróóds te wachten, maar voor de léér der Phariseeën en Saddoekeeën." (Mt 16 : 5-12.)

Wat de evangelist niet zeggen kán, hij zegt het hier voor ieder, die lézen kan: het verhaal van de spijze, die door den goddelijken Meester werd verstrekt, zonder dat zij bij de uitdeeling verminderde, waaraan zich alle aanwezigen verzadigden en waarvan de leerlingen daarna genoeg mede naar huis konden nemen, om er op hunne beurt het hunne mede te doen, — dat verhaal is beeldsprakige voorstelling van de wijze, waarop de menigte met waarheid en rede beeldsprakig is te voeden, wat dan het evangelie in verband

brengt ook met Wijsh. 16 : 20. 26, waar eveneens gewaagd wordt van eene engelachtige voeding met hemelsch brood, opdat de zonen Gods mochten leeren, dat niet aardsch gewas het ware voedsel is, maar het woord Gods, hetwelk behoudt die in God gelooven. Wie met zulke leeringen gevoed wordt, zegt naar wij zagen Philo, beleeft den eeuwigen vrede en zal zich van eindelooze wederwaardigheden verlost voelen.

Zijn eenmaal onze oogen voor de beeldsprakigheden van het eerste evangelie geopend, dan wordt veel van zelf in zijn verband helder, waarvan de rechte samenhang tot dusverre niet doorzien was en al aanstonds Mt 16 : 13 — 17 : 9 bijvoorbeeld blijkt dan de beschrijving eener zienswijze, waarin niet gebeurtenissen verhaald, maar van een hellenistisch gezichtspunt de eigenaardigheden van de Petruspartij geschilderd worden. Zwak is eigenlijk die Petruspartij in het geloof, had de schrijver al in Mt 14 : 30-31 gezegd en wanneer het onder de Joden zelven op getuigen aankomt, zoo beduidt hij ons later in Mt 26 : 69-75, dan is zij niet eens te vertrouwen; hier echter wordt om te beginnen erkend, dat zij, wat de aanneming van Jezus als den Christus betreft, het niet te miskennen recht heeft van de eerstgeboorte. (Mt 16 : 16.) Doch daarop volgt dan weder onmiddellijk, dat die

partij aan het Kruis eigenlijk eene érgernis heeft genomen (Mt 16 : 22) en daardoor voor den waren Christen eene ergernis moest worden op hare beurt (Mt 16 : 23), niet begrijpende dat juist de prediking des Kruises de komst des Koninkrijks zoude zijn. „Jezus heeft een rijk gesticht,” schrijft pater van Kasteren (Stud. 54 : 144), „doch welk een rijk? Geen rijk, zooals zijne Joodsche tijdgenooten verwacht hadden en de eerste Joodsche lezers van het Evangelie nóg verwachtten; geen aardsch koninkrijk, uitsluitend den kinderen Abrahams ten zegen, maar ten eerste een gééstelijk rijk en ten andere een wéreldrijk.” Men vergelijke hier weder Mk 9 : 1, waar de aanwezigen niet zullen sterven, eer zij hebben gezien, dat met kracht het Gódsrijk is gekomen, om zich dan te vragen, of niet datgene, wat men als eene zoo gezegd niet uitgekomene voorspelling in Mt 16 : 28 leest, althans bij den hoog begaafden evangelist zelven eenvoudig verbloemde rede zijn zal voor het besef, dat de nog Joodsch gezinde richting der eerste Nazoreesche zonen van Jezus al spoedig had moeten onderdoen voor de hellenizeerende opvatting waarin alleen de godmenschelijke Chreestos of bemiddelende Edele werd verheerlijkt, — ‘internationaal’!. Men zie slechts, hoe onmiddellijk daarna de latere Hellenistische verheerlijking van dien

godmenschelijken Middelaar, Verzoener en Verlosser allegorisch wordt aangekondigd in eene vertelling, waarin de Petruspartij blijk geeft van den waan, dat ze met den Zaligmaker bij het Jodendom konde blijven (Mt 17 : 4), — niet wetende wat zij zeide, zooals in Lk 9 : 33 wordt opgemerkt, waarop dan eene hemelstem ze naar den Christus alléén verwijst. (Mt 17 : 5.) Vox populi vox Dei! Die vox Dei heeft ook volgens Lk 9 : 36 ten slotte aan de in Mt 17 : 1 bedoelde uitverkorenen niet het Mozaïsme en de Profeten maar alleen den Hellenistisch verheerlijkten Middelaar gelaten. En dat de leerlingen vóór de opstanding Christi van dit gezicht tot niemand hebben mogen spreken, is dan weer de wijze, waarop in Mt 17 : 9 wordt te verstaan gegeven, dat bij het leven van Jezus niemand van de heerlijkheid Christi ooit had gehoord, dat de evangelist eigenlijk hier niet eens van hooren zeggen, maar naar eigene ingeving heeft geschreven en dat het verhaal weer.... allegorie is. Het verbod in Mt 17 : 9, dit nog even in het voorbijgaan, wordt in Mk 9 : 9 herhaald, waarna de tweede evangelist op zijne beurt in het tiende hoofdstuk begint te vertellen wat tot volledige openbaring van Jezus' messianiteit vóór zijnen dood niettemin geschied is; toch is eigenlijk de opstanding diezelfde openbaring en het begin

zelf der messianiteit in eenen, zooals bijv. in Mt 28 : 18, Mk 16 : 19, Rom. 1 : 4 duidelijk genoeg te verstaan wordt gegeven. Zulk eene zelfweersprekiug beteekent geene aan den tweeden evangelist afzonderlijk eigene oorspronkelijkheid en deze is dan ook, om nog eens iets te noemen, op de Palestijnsche veelwijverij al even weinig verdacht geweest als de eerste, terwijl zelfs 'de zoon van den timmerman en Maria' (Mt 13 : 55) in Mk 6 : 3 tot 'den timmerman, den zoon van Maria', is geworden, eene wegdenking van den vader, die in het geheel niet meer Joodsch is. De vergelijking van de weldaden des Christendoms met brood voor kinderen, dat niet den honden is voor te werpen, die de eerste evangelist (Mt 15 : 26) als eene herinnering aan Joodsche vooroordeelen had laten staan, blijkt in Mk 7 : 27 verzacht, evenals het woord van Mt 26 : 61 over den door Christus te vernieuwen tempel Gods in Mk 14 : 58 verstaanbaar is vergeestelijkt. De onmiddellijke samenhang onzer evangeliën, dit altoos te bedenken, springt in het oog bij vergelijking van Mt 9 : 6, Mk 2 : 10 en Lk 5 : 24 bijvoorbeeld, waar de overgang van den voorzin tot den nazin in het verhaal van den verlamde eene kenmerkende overeenstemming vertoont, of ook bij vergelijking van Mt 27 : 12, Mk 14 : 61 en Lk 23 : 9, waar voor

'antwoordde' ἀπεκρίνατο, dat is het oudere medium, staat, terwijl overal elders de toenmalige lijdende vorm ἀπεκρίθη wordt gelezen. En ten spijt van al hetgeen er geschreven is, om den tweeden evangelist tot den eerst gekomene te maken, is hij bij zulke overeenstemmingen de láátst gekomene; de oude onderstelling van Griesbach is hier nog altoos de beste. Waarom is anders in het eerste evangelie Mk 1:21-28, 6:12-13.30, 12:41-44 weggebleven? Waarom staat Mk 6:17-29, 7:1-23. 24-30, 10:35-45 niet te lezen in het derde, waarom leest men Mk 4:26-29 noch in het eerste noch in het derde en waarom staat 'de vreemde wonderdoener' van Lk 9:49 niet in het eerste evangelie, maar wel in Mk 9:38 vermeld? Het kleinste der synoptische evangeliën is ook het jongste, daarbij zal het moeten blijven.

In het bovenstaande is begrepen wat wij te denken hebben van de woorden in Mt 16:17-19, die in Mk 8:27-32 en Lk 9:18-22 nog niet bekend blijken en binnen het evangelie zelf klanken wederbrengen van Mt 7:24. Zij zijn een invoegsel, dat met het eigenlijke oordeel van den evangelist over de Petruspartij niet strookt, al strookt het maar al te wel met het oordeel, dat deze vellen konde over zichzelve. Dat de Petrusverheerlijking van Mt 16:17-19 wel een later inschuifsel zal

zijn, is eene gedachte die zich opdringt reeds met het oog op Mt 14 : 30-31, 16 : 22-23 en 26 : 69-75, plaatsen, die in het geschrift zelf zulk eene Petrus-verheerlijking niet doen verwachten, terwijl in de sleutelwoorden aan Petrus rechten worden toegezegd, die in Mt 18 : 17-18 worden gegeven aan de gemeente en hare voorgangers in het algemeen; heeft de eerste evangelist ook het eerst van de vier geschreven, dan getuigen tegen Mt 16 : 17-19 ook Mk 8 : 29-30 en Lk 9 : 20-21. Wat heeft in het Diatessaron van Tatiáán (Eus. H. E. 4 : 29,6) gestaan? In den Tatiaancommentaar van den Syrischen kerkvader Ephraem († 373) heeft men de lezing gevonden „zalig zijt gij, Simon; u zullen de poorten der hel niet overweldigen", wat ons op de gedachte zoude kunnen brengen, dat Tatiaan Mt 16:17-18 verkort heeft willen weergeven, evenals het zich nog altoos laat denken, dat later ook Eusebius reeds vóór het jaar 325 Mt 28 : 19 in zijn geheel wel gekend heeft, maar verkortend heeft geschreven om de 'disciplina arcani'. Merkwaardig genoeg echter schijnt niet alleen Justinus Martyr, Tatiaans leermeester, maar ook Irenæus te Lyon en verder Clemens van Alexandrië, die een léérling van Tatianus is geweest, van de drie verzen in Mt 16 : 17-19 alleen het eerste te hebben gekend. Zoo treft het dan, dat

de 'Petros' der Clementijnsche Homiliën, die éénmaal (Hom. 11 : 20) een kruiswoord (Lk 23 : 34) aanhaalt en voorts (in Hom. 3:19) op den kruisdood Jesu nog éénmaal doelt met de woorden, „dat Hij om zijn eigen bloed niet heeft gegeven", zonder er dan verder van te reppen, — dat juist de 'Petros' der Clementijnsche Homilien vóór het begin der derde eeuw de eenige is, door wien Petros, tegen 1 Kor. 3 : 11 in, eene vaste rots, een grondslag van de gemeente, wordt genoemd. „Wanneer," zoo spreekt tot den verkeerden Simon Simon Petros in Hom. 17 : 19, „wanneer ook aan u onze Ieesoûs door een gezicht in eene verschijning zich heeft bekend gemaakt, dan heeft hij als op een vijand vertóórnd gesproken, dewijl hij door gezichten en droombeelden, of ook door openbaringen, die van buiten komen, gesproken heeft. Of kan iemand door een visioen tot leering wijs worden? En indien gij zegt 'dat is mogelijk', waarom heeft dan de leermeester een geheel jaar onder wakenden verwijld en gepredikt? Doch hoe zullen wij zelfs dit eene van u gelooven, dat hij u verschenen is? Of hoe kan hij u verschenen zijn, daar gij in de leering van tegenovergesteld gevoelen zijt als hij? Indien gij, door hem een enkel uur met eene verschijning bedeeld en onderricht, apostel zijt geworden, verkondig dan zijne

uitspraken, vertolk het zijne, heb zijne apostelen lief en strijd niet tegen mij, die met hem heb omgegaan. Als een tegenstander hebt gij u te weer gesteld tegen mij, die eene vaste rots ben, de grondslag der gemeente; waart gij geen weerstrever, dan zoudt gij mij niet door het slijk halen en mijne prediking niet belasteren, om te maken dat ik, die predik wat ik met eigene ooren van den Heer gehoord heb, niet word geloofd, alsof ik zoo waarlijk te veroordeelen was en niet in goed gerucht stond. Indien gij mij echter te veroordeelen noemt, dan beschuldigt gij God, die mij den Christos heeft geopenbaard en beleedigt gij Hem, die mij wegens openbaring heeft zalig gesproken."

Wat de Petros der Clementijnen hier van zichzelven getuigt, is meer dan van hem vóór het einde der tweede eeuw getuigd is door andere Christenen; alleen Mt 16 : 17 blijkt bij de oudste kerkvaders de zin van hetgeen zij reeds kenden. „Aan een zijner leerlingen," aldus Justinus Martyr, „die hem het eerst als Christos, als den Zoon Gods erkend heeft door de openbaring des Vaders, gaf hij, dewijl deze vroeger Simon had geheeten, den bijnaam Petros." (Dial. 100.) „Gezegd wordt, dat hij den naam van Petros, een zijner apostelen, veranderd heeft en het staat geschreven in diens

Herinneringen." (Aldaar, 106.) Irenæus: „De Heer zelf heeft openbaar gemaakt, wie het is, die geleden heeft. Want toen hij de leerlingen had gevraagd 'wie zeggen de menschen dat ik menschenkind ben' en Petrus alsdan had geantwoord 'gij zijt de Christus de zoon van den levenden God', en toen deze daarop door hem was geprezen, 'dewijl niet vleesch en bloed het hem had geopenbaard, maar de Vader in de hemelen', — toen maakte hij duidelijk, dat de menschenzoon zelf de Christus is, de zoon van den levenden God. Want van toen af, heet het, begon hij den leerlingen te beduiden, dat hij naar Jeruzalem moest gaan en veel lijden van de priesters en verworpen en gekruisigd worden en ten derden dage weder opstaan." (Over de Secten 3 : 18, 4.) „Van hen," schrijft nog Clemens Alexándrinus, „die den Heer zelven aanriepen, zeiden wel velen 'zoon van David ontferm u mijner', doch weinigen kenden den Zoon Gods gelijk Petros, dien hij ook zalig heeft genoemd, dewijl niet vleesch en bloed de waarheid had geopenbaard, maar zijn Vader in de hemelen, den kundige aanduidende, die niet door zijn vleesch uit den moederschoot maar door het vaderlijke vermogen zelf den Zoon kent van den Almachtige." (Strom. VI, p. 680 Sylb.) De oudste aanhaling van Mt 16:18-19 is misschien

van den Romeinschen bisschop Victor (189-199), met de woorden: „Den oorsprong van het echte apostolaat, waarop Christus de Kerk heeft gegrondvest, hebben wij in onzen voorganger." (Ps. Cypr. de Aleatoribus.) En kort na het begin der derde eeuw blijkt dan te Carthago Tertullianus met Mt 16:18-19 tot zijn verdriet bekend, waarop Origenes te Alexandrië te gewagen heeft van „Petros, op wien gebouwd wordt de ekklesia van den Christos, die door de poorten des doodenrijks niet zal worden overweldigd." (Eus. H. E. 6:25, 8.) Of Origenes geene handschriften heeft gezien, waarin Mt 16:18-19 nog ontbrak? „Het is tegenwoordig," schrijft hij, „eene uitgemaakte zaak, dat het onderscheid der exemplaren groot is, zij het door de achteloosheid van sommige afschrijvers, zij het door de stoutheid van sommigen in misdadige verbeteringen van het geschrevene, zij het van wege dergenen, die bij het ordenen toevoegen of uitlaten wat hun goeddunkt. De afwijkingen in de (Grieksche) handschriften des Ouden Verbonds hebben wij met Gods genade tot staan gebracht; in de exemplaren des Nieuwen Verbonds echter heb ik gemeend, dat niet zonder gevaar te kunnen doen." (WW 3:671 vlg.)

Van de allegorische kunst, die in het eerste evangelie te erkennen valt, hebben wij volgens

Albert Kalthoff te Bremen in Mt 17 : 24-27 eene proeve te erkennen in dien zin, dat Petrus daar al staat voor... de Romeinsche gemeente, die zich in de dagen van den schrijver voor de vraag zag gesteld, of Romeinsche Christenen, hoewel aangemerkt als sectarissen van Joodsche levenswijze, eigenlijk wel verplicht waren, het hoofdgeld te betalen, dat van de Joden gevorderd werd; dat dit in den zin eener voor alle Joden gelijkmatig vastgestelde belasting aan den Romeinschen fiscus sedert 70 het geval was geweest, zien wij bij Josephus, die ons in zijn werk over den Joodschen Oorlog (7:6, 6) mededeelt, dat het bedoelde hoofdgeld de gesæculariseerde tempelbelasting was, — hetgeen dan weer zijn licht werpt op de schattingmunt, die volgens Mt 22:18 reeds moest bestaan hebben in de dagen van Herodes Antipas. Doch daarover hier niet verder uitgeweid. Merken wij hier alleen nog op, dat wij van de allegorische kunst in ons geschrift eene laatste fijne proeve hebben in het laatste hoofdstuk, waar de schrijver zoo duidelijk mogelijk zegt, wat hij niet zeggen kan of zeggen mag en dus ook *niet* zegt, dat namelijk de verrijzenis des Heeren door niemand is gezien (Mt 28 : 1-8) en inzooverre alleen in de verbeelding konde beleefd zijn, om dan nog wel te vertellen, dat bij de verschijning van den

Verrezene, dien hij naar luid van Mt 28:19 allerminst met den vroegeren Jezus van Mt 10:5-6 en 15:24 eenvoudig heeft vereenzelvigd, sommigen der leerlingen in Galilæa hebben ... getwijfeld. Dat zal wel moeten beteekenen, dat men het feit als zoodanig niet behoeft te gelooven, wanneer men nu eenmaal van het geslacht, niet der geloovigen, maar der intellectueelen is en dat de schrijver allicht geantwoord zoude hebben met een fijnen glimlach, had men hem bijgeval met het woord van Cicero (de Haruspicum Responsis 28) toegevoegd: „Noli id putare accidere potuisse, quod in fabulis sæpe videmus fieri, ut deus aliqui delapsus de cœlo cœtus hominum adiret, versaretur in terris, cum hominibus colloqueretur!" Voor het overige begrijpt aan zijn verhaal althans de Hegelische intellectueel de opstanding van den Christus als eene allegorische waarheid, als eene stichtelijke voorstelling, die bij zijn lijden en sterven in de Idee behoort. Wie het Christendom, ik zeg niet begrijpelijk maken, maar *prediken* wil, heeft geene verstandige redenen over de onmogelijkheid eener herleving van dooden ten beste te geven en meer te prediken dan 'Jesuanisme' omtrent iemand uit Nazareth, die geboren en gestorven is: hij heeft den godmenschelijken *Middelaar* te prediken, aan wien de eenvoudige niet alleen

benauwing en ellende, maar ook verlossing en verheerlijking beleven kan, — de verrijzenis Christi in den geest der gemeente. Apokalyptisch en allegorisch is de Heiland der gemeente een met den goddelijken geest van de Chreestelijke gemeenschap zelve, die in zuiverheid van rede als het ware en het rechte wordt begrepen, gelijk hij in de formuleering der Chreestelijke gedachte niet als punt van uitgang aan het nog onontwikkelde begin, maar als het verhelderende beginsel aan het einde komt, om de allegorieën omtrent 'Vader' en 'Zoon' in zijne eenheid op te heffen. 'Filius vivit regnatque cum deo 'Patre' *in unitate Spiritus*! Wat eeuwig waar is, al is het in den loop der gebeurtenissen allengs bedacht, zoo, dat in de drieëenheid van Vader, Zoon en Geest ook geschiedenis voorondersteld is of medegesteld. Met het oog op de geschiedenis laat zich zeggen, dat de Vader in de Christelijke drieëenheidsbewoordingen het bovennatuurlijk goddelijke of joodsch theologische, de Zoon het in alle natuurlijke menschelijkheid hemelsch blijvende goddelijke of 'heroïsche' en grieksch philosophische, en de Geest de geest van georganizeerde gemeenschap in kerkelijke eenheid, dat is het romeinsch politieke beginsel in het Christendom beteekent; de logische en théologische waarheid sluit de psychologische en

historische ontstaans- en bestaansvoorwaarden niet uit. De sacrosancte doopformule in Mt 28 : 19 is allicht te Rome bedacht, waar zij als 'symbolum apostolicum' dan zal geleerd zijn aan Justijn en het heeft zijne feitelijke begrijpelijkheid, dat na Irenæus (3 : 24, 1), voor wien, waar de geest Gods is, de Kerk is, Ambrosius is komen zeggen, dat de Kerk is, waar Pétrus is. (In Ps 40, n. 30.) De geest der Katholieke kerk is de geest der in Petrus verpersoonlijkte Romeinsche organisatie, die zich in hare kerkelijk historische stelligheid tot geest van het Pausdom heeft ontwikkeld, om meteen door feitelijke verkeering, verwereldlijking en verwording heen, in zijne zuiverheid de goede geest der gemeenschap, der ordelijke en wijze gemeenschap, te zijn en te blijven. En inmiddels past niet op den eersten evangelist het woord van den goedgeloovigen Irenæus: „Indien de apostelen verborgene geheimenissen hadden geweten, die zij afzonderlijk en buiten weten der overigen aan de volmáákten onderwezen, dan hadden zij die allereerst moeten overleveren aan degenen, wien zij ook de gemeenten zelven toevertrouwden." (3 : 3, 1.) Valentinus mag gefabeld hebben, wanneer hij zijne theorie als verborgene leer wilde ontvangen hebben van zekeren Theodas of Theodades, eenen leerling van Paulus, Basilides mag

voor de leus een zekeren Glaukias, eenen tolk van Petrus, voor zijnen meester hebben uitgegeven (Clem. Alex. Strom. 7 : 17), — onze eerste evangelist is noch een apostel noch een op apostelen zich beroepend sectehoofd geweest, maar een stille wijze, die geweten heeft, hoe de menschheid op grond der overleveringen omtrent den Christus Jezus te stichten was en dat dan in een onsterfelijk geschrift metterdaad heeft geopenbaard. Miskennen wij de edele zijde aan zijne evangelische leerwijze niet! „De meeste menschen," heeft in de tweede helft der tweede eeuw de wijsgeerige arts Galenus geschreven, „kunnen een geregeld betoog met hun verstand niet volgen en hebben daarom een onderwijs noodig in gelijkenissen, gelijk wij in onzen tijd dan zien, dat de lieden, die men Christenen noemt, hun geloof uit gelijkenissen hebben gehaald. Die menschen evenwel doen soms hetzelfde als de echte philosophanten: hunne doodsverachting bijvoorbeeld hebben wij allen voor onze oogen, evenals wij zien, dat zij uit ingetogenheid eenen afschuw hebben van ontuchtigheden; er zijn onder hen immers mannen en vrouwen, die zich zelfs levenslang van den bijslaap hebben onthouden, evenals er zijn, die het in zelfbeheersching en zelfbedwang en ernstig streven naar een edel gedrag zoo ver hebben

gebracht, dat zij voor de eigenlijke philosophanten in niets onder doen." Anders gezegd, de Christenen waren wijsgeeren zonder wijsbegeerte; hun godsdienst was al spoedig de rechte wijsbegeerte gebleken — voor de ménigte, voor de menschen, die, zooals in het begin der vijfde eeuw Johannes Cassianus het heeft uitgedrukt, niet vinden, dat zij iets overhouden of bezitten, wanneer zij niet een bééld voor zich hebben, dat zij in smeekende houding aldoor kunnen toespreken, om het in den geest mede rond te dragen en het altoos vast voor oogen te houden. (Collat. Patr. 10 : 5.) De Christenen weliswaar vereerden meer dan een beeld; zij hadden gevoelvolle en bloemrijke voorstellingen van eeuwige waarheid en zoo dan wel niet de waarheid op de wijze van het begrip, maar toch besef van geldigheden, die van de waarheid niet waren verlaten, — even weinig als de schoonheden van afbeeldingen of gedichten. Wanneer Appianus uit de Romeinsche geschiedenis het tijdsverloop van de Gracchen tot op Cæsar schildert, gewaagt hij van arme duivels, die in de duisternis van het private leven, waarin zij troost voor hunne armoede behoefden, zich op de philosophie hadden geworpen, omdat zij nu eenmaal niets beters wisten te doen; de ware armelui's philosophie echter, dat was al in zijne dagen

het Christendom (1 Kor. 1 : 26-28), wat allicht verklaart, dat het in een schrijven van Marcus Aurelius door bisschop Melito van Sardes voor eene... hoop van staat is uitgegeven. „De philosophie, waaraan wij ons houden," zoo schreef deze, „is het eerst tot wasdom gekomen bij barbaren; onder uwe volken onder de groote regeering van uwen voorzaat Augustus opgebloeid, is zij dan meer bepaaldelijk voor uwe heerschappij geworden tot een zegenrijk goed, want van toen af is grootelijks de glans toegenomen van de Romeinsche macht." (Eus. H. E. 4 : 26, 7.) Voor het overige behoort het volgens den Alexandrijnschen Clemens tot de levenswijsheid van den Christelijken 'kundige', dat de rijkdommen, de genietingen en de verdere aangelegenheden dezer wereld hem niet in beroering brengen; de volmaakte gnosticus in zijnen geest neemt deel aan de dagelijksche zaken en „speelt zijne rol in het levensdrama, dat hij van God heeft opgekregen, wetende wat hij daarbij te doen en te... verduren heeft." (Strom. 7 : 11.) En „niet alleen oude mannen," schrijft Eusebios (Dem. Evang. 3 : 6), „beoefenen onder Ieesoûs Christòs deze soort van wijsbegeerte, maar het is bijna niet te zeggen, hoevele duizenden ook van vrouwen in de geheele wereld, als priesteressen, om zoo te spreken van den God des heelals, de

hoogste wijsheid omhelzende en vervoerd van verlangen naar hemelsche kennis, de begeerte naar kinderen volgens het vleesch hebben laten varen, al hare zorgen zijn gaan wijden aan hare ziel en zich geheel aan den opperheer en god des Heelals hebben overgegeven, om volmaakte kuischheid en maagdelijkheid te betrachten." Anders gezegd, de Kynismòs en de Stoa waren sinds het begin onzer jaartelling door het Evangelie tot Chreestelijk Alexandrijnsche volmaking gekomen op eene wijze, die het ook den Velen mogelijk maakte, boven eigene alledaagschheid tot het Eeuwige uit te gaan. Doch daarmede is dan al weder gezegd, wat er van het Christendom zoude worden, inzooverre de menschheid niet kinderlijk geloovig bleef, maar aan de Christelijke leeringen tot *bezinning* zoude komen: zij zoude daarmede moeten komen tot datgene, waartoe zij aan de Helléénsche godenwereld heeft moeten komen, die wereld der verbeelding, die door de Helleensche dichters zoo schoon bezongen was. In de tiende zijner verhandelingen heeft Maximus van Tyrus, een tijdgenoot van Justinus Martyr en Irenæus, geschreven, dat de dichters hadden gesproken in beelden voor eene onbeschaafde en ongeletterde menschheid, terwijl, zeide hij, de wijsgeeren klaar en

helder spraken voor een meer gerijpt geslacht. Ook het Evangelie is een schoon en troostrijk en heilzaam gedicht geweest, een gedicht evenwel, dat voor ál te velen van óns geslacht zijnen tijd heeft gehad, — — gelijk zoovéél, wat onze kindsheid heeft geroerd.

LEIDEN, December 1905.